

Sveučilište u Zagrebu
Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet

Lorena Košić

**DOBROBIT SESTARA I BRAĆE DJECE S TEŠKOĆAMA U
RAZVOJU I OSOBA S INVALIDITETOM**

DOKTORSKI RAD

Mentorice: prof.dr.sc. Ana Wagner Jakab
izv.prof.dr.sc. Ajana Löw Maštruko

Zagreb 2024.

University of Zagreb

Faculty of education and rehabilitation sciences

Lorena Koštić

WELLBEING OF SIBLINGS OF PERSONS WITH DISABILITY

DOCTORAL THESIS

Supervisors: Ana Wagner Jakab, PhD

Ajana Löw Maštruko, PhD

Zagreb, 2024.

Sveučilište u Zagrebu
Edukacijsko - rehabilitacijski
fakultet

Klasa: 602-04/21-55/183

Ur.broj: 251-74/21-07/01

Zagreb, 28. lipnja 2021. godine

Na temelju članka 33. Statuta Edukacijsko-rehabilitacijskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, a na prijedlog Povjerenstva za javnu obranu teme doktorskog rada u sklopu doktorskog studija *Prevenicijska znanost i studij invaliditeta*, Fakultetsko vijeće Edukacijsko-rehabilitacijskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu na svojoj 9. redovitoj sjednici održanoj dana 28. lipnja 2021. godine donijelo je

ODLUKU

**O prihvatanju teme za stjecanje doktorata znanosti u sklopu doktorskog studija
*Prevenicijska znanost i studij invaliditeta***

I.

Prihvaća se predložena tema doktorskog rada doktorandice Lorene Koštić, mag.rehab.educ. pod naslovom *„Dobrobit sestara/braće djece s teškoćama u razvoju/osoba s invaliditetom“* u sklopu doktorskog studija *Prevenicijska znanost i studij invaliditeta*.

II.

Za mentorice doktorandici Loreni Koštić, mag.rehab.educ. imenuju se izv.prof.dr.sc. Ana Wagner Jakab i doc.dr.sc. Ajana Löw.

III.

Predlaže se Senatu Sveučilišta u Zagrebu pokretanje postupka stjecanja doktorata znanosti za imenovanu doktorandicu.

Dekanica:

Snežana Sekušak-Galešev
izv.prof.dr.sc. Snježana Sekušak-Galešev

Dostaviti:

- 1) Imenovanim mentoricama, na znanje
- 2) Loreni Koštić, mag.rehab.educ., na znanje
- 3) U zapisnik FV-a
- 4) U dosje doktorandice
- 5) Pismohrana

Edukacijsko - rehabilitacijski fakultet, Znanstveno - učilišni kampus Botunjski, Botunjska cesta 83C, HR - 10000 Zagreb
Tel: +385 (0)1 245 7501, Fax: +385 (0)1 245 7559
OIB: 3496762426, MESHAN / E-mail: dekan@erf.hr, www.erf.unizg.hr

Sveučilište u Zagrebu

Senat

KLASA: 643-03/21-09/132

URBROJ: 380-130/134-21-4

Zagreb, 17. studenog 2021.

Na temelju članka 21. Statuta Sveučilišta u Zagrebu (veljača 2005.), a na prijedlog Povjerenstva za doktorske radove, Senat Sveučilišta u Zagrebu na svojoj je 3. redovitoj elektroničkoj sjednici, održanoj 16. studenog 2021. u 353. akademskoj godini (2021./2022.), donio

Odluku

o odobravanju pokretanja postupka stjecanja doktorata znanosti u okviru dokorskoga studija predloženici

Loreni Košić

Sveučilište u Zagrebu

Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet

Tema: Dobrobit sestara i braće djece s teškoćama u razvoju i osoba s invaliditetom

Rektor
Prof. dr. sc. Damir Boras

Odluka se dostavlja:

1. Sveučilištu u Zagrebu, Edukacijsko-rehabilitacijskom fakultetu
2. a/a

Informacije o mentoricama

Ana Wagner Jakab rođena je 15.3.1973. u Zagrebu. Zaposlena je na Edukacijsko-rehabilitacijskom fakultetu u Zagrebu kao redovita profesorica na Odsjeku za inkluzivnu edukaciju i rehabilitaciju. Nositeljica je nekoliko kolegija (Teškoće učenja, Višestruke teškoće, Praktikum iz rada s obitelji) na redovnom i izvanrednom studiju. Sudjeluje i u izvođenju nastave na poslijediplomskom specijalističkom studiju Rana intervencija u edukacijskoj rehabilitaciji. Predaje i na studiju Edukacijske-rehabilitacije na Fakultetu prirodoslovno-matematičkih i odgojnih znanosti, Sveučilišta u Mostaru. Sudjelovala je u osam znanstveno-stručnih domaćih i međunarodnih projekata. Sveukupno je objavila 33 znanstvena rada. Mentorirala je studente u više završnih diplomskih, specijalističkih i doktorskih radova. Koautorica je nekoliko stručnih priručnika. Kao predavač i edukator sudjeluje u nizu skupova, edukacija i projekata za stručnjake i roditelje (Hrvatska, Slovenija, Bosna i Hercegovina) organiziranih i financiranih iz nacionalnih i međunarodnih projekata. Aktivna je u akcijama i projektima pokrenutim iz nevladinog sektora. Završila je edukaciju iz Montessori predškolske pedagogije u organizaciji MEPI- Montessori Educational Programs International i edukaciju iz Gestalt psihoterapije u organizaciji IGW-Institut für Integrative Gestalttherapie Würzburg. Stručni rad provodi u Kabinetu za psihoterapiju, Nastavno-kliničkog centra, Edukacijsko-rehabilitacijskog fakulteta. Bila je članica IASSID (International Association for the Scientific Study of Intellectual Disabilities) i SIRG (Special Interest Research Group) Quality of life, Hrvatske udruge za ranu intervenciju (HURID), Udruge edukacijskih-rehabilitatora, Zagreb, Centra inkluzivne potpore- IDEM te je u dva mandata bila predsjednica Udruge Korablja koja je članica međunarodne organizacije Arka a sada je članica upravnog odbora. Znanstveni, nastavni i stručni interes prof.Wagner Jakab je najvećim dijelom usmjeren na obitelj djece s teškoćama i osoba s invaliditetom.

Izv. prof. dr. sc. Ajana Löw Maštruko rođena je 1986. godine u Zagrebu. Studij psihologije upisala je 2004., a završila 2009. godine, kada se zapošljava kao znanstvena novakinja na Odsjeku za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu. U okviru poslijediplomskog doktorskog studija psihologije u Zagrebu 2014. je stekla stupanj doktorice znanosti u polju psihologije, grani socijalne psihologije. Na Edukacijsko-rehabilitacijskom fakultetu u Zagrebu je 2018. godine izabrana u znanstveno-nastavno zvanje docentice u polju psihologije te zaposlena na Katedri za statistiku i znanstvenu metodologiju, gdje drži nastavu na prijediplomskom, diplomskom i poslijediplomskom studiju, a od 2023. godine u zvanju izvanredne profesorice. Od početka istraživačkog rada do danas bila je članica istraživačkih timova na nekoliko kompetitivnih međunarodnih i domaćih znanstvenih i znanstveno-stručnih projekata, koji su se bavili istraživanjem partnerskih odnosa te istraživanjem posljedica kriznih događaja u zajednicama. 2016. godine dobila je Državnu nagradu za znanost u kategoriji popularizacije i promidžbe znanosti. Objavila je ukupno 19 znanstvenih radova a1 kategorije i jednu znanstvenu knjigu. Rezultate istraživačkog rada predstavila je s 46 priopćenja na domaćim i međunarodnim znanstvenim skupovima. Suurednica je znanstvene knjige te je povremeni recenzent nekoliko znanstvenih časopisa. Usavršavala se na Università della Svizzera Italiana (Švicarska) te je završila još nekoliko edukacija u inozemstvu. U suautorstvu je objavila priručnik koji se koristi u nastavi nekoliko studija. S timom suradnika implementirala je u hrvatski obrazovni sustav prvi hrvatski znanstveno-utemeljeni program prevencije nasilja u vezama adolescenata te je sudjelovala u međunarodnom znanstveno-stručnom projektu čiji je cilj bio razviti IT platformu, temeljenu na empirijskim smjernicama za psihosocijalnu pomoć u kriznom upravljanju. Polazi višegodišnje poslijediplomsko usavršavanje za kognitivno-bihevioralnog terapeuta. Objavila je pet stručnih radova, sudjelovala je s tri priopćenja na stručnim skupovima, održala je jedno stručno predavanje te je objavila e-brošuru u sklopu Nastavno-kliničkog centra Edukacijsko-rehabilitacijskog fakulteta. Radila je kao savjetovateljica i voditeljica psihoedukativnih grupa. Članica je Hrvatske psihološke komore.

Zahvala

Ovim putem se želim zahvaliti mnogim ljudima koji su svojom dobrotom doprinijeli ovom doktoratu.

Želim se zahvaliti svim sudionicima i njihovim obiteljima. Hvala Vam što ste prepoznali važnost ovog istraživanja. Sudjelovanjem ste pomogli stvaranje u spoznaja na nedovoljno istraženu temu i stvaranje podrške u praksi koje mogu pomoći u prevenciji, poboljšavanju i održavanju dobrobiti sestara/braće tipičnog razvoja sa sestrom/bratom s teškoćama u razvoju/invaliditetom.

Također se želim zahvaliti svim osobama iz institucija i udruga koje su mi pomogle pronaći sestre/braću tipičnog razvoja djece s teškoćama u razvoju / osoba s invaliditetom.

Želim se zahvaliti mentoricama, prof.dr.sc. Ani Wagner Jakab i izv.prof.dr.sc. Ajani Löw Maštruko. Hvala Vam što niste odustale od mene, što ste prepoznale moju želju i motivaciju za napretkom i učenjem. Tijekom ovog procesa, naučile ste me jako puno. Hvala na što ste odvojile vrijeme i energiju za mene i ovaj doktorat.

Posebno hvala mami Ljiljani i sestri Tamari što ste od samog početka bile uz mene i vjerovale u mene. Bile ste uz mene svaku fazu doktorskog studija. Hvala baki Mari. Kraj si dočekala u našim srcima i znam da bi bila jako sretna i ponosna.

Hvala Berti što je imala razumijevanja i sjedila samnom za stolom.

Također se želim zahvaliti prijateljima koji su od trenutka kada sam upisala doktorski studij znali da sam donijela ispravnu odluku za sebe i vjerovali da mogu doći do samog kraja.

Na kraju, najposebnije hvala mojem Ivanu. Bio si moje utočište, posebice tijekom završne faze izrade doktorata. Hvala ti na podršci i vjeri da ću ga završiti i napisati. Hvala na svakoj obrisanoj suzi, zagrljaju i ohrabrenju. Bio si moj oslonac i podrška u trenucima kada nisam vjerovala u sebe.

Hvala svima!

SAŽETAK

UVOD

Dob je jedan od ključnih faktora subjektivne dobrobiti. Čimbenici koji određuju dobrobit mogu se razlikovati ovisno o dobi pojedinca. Pregledom literature pokazalo se da dobrobit može biti najranjivija u adolescentskoj dobi. Iako je mnogo različitih kategorizacija koje određuju čimbenike koji su važni za dobrobit adolescenata, primjećuje se da je u svakoj neizostavno navedena obitelj. Roditelji svojim ponašanjima određuju kvalitetu odnosa s adolescentom, kvalitetu sestrinsko-bratskog odnosa, a sve to utječe na dobrobit. Osim što autonomija čini važnu sastavnicu dobrobiti, čini i važnu sastavnicu odnosa s obitelji. Prisustvo djeteta s teškoćama u razvoju / osobe s invaliditetom u obitelji može utjecati na roditeljska ponašanja, sestrinsko-bratski odnos i roditeljevu podršku autonomiji. Dakle, prisustvo sestre/brata s teškoćama u razvoju / invaliditetom može utjecati na važne sastavnice dobrobiti adolescenata. Dosadašnjim se pregledom literature pokazalo da će roditelji zbog prisustva sestre/brata s teškoćama u razvoju / invaliditetom više vremena provoditi sa sestrom/bratom s teškoćama u razvoju / invaliditetom i više njihovih potreba zadovoljavati. Zbog toga djeca tipičnog razvoja najčešće izvještavaju o nejednakom roditeljskom tretmanu. Empirijski se pokazalo da nejednak roditeljski tretman, osim na dobrobit, može utjecati na sestrinsko-bratski odnos. Nekim se dosadašnjim istraživanjima sestrinsko-bratski odnos za dobrobit djece pokazao važnijim od odnosa s roditeljima. Međutim, ovaj odnos može biti narušen zbog teškoće u razvoju / invaliditeta sestre/brata. Osim što prisustvo teškoće u razvoju / invaliditet može promijeniti očekivane i željene obiteljske navike, teškoća u razvoju / invaliditet može utjecati na sestrinsko-bratski odnos, npr. zbog načina funkcioniranja sestre/brata. Mnoga istraživanja pokazuju da nepoželjna ponašanja sestre/brata s teškoćama u razvoju / invaliditetom mogu utjecati na dobrobit osoba tipičnog razvoja.

CILJ I METODOLOGIJA

Cilj ovog istraživanja bio je ispitati odrednice subjektivne dobrobiti sestara/braće tipičnog razvoja djece s teškoćama u razvoju / osobama s invaliditetom. U skladu s ciljem postavljene su tri istraživačke hipoteze. Istraživanje je provedeno tijekom 2022. godine na području Republike Hrvatske (Zagreb, Sisak, Petrinja, Vukovar, Slavonski Brod, Čakovec, Varaždin, Bjelovar, Split, Zadar, Šibenik, Koprivnica i okolna mjesta navedenih gradova). U istraživanje je bilo uključeno 100 adolescenata koji imaju sestru/brata s teškoćama u razvoju / invaliditetom, prosječne dobi 13,5 godina. U skladu s ciljem istraživanja koristilo se ukupno sedam mjernih instrumenata: upitnik sociodemografskih podataka (konstruiran za svrhu istraživanja), Upitnik odnosa među braćom i

sestrama (Jurkin, 2014), Upitnik za procjenu roditeljskog ponašanja (Keresteš, 1999), Skala percipirane roditeljske podrške autonomiji (Lukač, 2019), Upitnik pozitivnog i negativnog afekta (Brdar, 2010), Skala zadovoljstva životom (Penezić, 1996), check lista nepoželjnih ponašanja kojom se ispitala vrsta i učestalost nepoželjnih ponašanja, a koja je konstruirana u svrhu istraživanja.

REZULTATI I ZAKLJUČAK

Od roditeljskih ponašanja, za kognitivnu dobrobit adolescenata tipičnog razvoja sa sestrom/bratom s teškoćama u razvoju / invaliditetom, važnom se pokazala očeva dimenzija prihvaćanja/odbijanja. Osim dimenzije očeva prihvaćanja/odbijanja, za kognitivnu dobrobit značajnim su se pokazala i nepoželjna ponašanja sestre/brata s teškoćama u razvoju / invaliditetom. Za razliku od roditeljskih ponašanja, sestrinsko-bratski odnos pokazao se značajnim za subjektivnu dobrobit adolescenata tipičnog razvoja sa sestrom/bratom s teškoćama u razvoju / invaliditetom. Roditeljeva podrška autonomiji nije se pokazala značajnom za dobrobit adolescenata, ali sestrinsko-bratski odnos jest. Nepoželjna su se ponašanja sestre/brata s teškoćama u razvoju / invaliditetom pokazala značajno povezana s emotivnom komponentom subjektivne dobrobiti i sestrinsko-bratskim odnosom. Ukoliko sestra/brat s teškoćama u razvoju / invaliditetom ima puno nepoželjnih ponašanja, pozitivan afekt i sestrinsko-bratski odnos ocijenio se lošijim. Osim toga, pokazalo se da su očeva dimenzija prihvaćanja/odbijanja i nepoželjna ponašanja također značajan faktor za dobar sestrinsko-bratski odnos. Dob i nepoželjna ponašanja sestre/brata s teškoćama pokazali su se značajnima za pozitivan afekt dobrobiti. Stariji adolescenti pozitivan afekt subjektivne dobrobiti ocjenjuju nižim. Također su stariji adolescenti afekt vezan uz sestrinsko-bratski odnos ocijenili lošijim, a što utječe na emotivnu komponentu subjektivne dobrobiti. Rezultati odstupaju od očekivanih s obzirom na dosadašnje empirijske spoznaje, no svakako se preporuča da se daljnjim istraživanjima detaljnije istraži tema dobrobiti adolescenata tipičnog razvoja sa sestrom/bratom s teškoćama u razvoju / invaliditetom.

Ključne riječi: subjektivna dobrobit, roditeljska ponašanja, sestrinsko-bratski odnos, autonomija, adolescenti

SUMMARY

INTRODUCTION

One of the key factors of subjective wellbeing is age. The factors that determine wellbeing can vary depending on the individual's age. A literature review has shown that wellbeing can be most vulnerable during adolescence. Although many different categorizations determine the factors important for adolescent wellbeing, it is noticed that family is inevitably included in every category. Parents' behaviour determines the quality of relationships with the adolescent and the quality of sibling relationships, as well as all of this affects wellbeing. Besides autonomy being a vital component of wellbeing, it is also crucial to family relationships. The presence of a child with developmental disabilities or a person with a disability in the family can affect parental behaviour, sibling relationships, and parental autonomy support. Therefore, the presence of a sibling with disabilities can affect the important components of adolescent wellbeing. A literature review has shown that parents will spend more time with a sibling with disabilities and fulfil more of their needs due to their presence. As a result, typically developing children often report differential parental treatment. Empirical research has shown that differential parental treatment, besides affecting wellbeing, can also affect sibling relationships. Previous research has shown that sibling relationships are more important for a child's wellbeing than relationships with parents. However, the relationship with parents can be disrupted due to the disability of the sibling. Besides changing expected and desired family habits, a disability can affect sibling relationships, for example, due to the way the sibling functions.

RESEARCH GOAL AND METHODOLOGY

The goal of this research was to examine the determinants of subjective wellbeing in typically developing children with siblings with disabilities. Per the set goal, three research hypotheses were set. The research was conducted in 2022 in the Republic of Croatia (Zagreb, Sisak, Petrinja, Vukovar, Slavonski Brod, Čakovec, Varaždin, Bjelovar, Split, Zadar, Šibenik, Koprivnica, and surrounding areas). The study included one hundred adolescents with siblings with disabilities, with an average age of 13.5 years. For the research goal, a total of seven measurement instruments were used: a sociodemographic data questionnaire (constructed for the research), the Sibling Relationships Questionnaire (Jurkin, 2014), Child's Report of Parental Behavior Inventory (Keresteš, 1999), the The Perceived Parental Autonomy Support Scale (Lukač, 2019), the Positive and Negative Affect Schedule (Brdar, 2010), the Satisfaction with Life Scale (Penezić, 1996), and a checklist of undesirable behaviour, which was constructed for the research.

RESULTS AND CONCLUSION

From parental behaviours, the father's dimension of acceptance/rejection was found to be important for the cognitive wellbeing of adolescents with siblings with disabilities. Besides the father's dimension of acceptance/rejection, undesirable sibling behaviours were also determined to be significant for cognitive wellbeing. In contrast to parental behaviours, sibling relationships were found to be substantial for the subjective wellbeing of adolescents with siblings with developmental disabilities or any other disabilities. Parental support for autonomy was not ascertained to be significant for wellbeing, but sibling relationships were. Undesirable sibling behaviours were significantly related to the affective component of subjective wellbeing and sibling relationships. If the sibling with disabilities has numerous undesirable behaviours, positive affect and sibling relationships were rated as poorer. Furthermore, it was determined that the father's dimension of acceptance/rejection and unwanted behaviours are also significant factors for good sibling relationships. Age and undesirable sibling behaviours were identified to have a substantial positive effect on wellbeing. Older adolescents rated the positive effect of subjective wellbeing lower. Older adolescents also rated affect related to sibling relationships as poorer, which affects the emotional component of subjective wellbeing. The results deviate from expectations based on previous empirical knowledge, but it is still recommended that further research investigates the topic of wellbeing in adolescents with siblings with disabilities in more detail.

Keywords: subjective well-being, parental behaviour, sibling relationships.

SADRŽAJ

1. UVOD	1
1.1. Subjektivna dobrobit	2
1.2. Dobrobit adolescenata	6
2. RODITELJSKA PONAŠANJA	10
2.1. Nejednak roditeljski tretman	15
2.2. Nejednak roditeljski tretman u obitelji s djetetom s teškoćama u razvoju / osobama s invaliditetom	18
3. AUTONOMIJA	22
3.1. Autonomija sestara/braće djece s teškoćama u razvoju / osoba s invaliditetom	27
4. SESTRINSKO-BRATSKI ODNOS	28
4.1. Sestrinsko-bratski odnos s djetetom s teškoćama u razvoju / osobom s invaliditetom	31
5. CILJ ISTRAŽIVANJA	39
5.1. Istraživačke hipoteze	40
6. METODA	41
6.1. Sudionici	41
6.2. Mjerni instrumenti	44
6.3. Postupak prikupljanja podataka	48
6.4. Postupak provedbe istraživanja	49
6.5. Metode obrade podataka	50
7. REZULTATI	50
8. RASPRAVA	62
9. OGRANIČENJA I PREPORUKE ZA BUDUĆA ISTRAŽIVANJA	69
10. ZNANSTVENI I PRAKTIČNI DOPRINOS ISTRAŽIVANJA	72
11. ZAKLJUČAK	77
12. LITERATURA	79
13. PRILOZI	132
13.1. Upitnik pozitivnog i negativnog afekta	132
13.2. Skala općeg zadovoljstva životom	133
13.3. Upitnik za procjenu roditeljskog ponašanja	134
13.4. Upitnik odnosa među braćom i sestrama	143
13.5. Skala percipirane roditeljske podrške autonomiji	146

13.6.Check-lista nepoželjnih ponašanja	148
13.7.Upitnik općih podataka	150
13.8.Molba za suradnjom	152
13.9.Suglasnost za predstavnike institucija	153
13.10.Suglasnost za sudionike mlađe od 14 godina	155
13.11.Suglasnost za sudionike starije od 14 godina	157
14.ŽIVOTOPIS AUTORICE	159

SADRŽAJ SLIKA

Bronfenbrennerov ekološki model	9
--	----------

SADRŽAJ TABLICA

Tablica 1. Sociodemografske karakteristike sudionika	42
Tablica 2. Deskriptivni podatci za prediktorske varijable korištene u istraživanju i pripadajući indeksi normalnosti raspodjele	51
Tablica 3. Deskriptivni podatci za prediktorske varijable korištene u istraživanju i pripadajući indeksi normalnosti raspodjele	52
Tablica 4. Pearsonov koeficijent korelacije između prediktorskih varijabli korištenih u istraživanju	53
Tablica 5. Pearsonov koeficijent korelacije između prediktorskih varijabli i kriterijskih varijabli kognitivne dobrobiti, pozitivnog i negativnog afekta	54
Tablica 6. Rezultati hijerarhijske regresijske analize s obzirom na kriterij kognitivne dobrobiti	55
Tablica 7. Rezultati hijerarhijske regresijske analize s obzirom na kriterij pozitivnog afekta	57
Tablica 8. Rezultati hijerarhijske regresijske analize s obzirom na kriterij negativnog afekta	60

1. UVOD

Znanstvenici su tijekom povijesti na različite načine pokušavali opisati pojam dobrobiti. Prvi su dobrobit istraživali grčki filozofi Sokrat, Platon i Aristotel još u 4. stoljeću. Njihova konceptualna podjela dobrobiti na hedonizam i eudaimoniju oblikovala je način na koji današnji znanstvenici gledaju na dobrobit (Avedissian i Alayan, 2021; Vitterso, 2016). U znanstvenoj literaturi Dodge (1930) prvi ističe da se pojam sreće ne razlikuje od onoga što su još davno postavili grčki filozofi, da je dobar život rezultat visoke razine zadovoljstva, a sreća trenutak hedonizma. Aristotel je smatrao da je hedonizam vulgaran način života te da je iskrena sreća rezultat ostvarivanja potencijala pojedinca i naziva je eudaimonija. Nakon skoro četrdeset godina, Wilson (1967) je proveo istraživanje u kojem je zaključio da je sretna osoba mlada, zdrava, obrazovana, visoko plaćena za svoj posao, ekstrovertirana, optimistična, bezbrižna, religiozna, u braku, s vrlo visokim samopoimanjem, skromna bez obzira na spol i razvojne mogućnosti. Najintenzivnije razdoblje u kojem se ispitala dobrobit je 1980-ih i 1990-ih godina. Tako Ryff (1989) dobrobit opisuje kao način života koji objedinjuje autonomiju, ovladavanje okolinom i pozitivne odnose s drugima, osobni rast, samoprihvatanje i smisao u životu. Diener i suradnici (1999) dobrobit su definirali kao konstrukt koji uključuje emocionalne reakcije ljudi, odgovor na situacije iz okoline te generalnu procjenu zadovoljstva životom. Suvremenu definiciju dobrobiti postavili su Deci i Ryan (2008) koji dobrobit opisuju kao optimalno psihološko funkcioniranje te autonomiju smatraju jednom od vrlo važnih sastavnica dobrobiti. Nadalje, Tabor i Yull (2018) dobrobit su definirali kao osobnu procjenu zadovoljstva u domenama života važnima za pojedinca. Dobrobit se prema oxfordskom rječniku stranih riječi (2014) definira kao stanje sreće, zdravlja, prosperiteta. U današnje se vrijeme dobrobit spominje i u brojnim pravnim aktima i normama. Primjerice, Ajduković i suradnici (2017) u prijedlogu dokumenta Indikatori dobrobiti djece naglasili su da se dobrobit definira kao složeni konstrukt koji uključuje subjektivnu i psihološku dobrobit. Dosadašnjim pregledom literature može se zaključiti da se inozemnim aktima ne definira koncept dobrobiti nego se promoviraju domene i aktivnosti koje mogu utjecati na dobrobit, npr. zdravlje, seksualno odgovorno ponašanje, prehrana i tjelovježba (European Youth Portal, n.d.). Također, brojna istraživanja koja ispituju dobrobit u odnosu na kulturološke razlike utvrdila su da je dobrobit dijelom sociokulturološki uvjetovan konstrukt te da se različito definira u različitim kulturama svijeta (Ajduković i sur., 2017; Horvat, 2023).

Budući da postoji puno različitih definicija dobrobiti, jedan od glavnih metodoloških izazova u ovom je području pristup operacionalizaciji i mjerenju dobrobiti. Međutim, pitanje oko kojeg su autori suglasni je da je dobrobit višedimenzionalni, a ne jednodimenzionalni konstrukt. Sedamdesetih godina prošlog stoljeća, u literaturi su se podijelile kategorije života koje su važne za

dobrobit: zdravlje, socijalni odnosi, socioekonomski status, dom, obrazovanje, uključivanje u politička zbivanja, zaposlenje i uvjeti zaposlenja te slobodno vrijeme (Johansson, 1970). U novije vrijeme, Smith i suradnici (2013) predložili su sljedeće domene dobrobiti: zdravlje, socijalna okolina i kohezivnost, obrazovanje, sigurnost, životni standard, slobodno vrijeme, zadovoljstvo životom i sreća, povezanost s prirodom. Drugi autori predlažu sljedeće domene: zdravlje, udobnost, sreća, vitalnost, energičnost, procvat, udobnost, sreća, vitalnost, ispunjen život, dobar život, eudaimonija, interesi, blagostanje, prosperitet, objektivno blagostanje, subjektivna dobrobit i kvaliteta života (Avedissian i Alayan, 2021; Pinto i sur., 2017). Empirijske provjere modela koji obuhvaćaju više domena dobrobiti sugeriraju da se domene dobrobiti ne mogu promatrati posve odvojeno (npr. Halleröd i Seldén, 2013). U skladu s time, literatura najčešće radi podjelu na subjektivnu i objektivnu dobrobit. Objektivnu dobrobit uglavnom čine ekstrinzični faktori koji određuju u kojoj su mjeri potrebe osobe zadovoljene (npr. posao, socioekonomski status, politika) (npr. Voukelatou i sur., 2021). Subjektivnu dobrobit autori uglavnom povezuju s emocijama i emocionalnim odgovorima na situacije. Upravo emocije i stanja pojedinca utječu na procjenu zadovoljstva i dobrog života (Diener i sur., 1999). Najveći broj istraživača ispituje subjektivnu dobrobit, odnosno kako se osoba osjeća te kako procjenjuje svoj život.

1.1. Subjektivna dobrobit

Subjektivna dobrobit temelji se na samoprocjeni sreće i zadovoljstva, a ovisi o trenutnom emocionalnom stanju osobe i promjenom raspoloženja može biti narušena (Nakazato i sur., 2010; Schwarz i Strack, 1991). Klasifikacija subjektivne dobrobiti svoje temelje ima u podjeli starih Grka na (1) hedonizam i (2) eudaimoniju. Hedonizam se dijeli na dvije komponente: (1) zadovoljstvo pojedinca cjelokupnim ili pojedinim segmentima života te (2) afektivnu komponentu, odnosno prisustvo pozitivnih i negativnih emocija koje osoba osjeća (Diener i sur., 2017). Eudaimonija se odnosi na osobni rast i razvoj (Diener, 1984). Danas, temeljem ove povijesne kategorizacije koncepta subjektivne dobrobiti, znanstvenici opisuju da subjektivna dobrobit osobe ovisi o dvije važne komponente: emotivnoj i kognitivnoj (Diener i sur., 1999). Zadovoljstvo životom najčešće je korišten indikator kognitivne komponente subjektivne dobrobiti, a osjećaj sreće indikator emocionalne komponente.

Emotivna komponenta odnosi se na procjenu učestalosti pozitivnih emocija, odnosno procjenu omjera prisutnih pozitivnih i negativnih emocija. Neki je autori dijele na pozitivnu i negativnu. Način doživljavanja pozitivnog / negativnog afekta određuje kvalitetu dobrobiti (Pocrnić i Bratko, 2021). Osobe koje su zadovoljne svojim životom doživljavat će više pozitivnih emocija (Tov i Diener, 2013). Istraživanjima se pokazalo da je emocionalna komponenta značajan prediktor

subjektivne dobrobiti (Lin i sur., 2016; Sha i sur., 2022; Vergara i sur., 2015). Neki izvori literature sreću i subjektivnu dobrobit koriste kao sinonime (Graham, 2012; Mohanty, 2014). Također se pokazalo da emocionalna komponenta ovisi o osobnim faktorima i raspoloženju osobe u trenutku provođenja istraživanja (Galinha i Pais Ribeiro, 2011). Autori navode da je vrlo teško ispitati razinu dobrobiti s obzirom na to da je podložna čestim promjenama ili zbog promjene objektivnih faktora ili zbog emocionalnog stanja sudionika istraživanja. Također, nije rijetkost da rezultati ovise o percepciji sudionika koji se uspoređuje s nekim drugim osobama i njihovim uvjetima života. Primjerice, Tan i suradnici (2020) metaanalizom su ispitali povezanost između socioekonomskog statusa i subjektivne dobrobiti. Ispitana je povezanost između subjektivne procjene socioekonomskog statusa, objektivnog socioekonomskog statusa i subjektivne dobrobiti. Autori su zaključili da objektivna i subjektivna procjena socioekonomskog statusa nisu jednake. Subjektivna procjena socioekonomskog statusa ovisit će o kulturi u kojoj osoba živi i uspoređivanju s drugima, bez obzira na objektivno povoljne uvjete života. Prema tome, socioekonomski status povoljno će utjecati na subjektivnu dobrobit ukoliko osoba procjeni svoje uvjete života povoljnima, bez obzira na potencijalno povoljne objektivne uvjete života. Hamama i Sharon (2013) ispitali su subjektivnu dobrobit i razine stresa osoba koje su skrbile za osobe s kroničnim bolestima poput Alzheimerove bolesti. Pokazalo se da će supružnici koji skrbe o oboljelima imati više negativnih emocija nego njihova odrasla djeca. Razlike različitog utjecaja skrbi za oboljelog supružnika na dobrobit skrbnika u obitelji leži u različitim ulogama koje imaju u životu oboljelog. Supružnici osjećaju veću obavezu za skrb oboljelog supružnika od njihove odrasle djece, a osim toga, žele zaštititi djecu od tereta koji je povezan uz skrb za oboljelog člana obitelji. Oboljenjem partnera mijenjaju se primarne uloge unutar obitelji pa supružnik preuzima ulogu skrbnika. Odrasla djeca u svojem životu imaju drugih veoma važnih sadržaja, npr. karijeru, skrb o vlastitu kućanstvu, skrb o vlastitoj djeci i društvene aktivnosti.

Iako se pokazalo da su neki preduvjeti važni za subjektivnu dobrobit, npr. mentalno zdravlje, pozitivni socijalni odnosi, oni, sami po sebi, nisu dovoljni (Carter i Andersen, 2023; Diener, 2006). Nekim istraživanjima procjenjuje se da ukupno samo 8 % dobrobiti čine sociodemografski faktori (Andrews i Withey, 1976; Costa i McCrae, 1980; Penezić, 2006). Uvjeti života i životni događaji pokazali su se kao značajni i snažni prediktori kognitivne komponente subjektivne dobrobiti, a manje su važni za emotivnu komponentu dobrobiti (Galinha i Pais-Ribeiro, 2011; Schimmack i sur., 2008). Kognitivna se komponenta odnosi na procjenu zadovoljstva na pojedinim područjima poput zdravlja, posla, obiteljske situacije, slobodnog vremena (Diener i sur., 1999). Ovisi o vanjskim, objektivnim faktorima (Galinha i Pais-Ribeiro, 2011; Schimmack i sur., 2008) i o nekim psihičkim teškoćama, npr. depresiji (Galinha i Pais-Ribeiro, 2011). Većina istraživanja ispituje povezanost između primjerice, dobrobiti i zadovoljstvom u školi (Casas i sur., 2013) ili između dobrobiti i

zadovoljstva na poslu (Dreer, 2024). Također valja napomenuti da se u literaturi najčešće spominje zadovoljstvo životom ili nekim domenama života umjesto koncepta kognitivne komponente subjektivne dobrobiti te da se usko povezuje s mentalnim zdravljem. Veće zadovoljstvo znači bolju dobrobit i obrnuto (Proctor i sur., 2017). Odrednice kognitivne dobrobiti ispituju se odozdo prema gore pristupom (engl. bottom-up). Taj pristup naglašava utjecaj okruženja, nekih životnih okolnosti koje utječu na dobrobit, npr. socioekonomska situacija. Ovaj pristup dobrobit opisuje u kontekstu zadovoljstva u raznim životnim područjima (Malvaso i Kang, 2020; Oishi i sur., 1999). Najveći broj istraživanja usmjerio se na ispitivanje utjecaja prihoda na dobrobit, nešto manje na neke druge objektivne faktore (Bellani i D'Ambrosio, 2011; Western i Tomaszewski, 2016). Neki ljudi smatraju da će im se višim socioekonomskim standardom ispuniti želje (Dunn i sur., 2008; Nakazato i sur., 2010; Van Boven i Gilovich, 2003). Sukladno nekim istraživanjima pretpostavlja se i da će se promjenama životnih okolnosti, odnosno promjenama objektivnih faktora, mijenjati i sama dobrobit (Diener i sur., 2006; Nakazato i sur., 2010). Unazad desetak godina ispituje se i politički kontekst kao odrednica dobrobiti. Znanstvenici se pitaju u kojoj je mjeri vlast zaslužna za dobrobit ljudi.

Za razliku od opisanog pristupa, odozgo prema dolje pristup (engl. top-bottom) opisuje utjecaj ličnosti i karaktera na dobrobit (Heller i sur., 2004; Lachmann i sur., 2018; Margolis i Lyubomirsky, 2018). Brojnim se istraživanjima unazad nekoliko desetljeća pokazalo da je ličnost jako važna za stjecanje iskustva i način na koji procjenjujemo svoj život (Anglim i sur., 2019; DeNeve i Cooper, 1998; Steel i sur., 2008). U literaturi je petofaktorski model najrašireniji među modelima koji ispituju povezanost osobina ličnosti i subjektivne dobrobiti (McCrae i sur., 1996). Mnogobrojnim su se istraživanjima dvije dimenzije tog modela – ekstraverzija i neuroticizam – pokazale najsnažnije povezane sa subjektivnom dobrobiti (npr. Blatný i sur., 2015; Pocrnić i Bratko, 2021), posebice emotivnom komponentom. Nalazi istraživanja jednoznačni su, osobe s nižom razinom neuroticizma a višom razinom ekstraverzije, imat će veću subjektivnu dobrobit (Pocrnić i Bratko, 2021). U nekim istraživanjima, dimenzijama ekstraverzije i neuroticizma dodaje se i savjesnost (npr. Mayungbo i sur., 2016). Anglim i suradnici (2020) metaanalizom potkrepljuju nalaze dosadašnjih istraživanja o povezanosti neuroticizma i ekstraverzije sa subjektivnom dobrobiti. Međutim, nalazi istraživanja upućuju da savjesnost također ima doprinos za subjektivnu dobrobit. Savjesnost se odnosi na kontrolu, pouzdanost, odgovornost, samodiscipliniranost. Osobe koje imaju visoku savjesnost imat će i visoku subjektivnu dobrobit i bit će manje sklone rizičnim ponašanjima (Ćosić, 2015; Larsen i Buss, 2008; Mayungobo, 2016). Sljedeća se osobina ličnosti, otvorenost, odnosno intelekt može kategorizirati na sljedeći način: (1) otvorenost prema novim iskustvima i (2) otvorenost prema nekim aspektima kulture, umjetnosti, osobnih stavova i sklonosti. Dosadašnjim se istraživanjima dimenzija otvorenosti/intelekt pokazala jedinom nekonzistentnom (Ćosić, 2015). Dok neki autori navode da su nalazi istraživanja koji se bave ispitivanjem otvorenosti/intelekt na subjektivnu

dobrobit neznajni (Pocnić i Bratko, 2021), drugi navode otvorenost za nova iskustva značajnom poveznicom sa subjektivnom dobrobiti (Ćosić, 2015). Tome u prilog ide i istraživanje Gutiérrez i suradnika (2005) koji su ispitali povezanost svih pet osobina ličnosti i sociodemografskih faktora sa subjektivnom dobrobiti. Otvorenost/intelekt se pokazao i pozitivnom i negativnom odrednicom subjektivne dobrobiti. Ovo se, navode autori, vjerojatno može objasniti time da nisu sva nova iskustva ugodna. Nadalje, nalazi istraživanja pokazuju da ugodnost ima najnižu povezanost sa subjektivnom dobrobiti (Pocnić i Bratko, 2021). Bez obzira na različite doprinose navedenih osobina ličnosti subjektivnoj dobrobiti, neki autori navode da su sve crte ličnosti jednako važne za sveobuhvatno shvaćanje subjektivne dobrobiti (Soto, 2013).

Mnogim se istraživanjima ispituje samo jedna od dimenzija subjektivne dobrobiti (Mandolesi i sur., 2018). Pregledom dostupne literature čini se da su znanstvenici više istraživali emocionalnu komponentu subjektivne dobrobiti, a nešto manje kognitivnu. Iako se navodi da su emocionalna i kognitivna komponenta subjektivne dobrobiti kako teorijski tako i empirijski međusobno neovisne (Diener i sur., 2017; Pocnić i Bratko, 2021), među njima postoje povezanosti (Pocnić i Bratko, 2021; Schimmack, 2008). Iz tog razloga Maddux (2018) navodi da se subjektivna dobrobit treba promatrati kao cjeloviti koncept, umjesto da se njene komponente promatraju odvojeno (Ćosić, 2024). Davern i suradnici (2007) proveli su jedno od rijetkih istraživanja u kojem su dobrobit ispitali kao emotivno-kognitivni konstrukt. Nalazi ukazuju da je subjektivna dobrobit konstrukt za koji su jednako važne emotivna i kognitivna komponenta. Međutim, emotivna komponenta subjektivne dobrobiti ima važniju ulogu. Također su autori ispitali utjecaj pet osobina ličnosti na dobrobit. Nalazi istraživanja u skladu su s prethodnima i pokazalo se da su najvažnije osobine ličnosti za subjektivnu dobrobit neuroticizam i ekstraverzija.

Osobe koje svoju subjektivnu dobrobit ocjenjuju boljom, prema istraživanjima uspješnije su u više područja života (Arslan, 2018; Lyubomirsky i sur., 2005), npr. imaju bolje mentalno zdravlje (Arslan, 2018; Diener i Seligman, 2002; Keyes, 2006) kao i kvalitetnije odnose s drugima (Arslan, 2018; Diener i Seligman, 2002; Lucas i sur., 2008; Mehl i sur., 2010). Također, pokazalo se da osobe koje imaju veću subjektivnu dobrobit imaju veću samoregulaciju u različitim situacijama, manje konzumiraju sredstva koja mogu izazvati ovisnosti (Güven, 2012; Lambert i sur., 2020), manje puše i manje se izlažu nekim rizičnim ponašanjima, više vježbaju (Goudie i sur., 2014; Lambert i sur., 2020; Wiest i sur., 2011), imaju više empatije i prosocijalnih ponašanja (Lambert i sur., 2020; Mehl i sur., 2010; Richards i Huppert, 2011). Dobrobit ima i značajan utjecaj i na zdravlje pojedinca (Martín- María i sur., 2017; Wang i sur., 2023). Pojedinci s većom subjektivnom dobrobiti zdraviji su i žive duže (Boehm i Kubzansky, 2012; Lambert i sur., 2020; Sin i sur., 2016; Wiest i sur., 2011). U školskoj dobi imaju bolji školski uspjeh (Durlak i sur., 2011; Lambert i sur., 2020; Suldo i sur., 2011). Neki autori tvrde da se unazad desetak godina više pažnje počinje pridavati ispitivanju

dobrobiti u odnosu na dob, posebice adolescentsku, kada pojedinac teži neovisnosti i samostalnom življenju (Tuce i Fako, 2014).

1.2. Dobrobit adolescenata

Adolescencija predstavlja tranzicijsko životno razdoblje u odraslu dob, važno za razvoj vlastita identiteta i autonomije što često može biti popraćeno višom razinom stresa. Dijeli se na tri faze: rana (10 - 14 godina), srednja (15 - 17 godina) i kasna (18 - 20 godina i duže) (Rudan, 2004). Svaka od ovih faza obilježena je specifičnim emotivnim, kognitivnim i fizičkim promjenama. Najznačajnije fizičke promjene događaju se tijekom rane adolescencije. Tijekom srednje adolescencije najvažnije postaje pronaći prijatelje, tj. pripadati nekoj vršnjačkoj skupini dok se tijekom kasne adolescencije poprimaju karakteristike odrasle osobe (Crnković, 2024; Rudan, 2004). Bez obzira koliko imali godina, adolescenti sebe percipiraju kao osobe koje imaju visoku razinu autonomije i učinkovitosti (Hill i Tyson, 2009; Vasquez i sur., 2016). Dosadašnjim se pregledom literature adolescencija opisuje osjetljivim životnim razdobljem (Alsarrani i sur., 2022). Iako neki autori pokazuju da adolescencija nije nužno popraćena burnim promjenama (Lacković-Grgin, 2006), drugi ipak navode da se najburnije promjene u životu pojedinca događaju upravo u razdoblju adolescencije (Koraj i sur., 2020). Mnogi empirijski podatci ukazuju da se dobrobit u adolescenciji može lako narušiti (Casas i Gonz  le-Carrasco, 2020; Marquez i sur., 2024) te da je adolescencija obilježena porastom internalizirajućih i eksternalizirajućih poteškoća (npr. de Maat i sur., 2021; Kessler i sur., 2005). Neki autori navode da većina mentalnih i emocionalnih poteškoća općenito nastaje u adolescenciji (Rizvi i sur., 2024). Međutim, drugi autori navode da je većina adolescenata zadovoljna svojim životom i da nemaju emocionalnih problema (Brajša Žganec i sur., 2002; Park i Huebner, 2005).

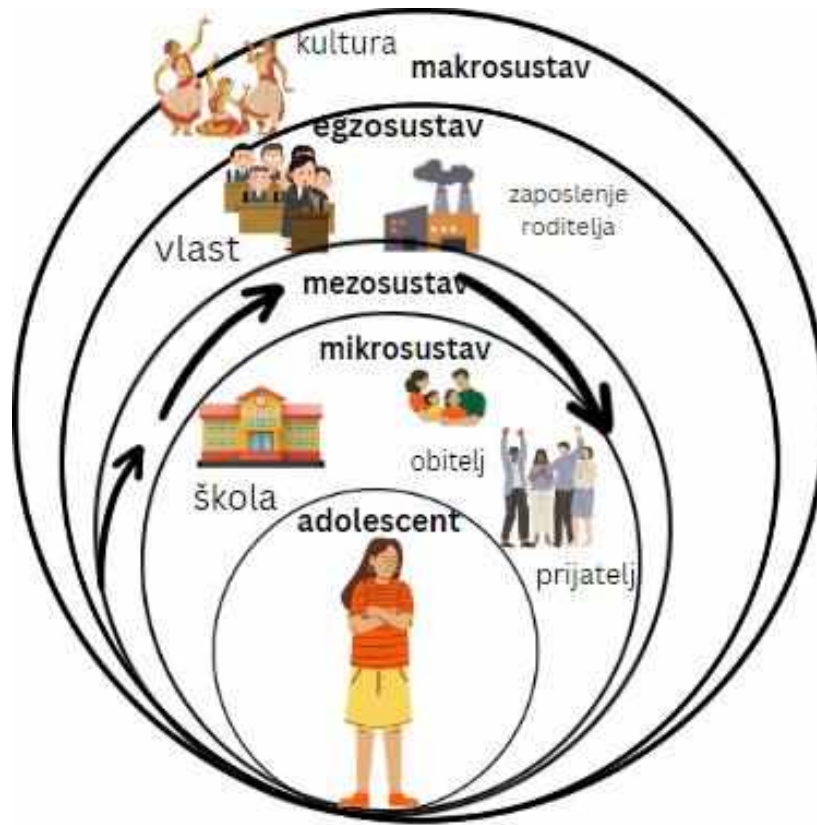
Banati i Diers (2016) govore o pet važnih domena dobrobiti tijekom adolescencije: fizičko i mentalno zdravlje, osjećaj sigurnosti u socijalnoj okolini, uključenost u formalni i neformalni oblik obrazovanja, aktivno uključivanje u zajednicu te produktivnost. Ross i suradnici (2020) predložili su ponešto drugačije domene kojima se može opisati dobrobit adolescenata: dobro zdravlje i kvalitetna prehrana, povezanost s drugima i pozitivni stavovi te doprinos društvu, sigurno i podržavajuće okruženje, obrazovanje i stvaranje kompetencija, samopouzdanje i samosvjesnost. Neki pak autori u svojim istraživanjima navode da je za dobrobit adolescentima važno da idu u školu (Ainly i Ainly, 2011; Elmore i Heubner, 2010; Lewis i sur., 2011; Moreira i sur., 2015), važan im je i školski uspjeh (Berger i sur., 2011; Moreira i sur., 2015) te optimizam i strategije suočavanja sa stresom (Carver i sur., 2010; Moreira i sur., 2015). Psihometrijskim provjerama izdvojene su sljedeće dimenzije dobrobiti adolescenata: obitelj, prijatelji, škola, samopoimanje i stanovanje

(Casas i sur., 2014; Selingson i sur., 2003), standard, zdravlje, osobna postignuća, sigurnost, sudjelovanje u zajednici, sigurna budućnost i odnosi s drugima (Casas i sur., 2014; Cummins i sur., 2003). Casas i suradnici (2014) su tijekom istraživanja usporedbe dobrobiti u Španjolskoj i Alžiru uočili još dvije vrlo važne sastavnice dobrobiti koje se ne mogu pronaći u prethodnim klasifikacijama: zadovoljstvo vlastitim tijelom i romantični odnosi. Temeljem istraživanja o važnosti i kvaliteti romantičnih odnosa adolescenata, obitelj se pokazala važnim faktorom. Adolescenti koji imaju bolje odnose unutar obitelji bit će zadovoljniji i imati kvalitetniji romantični odnos (Xia i sur., 2018). Nadalje, u istraživanju Gennings i suradnika (2021) mentalno zdravlje pokazalo se najvažnijim za dobrobit adolescenata, a nakon toga sreća, fizičko zdravlje, obiteljski odnosi, dom i hrana, prijateljstva, osjećaj sigurnosti, postavljanje ciljeva i izazova, novac, posjedovanje nove odjeće i elektroničkih uređaja za igru.

Iako u literaturi postoje brojne domene dobrobiti adolescenata, može se uočiti da se sustavno pojavljuju domene obitelji, škole, prijateljstva ili sudjelovanja u nekim zajednicama te kvaliteta života ovisno o socioekonomskom statusu. Takva konceptualizacija dobrobiti uklapa se u okvir Bronfenbrennerove teorije ekoloških sustava. Bronfenbrenner (1987) naglašava da je za razvoj dobrobiti važno kakva je interakcija s okolinom kroz nekoliko sustava. Mikrosustav je adolescentu najbliži sustav, obuhvaća obitelj, školu, prijatelje te druge segmente u kojima aktivno sudjeluje i time oblikuje svoja ponašanja i ličnost. Sustavi na mikrorazini međusobno se povezuju, npr. škola i obitelj i to nazivamo mezosustavom. Iako su adolescentu za razvoj dobrobiti svi sustavi važni, istraživanjima se pokazalo da su najvažniji prediktori subjektivne dobrobiti adolescenta upravo obiteljski odnosi, situacije u školi, odnosi s učiteljima i vršnjacima što su sve čimbenici unutar mikrosustava (Gomez i sur., 2017). Dobra povezanost i osjećaj pripadanja u odnosu s roditeljima pokazao se vrlo važnim i značajnim čimbenikom dobrobiti adolescenata (King i sur., 2018). Nadalje, odnos s roditeljima adolescentima je vrlo važan za njihovo mentalno zdravlje (Baig i sur., 2021; Davids i sur., 2017). Međutim, iako se obitelj pokazala najvažnijom za dobrobit adolescenata, ne smije se zanemariti utjecaj drugih važnih faktora. Alsarrani i suradnici (2022) metaanalizom su istraživanja provedenih u Južnoj Americi i Novom Zelandu zaključili da je dobar odnos s prijateljima značajan prediktor u prevenciji simptoma depresije i osjećaju sreće u adolescenata. Slično se potvrđuje i drugim istraživanjima. Na primjer, dobar odnos s prijateljima iz razreda može pomoći u prevenciji internaliziranih poteškoća u adolescenata (npr. Attar-Schwartz i sur., 2019) i stvaranju veće dobrobiti (Demaray i Malecki, 2002; Jiménez-Inglesias i sur., 2017). Kada govorimo o školskom okruženju, rezultati istraživanja gotovo su u potpunosti usklađeni. Dobar odnos i podrška učitelja pokazala se vrlo značajnom za dobrobit adolescenata i školski uspjeh (npr. García-Moya i sur., 2015). Podrška koju adolescenti dobivaju od učitelja značajno može umanjiti eksternalizirane poteškoće (Jiménez-Inglesias i sur., 2017). Adolescentima je važno sudjelovati u

svim segmentima mikrorazine, dakle roditeljska podrška i dalje je važna, ali važno je i npr. druženje s prijateljima. Neki su autori čak pronašli da je adolescentima u srednjoj i kasnijoj adolescenciji važniji odnos s prijateljima kao i podrška prijatelja nego obitelji. Luijten i suradnici (2023) ispitali su povezanost između dobrobiti adolescenata i odnosa s prijateljima. Rezultati upućuju da će dobar odnos s prijateljima pozitivno utjecati na samopouzdanje i dobrobit adolescenata. Treći je sustav egzosustav koji uključuje čimbenike poput vlasti ili zaposlenja roditelja. Iako adolescent nije aktivan sudionik ovog sustava, njegovi čimbenici utječu na adolescenta i njegovu obitelj. Primjerice, pokazalo se da oni koji žive u obitelji nižeg socioekonomskog statusa češće preuzimaju odgovornost za brigu o sestri/bratu s teškoćama u razvoju / invaliditetom (Dervishaliaj i Murati, 2014). Niži socioekonomski status više će utjecati na dobrobit djevojaka nego dječaka (Avedissian i Alayan, 2021; Elgar i sur., 2017). Najdalji je sustav makrosustav koji se odnosi na kulturu u kojoj adolescent živi te se oblikuje normama i vrijednostima u društvu. Meireles i suradnici (2015) u svojem su istraživanju utjecaja okolinskih faktora na dobrobit adolescenata u Brazilu zaključili da kultura u kojoj adolescent živi ima značajnu ulogu za njegovu dobrobit. Na primjer, adolescenti u Japanu i Americi imat će vrlo visoku dobrobit ako ispunjavaju zaduženja u skladu s kulturnim normama i očekivanjima i u skladu s time ostvaruju osobne ciljeve (Watanabe i sur., 2020). Neke su se odrednice dobrobiti adolescenata pokazale kulturno univerzalne. Baig i suradnici (2021) ispitali su povezanost roditeljske uključenosti i dobrobiti adolescenata u Omanu. Pokazalo se da veća roditeljska uključenost u život adolescenata smanjuje rizična i agresivna ponašanja u adolescenata te promovira kvalitetnije mentalno zdravlje i prevenira konzumaciju alkohola i drugih opojnih sredstava (Jiménez-Inglesias i sur., 2017). Adolescenti u Portugalu i Španjolskoj dobru su povezanost s roditeljima opisali najvažnijim čimbenikom dobrobiti (Jiménez-Inglesias i sur., 2017). S druge strane, adolescentima u Koreji školski uspjeh predstavlja važnu odrednicu dobrobiti dok onima u Sjedinjenim Američkim Državama školski uspjeh nije toliko važan (Park i Huebner, 2005; Tov i Diener, 2013). Khanna i Singh (2016) ispitali su odrednice dobrobiti adolescenata u Indiji. U istraživanju su sudjelovali adolescenti 10 - 15 godina i njihovi učitelji. Odnos s prijateljima opisali su najvažnijim za dobrobit. Nekim se istraživanjima pokazuje da odnos s prijateljima nije pozitivno utjecao na dobrobit adolescenata, odnosno zadovoljstvo životom (Jiménez-Inglesias i sur., 2017). Ekološkom modelu Bronfenbrenner dodaje i kronosustav koji se odnosi na vremenske promjene u sustavima. Na slici 1. grafički je prikazana Bronfenbrennerov ekološki model.

Slika 1. Bronfenbrennerov ekološki model (prilagođeno prema Bronfenbrenner, 1987)

Kada govorimo o čimbenicima koji mogu utjecati na dobrobit adolescenata, dob i spol su se u istraživanjima također pokazali značajnima. Ljubetić i Reić Ercegovac (2020) ispitali su 101 obitelj koje imaju dijete adolescentske dobi. Autorice zaključuju da su mladići zadovoljniji svojim životom od djevojaka. Marquez i suradnici (2024) ispitali su dobrobit djevojaka i mladića iz zemalja koje provode PISA testiranje školskog uspjeha. Pokazalo se da je utjecaj spola na dobrobit adolescenata kulturno univerzalan faktor te da je u svim zemljama dobrobit djevojaka bila niža nego mladića. Za djevojke se podrška koju primaju od prijatelja ili učitelja pokazala puno važnijom za dobrobit nego mladićima (Bokhorst i sur., 2010; Hombrados-Mendieta i sur., 2012; Jiménez-Iglesias i sur., 2017). Dosad je poznato da se dobrobit lako može narušiti u adolescenciji. Cosma i suradnici (2021) u svoje su istraživanje uključili adolescente iz Europe, središnje Azije i Kanade. Nalazi istraživanja pokazali su da se dobrobit tijekom adolescencije može najlakše narušiti u dobi od 15 godina. Oni

također potvrđuju da će djevojke imati nižu dobrobit i više poteškoća s mentalnim zdravljem od mladića. Odrastanjem se mijenjaju čimbenici koji su adolescentima važni za razvoj dobrobiti. Empirijski se pokazalo da je mladim adolescentima važna podrška obitelji dok odrastanjem postaje sve važnija podrška prijatelja ili nekih drugih važnih članova okoline (Bokhorst i sur., 2010; Jiménez-Inglesias i sur., 2017). Mladim se adolescentima mnogo važnijom pokazala majčina podrška nego podrška drugih članova obitelji (Jiménez-Inglesias i sur., 2017; Hombrados-Mendieta i sur., 2012). Konačno, istraživanjima se pokazalo da su najmanju dobrobit imale djevojke i stariji adolescenti (Ramos i sur., 2012).

Zaključno, iako je podrška koju primaju od prijatelja i drugih važnih osoba u zajednici značajan prediktor dobrobiti, najveći broj studija ipak upućuje da je obitelj ključan čimbenik za dobrobit prilikom tranzicije u odraslu dob. Roditelji su i dalje adolescentima vrlo važan izvor emocionalne podrške. Kada govorimo o obitelji, roditeljska ponašanja čine važnu odrednicu dobrobiti adolescenata (Tuce i Fako, 2014).

2. RODITELJSKA PONAŠANJA

Postoje empirijski dokazi da roditeljska ponašanja mogu utjecati na razvojne ishode i dobrobit djece bez obzira na njihovu dob (Collins i sur., 2002; Keresteš, 2012; Okagaki i Luster, 2005). Prvi interes za istraživanje roditeljstva javio se 1960-ih. Diana Baumrind (1966) tada se počela baviti temom roditeljstva. Mnogi stoga smatraju da je ona „majka roditeljskih stilova“ (Tokić, 2008). Baumrind je opisala tri roditeljska stila koje je temeljila na različitim stupnjevima roditeljske kontrole i topline: permisivni, autoritarni i autoritativni. Permisivan roditelj dozvoljava djetetu da ono određuje kako će se ponašati i od njega ne zahtijeva da se pridržava društvenih normi i dogovorenih pravila ponašanja, odnosno, takav roditelj ima visoku roditeljsku toplinu i nisku roditeljsku kontrolu. Nasuprot tome, autoritaran roditelj snažno ocjenjuje poslušnost. Najčešće u odgoju upotrebljava prisilu i kaznu pa takvo roditeljstvo obilježava visoka roditeljska kontrola i niska roditeljska toplina. Autoritativan roditelj visoko vrednuje autonomiju djeteta, ali zadržava disciplinu kroz određena pravila i norme ponašanja. Često daje potkrepljenja uz jasne argumente zašto želi promijeniti ponašanje djeteta. Dakle, autoritativan roditelj iskazuje visoku roditeljsku kontrolu, ali i visoku roditeljsku toplinu. Baumrind (1967) je u svom istraživanju ispitala posljedice tri opisana roditeljska stila na razvojne ishode djece. Pokazalo se da su djeca čiji roditelji koriste autoritativni roditeljski stil najviše prilagođena. Maccoby i Martin (1983) su, nadovezujući se na koncepte koje je definirala Baumrind, konceptualizirali dvije dimenzije roditeljskog ponašanja: (1) zahtjevnost i (2) responzivnost. Zahtjevnost obuhvaća postupke koji za cilj imaju socijalizaciju djece i pridržavanje društvenih normi. Responzivnost obuhvaća emocionalno toplo ponašanje roditelja i

pružanje podrške samostalnosti djeteta. Opisane dimenzije ponašanja zajednički čine različite roditeljske stilove. Uz već definirani permisivni, autoritarni i autoritativni, autori definiraju i četvrti roditeljski stil, zanemarujući, kojeg obilježava niska zahtjevnost i niska responzivnost.

Darling i Steinberg (1993) smatraju kako roditeljski stil ima ulogu moderirajuće varijable koja mijenja odnos između razvojnih ishoda djece i ponašanja roditelja. Autori su pretpostavku i empirijski potvrdili time što su pokazali veću povezanost školskog uspjeha i akademske uključenosti kod visoko autoritativnih roditelja i akademske uključenosti roditelja nego kod nisko autoritativnih (Steinberg i sur., 1992). Na temelju rezultata istraživanja može se zaključiti da su autoritativniji roditelji produktivniji tijekom razgovora o školi s djetetom. Autori navode da im vjerojatno tako pomažu u organizaciji vremena, više se koriste argumentima u raspravi. Iako se pojmovi roditeljskog stila i roditeljskih ponašanja mogu razdvojiti, potrebno je istaknuti kako se u istraživanjima često ta dva pojma ne razlikuju što dovodi do terminološke nejasnoće. Nadalje, istraživači nerijetko govore o roditeljskim stilovima, a mjere roditeljska ponašanja. Također, mnogim se istraživanjima ispituje jedan od koncepata zapostavljajući drugi. Smatra se da ispitivanje oba koncepta zajedno pridonosi sveobuhvatnosti istraživačkog nacrt.

Posljednjih trideset godina među istraživačima postoje prijepori oko dimenzije kontrole, odnosno zahtjevnosti roditeljskog ponašanja. Barber (1996) je kontrolu podijelio na dvije dimenzije: bihevioralnu i psihološku. Bihevioralna se odnosi na kontrolu djetetova ponašanja. Roditelji postavljaju jasna i konkretna pravila i granice temeljene na uvjerenjima i normama. Psihološka kontrola podrazumijeva pokušaj manipulacije s djetetom i uplitanje u njegovu psihološku autonomiju (Barber, 1996). Neki autori smatraju nužnim dimenziju kontrole podijeliti na sljedeće dvije dimenzije: kontrolu i strukturu, umjesto višestruke oblike, odnosno vrste kontrole (psihološke i bihevioralne kontrole) (Grolnick i Pomerantz, 2009). Grolnick i Pomerantz (2009) kontrolu opisuju kao pritisak i dominaciju roditelja nad djetetom, a strukturu kao roditeljsko vođenje i postavljanje dosljednih očekivanja od djeteta. Nastavno na opisanu konceptualizaciju, danas se u literaturi struktura prihvaća kao treća dimenzija konstrukta roditeljskog ponašanja.

Istraživanja nedvosmisleno pokazuju kako autoritativni roditeljski stil pridonosi pozitivnim razvojnim ishodima u djece. Maccoby i Martin (1983) utvrdili su da djeca autoritativnih roditelja imaju više samopoštovanje, bolje mentalno zdravlje, bolji socijalni razvoj i više akademsko postignuće. Autoritarni roditeljski stil u korelaciji je s povišenom agresivnosti te problemima u domeni mentalnog zdravlja (npr. Wolfradt i sur., 2003). Permisivni roditeljski stil u korelaciji je s visokom stopom internaliziranih i eksternaliziranih problema, međutim i boljim socijalnim vještinama i vještinama rješavanja problema (npr. Wolfradt i sur., 2003). Najgori razvojni ishodi pojavljuju se kod zanemarujućeg roditeljskog stila: problemi s mentalnim zdravljem, niskom samoregulacijom i lošim školskim uspjehom (Lamborn i sur., 1991). Istraživanjima se pokazalo da

je bihevioralna kontrola (ukoliko nije ekstremna) usklađena s pozitivnim razvojnim ishodom u djece. Učinci bihevioralne kontrole na dijete ovisit će o razini kontroliranja. Pretjeranom bihevioralnom kontrolom roditelji u djeteta mogu umanjiti motivaciju za uspjeh u bilo kojem području. Ukoliko roditelji nedovoljno kontroliraju dijete na bihevioralan način, mogu pridonijeti agresivnim ili delinkventnim ponašanjima (Klarin, 2006; Vujica, 2019), uporabi opojnih sredstava, seksualno devijantnim ponašanjima, antisocijalnim ili delinkventnim ponašanjima (Barber i sur., 1994; Barber, 1996; Galambos i sur., 2003; Georgiou i Symeou, 2018; Košić i sur., 2024; Miller i sur., 2009; Mills i Rubin, 1998). Najpovoljnije razvojne ishode na dijete ima umjerena bihevioralna kontrola roditelja. Djeca koju roditelji umjereno bihevioralno kontroliraju usvajaju socijalno prihvatljiva ponašanja i društvene norme (Macuka, 2008; Vujica, 2019). Chen i suradnici (2000) svojim su longitudinalnim istraživanjem zaključili da se količina roditeljske kontrole ponašanja adolescenata s godinama smanjuje. Psihološka je kontrola povezana s rizikom od razvoja depresije i agresivnog ponašanja (Barber i sur., 2005). Roditelji koji psihološki kontroliraju svoje dijete ponašaju se agresivno, nameću djetetu svoj vrijednosni sustav i mišljenja (Klarin i Đerđa, 2014; Silk i sur., 2003). U literaturi se psihološka kontrola opisuje pasivno-agresivnim oblikom kontrole (Barber i Harmon, 2002; Van Lissa i sur., 2019). Također, roditelji koji psihološki kontroliraju svoje dijete, manipuliraju mislima i emocijama djeteta (Shek i Dou 2020; Smetana i Daddis, 2002) izazivajući u njega manjak samopouzdanja, voljenosti i krivnju (Shek i Dou, 2020). Istraživanjima se pokazalo da su manje tolerantni roditelji oni koji psihološki kontroliraju dijete (Brenning i sur., 2019). Psihološka je kontrola usko povezana s pojavnošću internalizirajućih i eksternalizirajućih poteškoća. Istraživanjima se pokazalo da psihološkom kontrolom roditelj može izazvati kod djeteta više ovisničkih ponašanja. Djeca koju roditelji psihološki kontroliraju češće konzumiraju opojna sredstava (Klarin i Đerđa, 2014; Smetana i Daddis, 2002). Prema novijim podacima, djeca čiji se roditelji ponašaju psihološki kontrolirajuće, mogu postati ovisni o videoigricama (Chamarro i sur., 2020; Mills i sur., 2018; Tóth-Király i sur., 2019; Wei i sur., 2022), društvenim mrežama (Wei i sur., 2022) i internetu općenito (Li i sur., 2013) kao i tjelovježbi (Gugliandolo i sur., 2020). Nekim se istraživanjima pronašla poveznica između agresivnih oblika ponašanja umjerenih prema vršnjacima i psihološke kontrole roditelja (Meter i sur., 2019). Spol se pokazao značajnim faktorom u psihološkoj kontroli. Olivari i suradnici (2015) majke identificiraju više kontrolirajuće od očeva. Nasuprot tome drugi autori ne uočavaju razlike u kontrolirajućim ponašanjima roditelja u odnosu na spol (Guo i Feng, 2017; Shek, 2000; Shek, 2008; Shek i Dou, 2020; Šarić Drnas i sur., 2018). Nekim se istraživanjima pokazuje povezanost između razine akademskog uspjeha djece i kontrolirajućih ponašanja roditelja. Majke djece s lošijim akademskim uspjehom bile su više kontrolirajuće od majki djece s boljim akademskim uspjehom (Grolnick i sur., 2008; Pećnik i Tokić, 2011; Pomerantz i Eaton, 2001). Xu i suradnici (2018) svoj su znanstveni interes usmjerili na

ispitivanje povezanosti između psihološke kontrole, podrške autonomiji i spola djeteta. Pronađene su razlike u spolu. Autori su zaključili da roditelji manje podržavaju autonomiju i više psihološki kontroliraju dječake. Neki autori naglašavaju da će roditelji manje kontrolirati dječake i pružati im više autonomije (Pomerantz i Ruble, 1998; Smetana i Daddis, 2002; Van Lissa i sur., 2019). Keresteš (1999) je zaključila da roditelji više kontroliraju dječake nego djevojčice, bihevioralno i psihološki, i da pokazuju jednaku razinu emocionalne topline prema djeci bez obzira na spol. Samper i suradnici (2006) proveli su istraživanje kojim su ispitali roditeljska ponašanja i adaptirali Upitnik za procjenu roditeljskog ponašanja (Children's Report of Parental Behavior Inventory; Schaefer, 1965) u Španjolskoj. Pokazalo se da se roditeljska psihološka kontrola odrastanjem djeteta smanjuje.

Nalazi istraživanja pokazuju da je emocionalna dimenzija roditeljskih ponašanja povezana s manje psihičkih teškoća u adolescenata, asocijalnih ponašanja i uporabe opojnih tvari (Bireda, 2013; Johnson i Pandina, 1991; Pettit i sur., 1997). Djeca koja su voljena imaju mogućnost donositi vlastite odluke, izražavati vlastito mišljenje i stavove, sudjelovati u donošenju odluka te će tako imati veće samopouzdanje i subjektivnu dobrobit (Deniz i sur., 2013), empatiju (Hassan i Riaz, 2012), altruizam (Carlo i sur., 2012; Eberly i Montemayor, 1999; Padilla-Walker i sur., 2016). Emocionalnu dimenziju neki autori nazivaju podržavajućom (Baumrind, 2013). Nadalje, pokazalo se da emocionalna dimenzija, odnosno toplina, može umanjiti eksternalizirana ponašanja djece i povećati samopouzdanje (Bireda, 2013). Međutim, neki roditelji mogu biti vrlo hladni prema svome djetetu. Emocionalno hladni roditelji pokazuju emocije poput ljutnje, nerazumijevanja i imaju visoka očekivanja. Djeca prema kojima su roditelji emocionalno hladni imat će manjak samopouzdanja i češće će biti agresivna (Klarin i Đerđa, 2014; Onyskiw i Hayduk, 2003). Prema podacima nekih istraživanja, uzrok 1 % dječje anksioznosti emocionalno su hladni roditelji (McLeod i sur., 2007; Yaffe, 2021). Istraživanjima se između ostalog pokazalo da emocionalna hladnoća roditelja može biti uzrokom internalizirajućih ili eksternalizirajućih teškoća u djece (Petani, 2015). Sukladno svemu dosad navedenome može se pretpostaviti da su djeca čiji se roditelji ponašaju hladno manje zadovoljni svojim životom.

Belsky (1984) je utemeljio Procesni model odrednica roditeljskog ponašanja i navodi tri skupine čimbenika koji determiniraju roditeljska ponašanja: (1) karakteristike roditelja (npr. dob, spol, osobine ličnosti, uvjeti odrastanja roditelja, znanja i uvjerenja, psihopatologija), (2) karakteristike djeteta i (3) kontekstualni, odnosno okolinski. Model koji je Belsky utemeljio višestruko je potvrđen u mnogim istraživanjima (Košić i sur., 2024; Taraban i Shaw, 2018). Primjerice, istraživanjima se potvrdilo da su roditelji skloni oponašati roditeljska ponašanja vlastitih roditelja (Capaldi i sur., 2003). Prinzie i suradnici (2009) metaanalizom su potvrdili korelaciju između pet temeljnih osobina ličnosti i roditeljskih ponašanja. Pronađena je i poveznica između roditeljskih

ponašanja i depresije u majki (Lovejoy i sur., 2000). Roditelji koji se osjećaju nesigurno ili frustrirano u odgoju djece češće će imati kontrolirajuća ponašanja (Costa i sur., 2019). Roditeljske kompetencije majki i očeva oblikuju roditeljska ponašanja i učinak koji imaju na razvojne ishode u djece (Goodnow i Collins, 1990). Dob roditelja također se pokazala značajnom: stariji roditelji u prosjeku imaju bolju samoregulaciju i bolje razvijene strategije suočavanja sa stresom što može utjecati na ponašanja roditelja (Castillo i sur., 2011; Koštić i sur., 2024; Van Holland de Graaf i sur., 2018; Verhoeven i sur., 2007).

Karakteristike djece manje su istraživane. Prilikom ispitivanja karakteristika djeteta, mnogi su se istraživači usmjerili na ispitivanje nekih komponenti temperamenta djeteta, odnosno na karakteristike negativne emocionalnosti, odnosno na sklonost djeteta da burno reagira na neke faktore iz okoline. Djetetova negativna emocionalnost se istraživanjima pokazala povezanom s roditeljskim ponašanjem obilježenim s manje roditeljske topline i više roditeljske kontrole (Koštić i sur., 2024; Paulussen-Hoogeboom i sur., 2007). Kada govorimo o utjecaju kontekstualnih čimbenika, metaanalizom se utvrdila povezanost između kvalitete braka i roditeljstva (Erel i Burman, 1995). Socijalna podrška roditeljima se uglavnom pokazala važnom za bolje razvojne ishode djece, osobito u majki slabih materijalnih prihoda (Green i sur., 2007). U skladu s navedenim, socioekonomski se status brojnim istraživanjima pokazao važnom odrednicom roditeljskih ponašanja (Taraban i Shaw, 2018). Pokazalo se da su roditelji slabijeg socioekonomskog statusa svojim ponašanjima veliku vrijednost pridavali autoritetu i kontroli i da se njihova ponašanja mogu opisati bihevioralnom kontrolom. Nasuprot tomu, oni koji su bili višeg socioekonomskog statusa svoja su ponašanja usmjerili na prevenciju rizičnih ponašanja (Martínez i sur., 2012).

Spol djeteta također se istraživanjima pokazala značajnom odrednicom roditeljskih ponašanja. Majke mladića bit će pod većim stresom nego majke djevojaka (Crnic i Greenberg, 1990; Putnick i sur., 2010; Scher i Sharabany, 2005). Roditeljsko ponašanje može biti uvjetovano i roditeljskim stresom uzrokovanim odnosom s adolescentima (Slagt i sur., 2016). Roditeljski stavovi prema emocijama adolescenta isto su se tako pokazali važnom odrednicom roditeljskih ponašanja (Katz i Hunter, 2007; Yap i sur., 2008). Nadalje, iako vjerujemo da su roditeljska ponašanja kulturalno univerzalna, vrlo je malo istraživanja koja se bave roditeljskim ponašanjima u određenoj kulturi. Jedno takvo istraživanje pokazalo je da će roditelji u Kini najčešće koristiti psihološku kontrolu jer imaju cilj podučiti dijete da zadovoljava socijalne norme društva u kojem žive (Yang i sur., 2024).

Svi dosad navedeni faktori mogu biti uvjet različitih roditeljevih ponašanja prema djeci. Ne smiju se zanemariti karakteristike djece koje se mogu razlikovati, spol ili promijenjeni životni uvjeti u odnosu na vrijeme rođenja. Djeca koja imaju sestru/brata mogu uočiti nejednak roditeljski tretman

(Kramer i Kowal, 2005). U skladu s time, u sljedećem će se poglavlju objasniti nejednak roditeljski tretman i kako utječe na djecu.

2.1. Nejednak roditeljski tretman

Nejednak roditeljski tretman (engl. parents' differential treatment) podrazumijeva različito roditeljsko ponašanje prema svojoj djeci. Razlike u roditeljskom ponašanju ponajprije se očituju u pogledu roditeljske topline, roditeljske kontrole, odnosno zahtjevnosti, količine vremena i vrste aktivnosti s djetetom te podjele kućanskih poslova (Koštić i sur., 2024; McHale i sur., 2000). U literaturi se još može pronaći termin različito roditeljstvo (Jeannin i Van Leeuwen, 2015; Shebloski i sur., 2005). Mnoga istraživanja pokazuju da djeca od vrlo rane dobi pažljivo prate i uspoređuju svoj odnos s roditeljima ali i odnos sestre/brata s roditeljima (npr. Dunn i Munn, 1985). Nalazi istraživanja ukazuju da gotovo ne postoje obitelji u kojima roditelji imaju jednaka ponašanja prema djeci (Daniels i Plomin, 1994; Jeannin i Van Leeuwen, 2015; Koštić i sur., 2024). Premda su razlozi nejednaka roditeljskog tretmana obično opravdani zbog različitih potreba sestara/braće (i u različitim razvojnim fazama), istraživanjima se pokazalo da nejednak roditeljski tretman može imati negativne posljedice za djecu (npr. Shanahan i sur., 2008).

Negativne posljedice nejednakog roditeljskog tretmana prema djeci manifestiraju se na dva načina. Prvi se način odnosi na negativne posljedice za dobrobit djeteta, posebice djeteta kojemu roditelji pokazuju manje ljubavi i manje pažnje. Na primjer, pokazalo se da djeca kojoj roditelji pokazuju manje topline i prema kojima se strože ponašaju nego prema njihovim sestrama/braći, izvještavaju o nižem samopoštovanju. Čak se istraživanjima pokazuje da će se percepcija nejednaka roditeljskog tretmana temeljiti na samopouzdanju adolescenata (Rolan i Marceau, 2018). Osim toga, pokazalo se da je nejednak roditeljski tretman povezan s više internaliziranih (npr. Daniels i sur., 1985) i eksternaliziranih simptoma (Richmond i sur., 2005). Postoje brojni empirijski dokazi da nejednak roditeljski tretman može imati negativne ishode za dobrobit adolescenata (Barrett Singer i Weinstein, 2000; Boyle i sur., 2004; Buist i sur., 2013; Coldwell i sur., 2008). Nekim se istraživanjima pokazalo da nejednak roditeljski tretman nije uzrok poteškoća koje se mogu javiti u djece nego nejednako pokazivanje ljubavi roditelja prema djeci (Buist i sur., 2013; Shanahan i sur., 2008; Vogt Yuan, 2009) i konflikti s roditeljima (Buist i sur., 2013; Shanahan i sur., 2008). Druga posljedica nejednaka roditeljskog tretmana odnosi se na promjene u sestrinsko-bratskom odnosu. Istraživanjima je pronađena poveznica između roditeljske topline i topline u sestrinsko-bratskom odnosu. Pokazalo se da je smanjeno pokazivanje roditeljske topline prema djetetu usko vezano sa smanjenjem topline za sestru/brata (Shanahan i sur., 2008). Neki su se autori bavili ispitivanjem

utjecaja spola roditelja na nejednak roditeljski tretman. Brody i suradnici (1992) pronašli su da će nejednak tretman oca više utjecati na sestrinsko-bratski odnos.

Temeljem dosadašnjih podataka zaključilo se da su općenito najozbiljnije posljedice za djecu, za mentalno zdravlje i sestrinsko-bratski odnos, ako se nejednak roditeljski tretman očituje u dimenziji roditeljske topline (McClellan i sur., 2024; McHale i sur., 2000). Eradus i suradnici (2024) metaanalizom su ispitali nejednak roditeljski tretman u kontekstu roditeljske topline, neprijateljstva i različitosti sestara/braće te kako to utječe na pojavljivanje internaliziranih i eksternaliziranih teškoća. Pokazali su da neprijateljsko ponašanje roditelja prema jednom od sestara/braće može značajno više umanjiti dobrobiti nego različitost u primaju roditeljske topline. Maksimalna je dob sudionika istraživanja uključenih u metaanalizu o različitom roditeljskom tretmanu 20 godina, ali su bili uključeni i roditelji, drugi skrbnici, sestra/brat. McHale i suradnici (2000) utvrdili su da posljedice nastale zbog raspodjele kućanskih poslova i količine vremena kojeg roditelji provode s djetetom nisu jednoznačne i da ovise o spolu djeteta, redoslijedu rođenja i razvojnoj fazi djeteta. Moguće objašnjenje ovakva nalaza autori vide u tome što su spomenute dvije domene, za razliku od roditeljske topline, manje bitne za percepciju odnosa između roditelja i djeteta. Također, nejednak roditeljski tretman u spomenutim domenama lako se može objasniti „objektivnim“ razlozima, npr. zajedničkim interesima roditelja i djeteta. Važno je naglasiti da se nejednak roditeljski tretman generalno u istraživanjima dominantno ispitivao iz perspektive djece, stoga je percepcija nejednaka roditeljskog tretmana podložna subjektivnosti. U istraživanju Kowal i Kramer (1997) 75 % djece su percipirala nejednak roditeljski tretman u svojim obiteljima i izvijestila su da taj tretman smatraju nepravednim, ali su ga opravdavala razlikama između sebe i sestre/brata. Sudionici koji nejednak roditeljski tretman nisu smatrali nepravednim izvijestili su i o boljem sestrinsko-bratskom odnosu nego sudionici koji su smatrali nejednak roditeljski tretman nepravednim. Belskyjev (1984) Procesni model odrednica roditeljskog ponašanja može se primijeniti i kada se govori o uzrocima nejednaka roditeljskog tretmana. Istraživanjima se utvrdilo da je mentalno zdravlje roditelja značajna odrednica nejednaka roditeljskog tretmana (npr. Henderson i sur., 1996) ili neke crte ličnosti (npr. Daniels i Plomin, 1985). Kada govorimo o kontekstualnim čimbenicima, značajnima su se pokazali stres roditelja, broj djece i socioekonomski status (npr. Jenkins i sur., 2003). Stres se navodi kao mogući posredujući faktor već navedenih kontekstualnih čimbenika. Istraživanjima se pokazalo da će roditelji koji zadovoljavaju svoje potrebe imati više energije za zadovoljavanje potreba djeteta i pružat će mu više ljubavi (Desimpeleare i sur., 2024; De Haan i sur., 2013; Mabbe i sur., 2018; Van der Kaap-Deeder i sur., 2019). Roditelji koji nemaju zadovoljene psihološke potrebe osjećaju frustraciju, a slično je i s roditeljima koji odgajaju djecu s teškoćama u razvoju (Desimpeleare i sur., 2024; Dieleman i sur., 2018; Dieleman i sur., 2019). Mnogo je empirijskih dokaza da će roditelji biti skloniji kontrolirati prvorodenu djecu više (Jeannin i Van Leeuwen,

2015). U skladu s time, nekim se istraživanjima pokazalo da će nejednak roditeljski tretman veći utjecaj imati na prvorodenu djecu (Rolan i Marceau, 2018). Jensen i McHale (2017) longitudinalnom su studijom u trajanju od tri godine, a temeljenoj na percepciji očeva i majki o nejednakom roditeljskom tretmanu, zaključili sljedeće: majke će manje topline pokazati prema sinovima i kasnije rođenoj djeci. Nasuprot tome, očevi su izvijestili da pružaju manje topline prema adolescentima starije dobi, prvorodenoj djeci te muškom djetetu u različito spolnoj sestrinsko-bratskoj dijadi.

Mnogim se nalazima sociodemografski faktor, npr. dob, spol (Rolan i Marceau, 2018; Solmeyer i McHale, 2017) i faktori poput teškoće u razvoju / invaliditeta sestre/brata ističu značajnima za nejednak roditeljski tretman. Razlog nejednakom roditeljskom tretmanu nalazi se u jedinstvenim potrebama svakog pojedinog djeteta u obitelji (Kramer i Kowal, 2005). Koncept nejednaka roditeljskog tretmana u literaturi se promatra obostrano. Autori smatraju opravdanim nejednaka roditeljska ponašanja koja su uvjetovana dobi, spolom, temperamentom djeteta (Brody i sur., 1992; Meunier i sur., 2012). Roditelji mogu, bez obzira na karakteristike djeteta, dob i spol, nejednako se ponašati prema svojoj djeci, ovisno o uvjerenjima i naučenim vrijednostima (Kohn, 1983). Najveći se broj istraživanja usmjerava na ispitivanje utjecaja nejednaka roditeljskog ponašanja na djecu sa stajališta i roditelja i djece. Rolan i Marceau (2018) ispitali su utjecaj nejednaka roditeljskog tretmana na pojavnost eksternaliziranih poteškoća. Pokazalo se na uzorku od 708 sestrinsko-bratskih dijada da će nejednak majčin tretman utjecati na pojavljivanje eksternaliziranih poteškoća. Nadalje, pokazalo se da će nejednak očev tretman izazivati manje negativnih simptoma u djece koja su manje favorizirana. Podatci sugeriraju da postoje razlike u spolu među sestrinsko-bratskim dijadama. Manje favorizirani sestra/brat u istospolnoj će dijadi imati manje negativnih simptoma nego u dijadama različita spola (npr. Peng i sur., 2021). Prilikom ispitivanja razlika u spolu roditelja, najveći se broj istraživanja usmjerio na ispitivanje majčinih roditeljskih ponašanja. Spol djeteta pokazao se najvažnijom odrednicom karakteristika djeteta koje mogu utjecati na nejednak roditeljski tretman. Nekim se istraživanjima pokazalo da su roditelji skloni više popuštati prema muškoj djeci (npr. McKinney i Renk, 2008) dok druga istraživanja navode suprotne zaključke (npr. Keresteš, 1999; Xu i sur., 2018). Neki autori tvrde da će roditelji preferirati dijete istog spola, odnosno da će majke preferirati kćeri, a očevi sinove (McHale i sur., 2000; Scholte i sur., 2007). Konačno, prisustvo djeteta s teškoćama u razvoju u obitelji može znatno utjecati na roditeljska ponašanja (Hutchison i sur., 2016; Košić i sur., 2024). Klasične klasifikacije o faktorima koji utječu na nejednak roditeljski tretman ne spominju prisustvo djeteta s teškoćama u razvoju u obitelji. Djeca s teškoćama u razvoju mogu imati mnogo više različitih potreba nego njihovi sestre/braća tipičnog razvoja. Iako je malo istraživanja koja se bave nejednakim roditeljskim tretmanom kada je

u obitelji prisutno dijete s teškoćama u razvoju / osoba s invaliditetom, sestre/braća tipičnog razvoja ipak u istraživanjima u kojima sudjeluju naglašavaju da je nejednak roditeljski tretman prisutan.

Prema tome, može se pretpostaviti da je u takvim obiteljima često prisutan nejednak roditeljski tretman. Slijedi pregled istraživanja roditeljskih ponašanja prema djeci kada je u obitelji prisutno dijete s teškoćama u razvoju / osoba s invaliditetom.

2.2. Nejednak roditeljski tretman u obiteljima s djetetom s teškoćama u razvoju / osobom s invaliditetom

Iako slijedi prikaz empirijskih nalaza da se roditelji nejednako ponašaju prema djeci tipičnog razvoja i djeci s teškoćama u razvoju / osobama s invaliditetom, važno je napomenuti da su koncepti roditeljskih ponašanja i nejednak roditeljski tretman nedovoljno istraženi u obiteljima u kojima žive djeca s teškoćama u razvoju / osobe s invaliditetom. Većina empirijskih spoznaja temelji se na ispitivanju utjecaja roditeljskih stilova ili percepciji sestara/braće tipičnog razvoja o odnosu s roditeljima. Ipak, postoje određeni empirijski dokazi da se roditeljska ponašanja razlikuju prema djeci tipičnog razvoja i djeci s teškoćama u razvoju / osobama s invaliditetom (npr. Hutchinskon i sur., 2016). Jedan od uzroka nejednakog roditeljskog tretmana u roditeljevom je doživljaju ranjivosti djeteta. Primjerice, Pinquart (2013) je metaanalizom usporedio roditeljske stilove prema djeci tipičnog razvoja i djeci s kroničnim bolestima. Nalazi istraživanja pokazali su da su se roditelji prema djeci s kroničnim bolestima češće ponašali „prezaštitnički“ i da ih više kontroliraju djecu s kroničnim bolestima nego djecu tipičnog razvoja. Drugi je uzrok općenito veća razina stresa koju doživljavaju roditelji djece s teškoćama u razvoju / osoba s invaliditetom koja može biti posljedica suočavanja s dijagnozom i mnogobrojnih izazova roditeljstva djeteta s teškoćama u razvoju / osoba s invaliditetom. Osim što visoke razine stresa koju roditelji doživljavaju mogu razviti različite poteškoće s mentalnim zdravljem (Sealy i sur., 2023), mogu utjecati i na roditeljska ponašanja (Lovejoy i sur., 2000). Bourke Taylor i suradnici (2010) izvještavaju da je roditeljima skrb o djeci s teškoćama u razvoju / osobama s invaliditetom izrazito iscrpljujuća. Oba uzroka utječu na roditeljska ponašanja, odnosno samoregulaciju roditelja i roditeljske kompetencije te su povezana sa slabijim razvojnim ishodima u djece.

Mnoga su se istraživanja u različitim kulturama bavila ispitivanjem nejednaka roditeljskog tretmana. Pokazalo se da su roditeljska ponašanja prema djeci s teškoćama u razvoju i sestrama/braći tipičnog razvoja kulturno univerzalna. Ueda i suradnici (2020) su ispitali utjecaj roditeljskog stresa na roditeljski stil roditelja u Japanu djece s autizmom i njihovih sestre/brata tipičnog razvoja. Roditelji koji su pod većim utjecajem stresa skloniji su primjenjivati autoritarni i permissivni roditeljski stil. Odnosno, ovi su roditelji skloni visokoj kontroli i niskoj emotivnoj

toplini (autoritaran stil) ili niskoj kontroli, ali visokoj razini emocionalnosti (permisivni stil). Nadalje, Tripathi (2015) je ispitao razlike roditeljskog stila prema djeci s teškoćama u razvoju i njihovima sestrama/braći tipičnog razvoja u roditelja u Indiji. Autor potvrđuje nalaze prethodnih istraživanja. Roditelji koji imaju djecu s teškoćama u razvoju doživljavaju veće razine stresa od roditelja djece tipičnog razvoja. Majke su pod utjecajem stresa češće pribjegavale permisivnom roditeljskom stilu dok majke koje imaju djecu ozbiljnih simptoma autizma, pribjegavaju autoritarnom stilu.

Istraživanjima se pokazalo da različite teškoće u razvoju djeteta mogu različito utjecati na roditeljska ponašanja. Gau i suradnici (2010) usporedili su roditeljske stilove prema djetetu s autizmom i njihovoj sestri/bratu tipičnog razvoja. Nalazi istraživanja su pokazali će roditelji više kontrolirati i više se zaštitnički ponašati prema djetetu s autizmom nego sestri/bratu tipičnog razvoja. Mohammadi i Zarafshan (2014) dobili su slične nalaze. Razlozi intenzivnije roditeljske kontrole prema djeci s autizmom su u njihovim teškoćama komunikacije i socijalizacije (Ku i sur., 2019). Međutim, prema istraživanju Sealy i suradnika (2023) nisu pronađene razlike u roditeljskim stilovima prema djeci s oštećenjem sluha i njihovim sestrama/braći tipičnog razvoja. Razlike su se utvrdile u obiteljima koje imaju dijete s autizmom jer djeca s autizmom imaju više nepoželjnih ponašanja. Zbog toga su roditelji u takvim obiteljima podložni doživljavati najviše razine stresa (npr. McStay i sur., 2014). Istraživanja pokazuju da roditelji djece s teškoćama u razvoju / invaliditetom s nepoželjnim ponašanjima, imaju veću potrebu za podrškom ali i da je podrška nedostatna. Potreba za podrškom i njezin izostanak ili manjak smatraju se važnom dimenzijom roditeljskog stresa (npr. Scheibner i sur., 2024).

Generalno, u istraživanjima koja ispituju percepciju o roditeljskim stilovima i ponašanjima u obiteljima s djecom s teškoćama u razvoju / osobama s invaliditetom, djeca tipičnog razvoja izvještavaju da se roditelji prema njima drugačije ponašaju i da s njima provode manje vremena, a što može izazvati osjećaj zanemarenosti (Baron-Cohen i Bolton, 2000; Hinek i Tokić Milaković, 2019; Koštić i sur., 2024). Nadalje, zbog nejednakog roditeljskog tretmana te vremena i energije koju roditelji pružaju djeci s teškoćama u razvoju, djeca tipičnog razvoja mogu se osjećati ljubomorno, anksiozno, ali i mogu osjećati krivnju i suosjećanje (Koštić i sur., 2024; McHale i Pawletko, 1992; Moore i sur., 2002; Múries-Cantán i sur., 2023). Deavin i suradnici (2018) metaanalizom su zaključili da sestre/braća tipičnog razvoja osjećaju zavist jer je više vremena i energije roditelja usmjereno prema sestri/bratu s teškoćama u razvoju / invaliditetom i zbog nejednakog roditeljskog tretmana. Nasuprot tome, važno je napomenuti i da je kvalitativno istraživanje iskustva odrastanja s djetetom s teškoćama u razvoju u sedmero djece tipičnog razvoja pokazalo da se sestre/braća tipičnog razvoja ne osjećaju manje voljenima u odnosu na sestru/brata s teškoćama u razvoju / invaliditetom, ali ističu da ih roditelji doživljavaju različito (Dervishaliaj i

Murati, 2014). Nerijetko sudionici u istraživanjima izvještavaju da roditelji imaju dvostruke standarde prema djeci tipičnog razvoja i djeci s teškoćama u razvoju, npr. roditelji imaju više tolerancije za sestru/brata s teškoćama u razvoju / invaliditetom (Dervishalić i Murati, 2014). Istraživanjima se pokazalo da su djeca tipičnog razvoja sa sestrom/bratom s teškoćama u razvoju / invaliditetom zbog nejednakog roditeljskog tretmana u većem riziku od razvoja internaliziranih ili eksternaliziranih poteškoća (Milevsky i Singer, 2022; Rossiter i Sharpe, 2001).

Međutim, potrebe djece s teškoćama u razvoju / osoba s invaliditetom razlikuju se od potreba njihovih sestara/braće tipičnog razvoja. Zadovoljenje potreba djece s teškoćama u razvoju od roditelja zahtijeva mnogo više vremena i energije (Opačak, 2023). Zbog toga roditelji manje vremena i energije ulažu u odnos sa sestrom/bratom tipičnog razvoja. U istraživanju Hinek i Tokić Milaković (2019) sudionici su izvijestili da majke više svojeg vremena provode s bratom s autizmom i da zbog obaveza oko skrbi za dijete s autizmom nisu mogle zadovoljavati želje i potrebe djeteta tipičnog razvoja. Neke su majke čak izvijestile da sestre/braću tipičnog razvoja uzimaju zdravo za gotovo (Chan i Goh, 2014). Generalno su majke svjesne nejednakog roditeljskog tretmana prema djeci s teškoćama u razvoju i djeci tipičnog razvoja. Geuze i suradnici (2023) izvještavaju da majke žele zadovoljavati potrebe svakog djeteta zbog čega bi se najradije podijelile na „pola“. Međutim, majke također izvještavaju da nemaju izbora nego skrbiti se za svoju djecu na način na koji se skrbe makar zanemarivale djecu tipičnog razvoja (Chan i Goh, 2014).

Neka će djeca osjećati potrebu pomoći roditeljima skrbiti za sestru/brata s teškoćama u razvoju / invaliditetom. Prethodnim se istraživanjima pokazalo da postoje dva razloga zašto sestre/braća tipičnog razvoja pomažu roditeljima skrbiti za dijete s teškoćama u razvoju / osobu s invaliditetom. Neka djeca tipičnog razvoja izvještavaju da njihovi roditelji očekuju da im pomognu skrbiti za sestru/brata s teškoćama u razvoju / invaliditetom. Platt i suradnici (2014) su u svojem istraživanju zaključili da će roditelji koji pribjegavaju autoritativnom stilu, odnosno roditelji koji imaju visoku razinu kontrole i emocionalnosti potaknuti djecu tipičnog razvoja da im pomognu skrbiti o sestri/bratu s teškoćama u razvoju / invaliditetom. Druga istraživanja navode da roditelji ne očekuju pomoć oko skrbi za dijete s teškoćama u razvoju / osobu s invaliditetom, ali da sestre/braća tipičnog razvoja osjećaju potrebu pomoći roditeljima. Neka djeca tipičnog razvoja pomažu roditeljima tako da pomažu isključivo oko skrbi za dijete s teškoćama u razvoju dok neki roditelji očekuju pomoć i oko kućanskih poslova. Nalazi pokazuju čak i da se neki sestre/braća tipičnog razvoja sama nude roditeljima za pomoć oko skrbi za dijete s teškoćama u razvoju, posebice mlađi, jer se tako osjećaju „bližima“ roditelju (McClellan i sur., 2024). Empirijski nalazi također pokazuju razlike u spolu i dobi sestara/braće koji će pomoći roditeljima u skrbi za dijete s teškoćama u razvoju / osobu s invaliditetom. Sestre tipičnog razvoja češće pomažu roditeljima skrbiti o djetetu s teškoćama u razvoju / osobi s invaliditetom. Moore i suradnici (2002) zaključili su da će starije sestre najčešće

preuzeti skrb o sestri/bratu s teškoćama u razvoju. Slične rezultate dobio je i Morrow (2016) na uzorku sestara/braće tipičnog razvoja koji imaju sestru/brata tipičnog razvoja. Osim što se brinu o mlađoj sestri/bratu, pomažu roditeljima u kućanstvu, npr. pospremaju, kuhaju doručak/večeru. Crnic i suradnici (1983) ukazuju da će zbog toga starije sestre imati više konflikata s roditeljima. Autori u nekim istraživanjima sestre nazivaju majkama djece s teškoćama u razvoju / osoba s invaliditetom (Guidiotti i sur., 2021; Hooper i sur., 2011). Sangha i suradnici (2023) u svojem su istraživanju zaključili da djeca tipičnog razvoja svakodnevno pomažu roditeljima skrbiti za sestru/brata s teškoćama u razvoju: u aktivnostima hranjenja, liječenja, čuvanja, vođenja u vrtić/školu. Skrb za dijete s teškoćama u razvoju / osobu s invaliditetom može biti vrlo iscrpljujuća. Majke izvještavaju da se prilikom skrbi lakše oslanjaju na pomoć djeteta tipičnog razvoja nego očeva. Pokazalo se da oko 30 % svojeg vremena djeca tipičnog razvoja provode brinući se o djetetu s teškoćama u razvoju / osobu s invaliditetom (Hadjikakou i sur., 2010). Woodgate i suradnici (2016) također su pokazali da djeca tipičnog razvoja žrtvuju svoje slobodno vrijeme da bi pomogli roditeljima skrbiti za dijete s teškoćama u razvoju / osobu s invaliditetom. Osim vremenski i energetski, skrb za dijete s teškoćama u razvoju / osobu s invaliditetom može biti i financijski veoma iscrpljujuće. Nekim se istraživanjima pokazalo da roditelji djeci tipičnog razvoja zbog troškova oko skrbi za sestru/brata s teškoćama u razvoju / invaliditetom ne mogu financijski omogućiti da se bave željenim aktivnostima, npr. sportom ili nekim hobijima (Karst i Van Hecke, 2012; Winsgton i sur., 2017). Nadalje, prethodnim se istraživanjima pokazalo da roditelji s djecom s teškoćama u razvoju / invaliditetom vrlo teško usklađuju svoje obaveze. Zbog toga nije neobično da od djece tipičnog razvoja zahtijevaju da im pomognu skrbiti za sestru/brata s teškoćama u razvoju / invaliditetom (Brown i Clark, 2017; Ombla i sur., 2023; Stewart, 2013). Poznato nam je da majkama skrb za dijete s teškoćama u razvoju oduzima mnogo više vremena od skrbi za dijete tipičnog razvoja (npr. Geuze i sur., 2023). Stoga ne iznenađuje velika stopa nezaposlenosti među majkama djece s teškoćama u razvoju / osoba s invaliditetom. Njihova aganžiranost za skrb o djeci s teškoćama u razvoju / osobe s invaliditetom razlog je većoj stopi nezaposlenosti (Ombla i sur., 2013; Setlzer i sur., 2001) ili skraćena radnog vremena (Opačak, 2023; Vatne i sur., 2022). Neke su majke spremne napustiti posao da budu kod kuće s djecom s teškoćama u razvoju / osobama s invaliditetom (Gau i sur., 2010). Neki su autori konkretno uspoređivali broj sati koje majke zbog skrbi za dijete s teškoćama imaju za sebe. Majke djece s teškoćama u razvoju u prosjeku provode oko 7 sati više tjedno skrbeći se za dijete s teškoćama u razvoju od majki djece tipičnog razvoja (Opačak, 2023), a u prosjeku imaju manje sati za sebe (Bourke-Taylor i sur., 2010; Luijkx i sur., 2017; Opačak, 2023). Pokazalo se da su djeca tipičnog razvoja bliža s očevima nego majkama. Nalazi istraživanja pokazuju da će očevi prema djeci tipičnog razvoja pokazivati više ljubavi nego sestrama/braći s teškoćama u razvoju / invaliditetom. Razlog ovakvom doživljavanju ljubavi od strane oca leži u

roditeljskoj podjeli za skrb djece. Majke više skrbe za djecu s teškoćama u razvoju, a očevi za djecu tipičnog razvoja. Iako su očevi emocionalno vezani i za dijete s teškoćama u razvoju, više će skrbiti za ono dijete s kojim je lakše ophoditi se (Brown i sur., 2011; Kardum, 2021). Temeljem dosadašnjih spoznaja o nejednakom roditeljskom tretmanu prema djeci s teškoćama u razvoju / osobama s invaliditetom i njihovima sestrama/braći tipičnog razvoja i pomoći roditeljima za skrb o sestri/bratu, možemo zaključiti da adolescenti tipičnog razvoja imaju manje autonomije nego njihovi vršnjaci.

3. AUTONOMIJA

Mnogi znanstvenici ispituju autonomiju adolescenata. Koristi se kao sinonim za pojmove poput: samostalnosti, neovisnosti, samozastupanja, odvajanja (Beyers i sur., 2003; Fousiani i sur., 2014). Smatra se i načinom za postizanje sreće (Pugh, 2020). Najjednostavnije rečeno, autonomija adolescenata definira se kao separacija od roditelja (Beyers i sur., 2003), mogućnost samostalnog odlučivanja i kontroliranja uvjeta vlastita života. Neki autori čak spominju da samostalno donošenje odluka znači da je osoba postala moralno i intelektualno neovisna (Dutra-Thomé i sur., 2019; Goossens, 2008). Iako su Deci i Ryan autonomiju opisali važnom sastavnicom dobrobiti, istraživanja pokazuju da su autonomija i dobrobit dva odvojena koncepta (De-Juanas i sur., 2020). Autonomija se smatra važnom za razvoj identiteta i individualizaciju (Fleming, 2005; Vrselja, 2017). Neki je autori smatraju i načinom za postizanje sreće (Pugh, 2020). Autonomija se u adolescenciji definira kao neovisnost, odnosno sagledava se u kojoj mjeri adolescent samostalno može donositi odluke bez uplitanja drugih osoba u odlučivanje (npr. Fousiani i sur., 2014). Međutim, istraživači autonomiju promatraju u kontekstu ovisnosti, koliko je adolescent ovisan o drugima prilikom odlučivanju (npr. Van Petegem i sur., 2012). Iako je autonomija prisutna u svim životnim fazama, najviše se istražuje u adolescenciji. Razlog je u tome što adolescenti osjećaju unutarnju borbu između snažne autonomije i velike privrženosti roditeljima (McElhaney i sur., 2009).

Istraživanjima se naglašava da se autonomija odrastanjem mijenja. Roditelj je prvi koji donosi odluke za dijete. S vremenom, roditelj i adolescent zajedno počinju donositi odluke dok u konačnici, adolescent počinje samostalno odlučivati. Majke i djeca izvještavaju da se autonomija generalno povećava tijekom faze srednje adolescencije (Smetana i sur., 2004; Wray-Lake i sur., 2010). Fousiani i suradnici (2014) utvrdili su povezanost roditeljske podrške autonomiji s dobi: u kasnoj adolescenciji roditelji će više podržavati autonomiju u odnosu na ranu adolescenciju. Razlog povećanju autonomije s dobi može se promatrati u kontekstu sazrijevanja. Adolescent je također već

stekao određene navike i stil npr. odijevanja, frizure, potencijalno ima stalno društvo ili hobije. Međutim, pokazalo se da adolescenti imaju najmanje autonomije u odlukama koje se odnose na zdravlje. Roditeljima su zdravlje njihova djeteta i odluke koje djeca donose u odnosu na zdravlje ipak najvažnije. Odrastanjem se autonomija mijenja u domenama osobnog izgleda i odijevanja, manira, odlaska na spavanje, novca, druženja s prijateljima, sportskih aktivnosti, ugrožavajućih ponašanja u kontekstu konzumiranja alkohola, cigareta, odlaska u crkvu, spolnosti, a stabilnija je u domenama odluka vezanih uz kućanske poslove i domaće zadaće (Stuyck i González, 2013). Niska autonomija može biti uzrok simptoma depresije i usamljenosti (npr. Oudekerk i sur., 2015). Preuranjena autonomija, odnosno ukoliko djeca imaju vrlo rano veliku razinu autonomije, može rezultirati nekim oblikom rizična ponašanja i smanjenom dobrobiti (Dishion i sur., 2004; Patton i sur., 2016). Brojnim se istraživanjima pokazala pozitivna povezanost između autonomije i dobrobiti, odnosno što je osoba imala više autonomije, to je bila veća procijenjena dobrobit (Eriksson, 2022). Također, iako adolescenti u istraživanjima naglašavaju da smatraju da je nemaju dovoljno, empirijski se pokazalo da previsoka razina autonomije ipak nije dobra za dobrobit i može biti uzrokom eksternaliziranim problemima (Fousiani i sur., 2014; Kuhn i Laird, 2011; Van Petegem i sur., 2012). Međutim, postoje empirijski dokazi da manjak autonomije može imati jednake posljedice na dobrobit adolescenata (Mandara i Pikes, 2008; Murray i sur., 2010; Murray i sur., 2014).

U literaturi se opisuje nekoliko vrsta autonomije. Prvi puta autonomija se javlja na (1) osobnoj razini, npr. donošenje odluka o frizuri i odjeći (Daddis i Smetana, 2005; Feldman i Wood, 1994; Nucci, 2001; Smetana i sur., 2004; Wray-Lake i sur., 2010). Autori ovakvu vrstu odluke nazivaju „prototipom” neovisnosti (Fousiani i sur., 2014). Nadalje, (2) društveno konvencionalne odluke odnose se na kulturne norme i ponašanja u obitelji ili društvu. Zbog mogućih negativnih posljedica samostalnog donošenja odluka, pokazalo se da adolescenti manje autonomije imaju u društveno konvencionalnoj domeni nego osobnoj. Potom slijede tzv. (3) razborite odluke, odnosno odluke koje adolescent smatra da su dobre za njega (eng. prudential), one su odluke koje mogu imati negativne posljedice za zdravlje pa u ovoj domeni adolescenti imaju najmanje autonomije (npr. konzumiranje alkohola, cigareta, rani početak sa spolnim odnosima). Postoje i višestране odluke kod kojih je uključeno donošenje više vrsta odluka istovremeno (Smetana i sur., 2004; Wray Lake i sur., 2010). Pokazalo se da će adolescenti i roditelji najviše surađivati prilikom donošenja (4) višestраниh odluka te da će roditelji upravo tada pružati najveću autonomiju adolescentima. Međutim, postoje razlike u načinima definiranja odluka između roditelja i adolescenata. Na primjer, nekim se nalazima pokazuje da roditelji odabir prijatelja smatraju prudencijalnim odlukama adolescenata dok adolescenti odabir prijatelja smatraju višestrukim odlukama. Odabirom prijatelja adolescent odabire, između ostaloga, i način provođenja slobodnog vremena, odijevanja. Wang i

suradnici (2023) u svojem su istraživanju pokazali da je uključivanje u aktivnosti s vršnjacima veoma važno za dobrobit. Kuykendall i suradnici (2015) metaanalizom su ispitali utjecaj slobodnog vremena na dobrobit. Nalazi sugeriraju da je slobodno vrijeme važno za jačanje i održavanje dobrobiti. Međutim, odabir prijatelja za adolescenta može značiti da počne donositi odluke koje i nisu dobre za njega, npr. može početi konzumirati štetna sredstva za zdravlje poput alkohola ili cigareta ili imati više delinkventnih ponašanja. U skladu s tim, roditeljima prilikom podržavanja autonomije nije važno o kojoj vrsti odluke se radi nego što smatraju dobrim za svoje dijete.

Bernal Romero i suradnici (2020) opisali su četiri dimenzije autonomije mladih osoba: samoorganizacija, razumijevanje konteksta okoline, kritičko zaključivanje i sociopolitičko uključivanje. Autori također navode da je autonomija široki konstrukt koji uključuje sposobnost da se osoba zapita, razmisli o vlastitu životu u odnosu na druge te organizira svoje vrijeme u odnosu na druge osobe. U skladu s tim, razvili su skalu koja ispituje autonomiju tijekom tranzicije iz adolescencije u odraslu dob (Transition to Adulthood Autonomy Scale (EDATVA)). S obzirom na domene u kojima se odluke donose, neki autori razlikuju kognitivnu, motivacijsku i socijalnu autonomiju. Kognitivna se odnosi na donošenje odluka, organizaciju i evaluaciju donesenih odluka (Aguirre- Dávilla i sur., 2023; Gestsdottir i sur., 2010). Motivacijska se odnosi na želju za izvršavanjem neke radnje, odnosno ponašanjem u skladu sa željama (Aguirre-Dávilla i sur., 2023; Ryan, 2016), a socijalna znači da adolescent preuzima inicijativu za uključivanjem u društveni kontekst koji je u skladu s njegovim individualnim željama i karakteristikama (Aguirre- Dávilla i sur., 2023; Kirshner, 2018). Van Petegrem i suradnici (2012) još spominju i emocionalnu autonomiju. Ona se odnosi na slobodu adolescenata od pretjerane bliskosti ili stalnog odobravanja / osjećaja prihvaćanja od strane roditelja. Istraživanjima se pokazalo da će emocionalna neovisnost porasti s godinama. Iako se autonomija može ispitivati na više razina, ona koja se odnosi na ponašanje - autonomija ponašanja - najviše okupira istraživače. Van Petegrem i suradnici (2012) ističu da autori prilikom opisivanja samostalnog donošenja odluka upravo misle na ponašanje.

Istraživanjima su utvrđene spolne razlike u autonomiji kod adolescenata. Pokazalo se da djevojke ranije izražavaju želju za autonomijom od mladića (npr. Vrselja, 2017). Djevojke će češće željeti autonomiju u odlukama koje se odnose na fizički izgled, npr. samostalan odabir odjeće ili frizure dok mladići autonomiju izražavaju u, npr. izlascima vikendom, druženju s vršnjacima, upravljanju džeparcem (Fleming, 2005; Vrselja, 2017). Nasuprot tomu, stariji izvori navode da će mladići imati više autonomije (Dowdy i Kliewer, 1998). Obzirom da se radi o starijim izvorima i drugačijim tradicionalnim društvenim normama, može se pretpostaviti da djevojke nisu imale jednaku podršku autonomiji zbog neželjenih ishoda, poput neželjene trudnoće i slično. Spol roditelja također se pokazao značajnim čimbenikom. Mageau i suradnici (2015) pokazali su da majke generalno više podržavaju autonomiju nego očevi. Duineveld i suradnici (2017) naglašavaju da postoje mnoga

istraživanja koja ispituju rodne razlike u roditeljskoj podršci autonomiji, no ne i kako će to utjecati na dobrobit. Autori su također pokazali da će majke generalno podržavati autonomiju više od očeva. Prema nalazima istraživanja, majke će imati veći utjecaj na odluke koje se odnose na adolescentovo socijalno okruženje, npr. odabir prijatelja, a očevi na ciljeve, primjerice, odabir škole/karijere (Duineveld i sur., 2017; Grolnick i sur., 1996; Tynkkynen i sur., 2010). Veći angažman i uključenost majki u odgoj djece može biti rezultat ovoj različitosti. Majke potencijalno više vremena provode s djecom i bolje poznaju njihove obrasce ponašanja zbog čega potencijalno više podržavaju odluke koje adolescenti donose u skladu s vlastitim interesima. Međutim, postoje empirijski dokazi da adolescentima čak i nije važno tko podržava njihovu autonomiju sve dok se ona podržava (npr. Guay i sur., 2018). Premda se pokazalo da adolescentima nije važno tko podržava autonomiju, postoje empirijski dokazi da će adolescenti imati bolji odnos s roditeljima koji podržavaju njegovu autonomiju (npr. Bureau i Mageau, 2014). Podržavanjem autonomije odnos između adolescenata i roditelja može biti obilježen međusobnim povjerenjem i bliskošću. Gómez-Ortiz i suradnici (2014) zaključili su da će adolescenti spontano početi izvještavati roditelje o svojim aktivnostima izvan kuće, prijateljskim i partnerskim odnosima ukoliko roditelji budu podržavali njihovu autonomiju (Ruiz-Hernández i sur., 2018).

Osim spola adolescenata i roditelja, također faktori poput emocionalne zrelosti, osobina ličnosti i životnih okolnosti mogu utjecati na autonomiju (Bucchianeri i sur., 2016; Butler-Barnes i sur., 2017; De-Juanas i sur., 2020; Henn i sur., 2016). Roditeljeva podrška autonomiji može ovisiti i o njegovu trenutačnom raspoloženju. Ukoliko je roditelj uznemiren ili se osjeća loše u nekom trenutku, postoji mogućnost da neće podržati odluke koje tada adolescent donosi (Guay i sur., 2018). Nadalje, socioekonomski status također se pokazao značajnim moderatorom roditeljeve podrške autonomiji. Empirijski se pokazalo da će djeca koja žive u obiteljima višeg socioekonomskog statusa imati više autonomije (Martinez i sur., 2014; Wray-Lake i sur., 2010). Nasuprot tomu, roditelji nižeg socioekonomskog statusa izvještavaju da imaju više autoriteta i da zahtijevaju od djece da poštuju i slijede obiteljska pravila čime ostavljaju manje prostora za autonomiju. Autori ovu zabrinutost roditelja oko rizičnih ponašanja tumače kao prikrivenu kontrolu iako se većinom istraživanjima pokazuje da podržavanje autonomije ne znači da roditelj manje kontrolira svoje dijete. Adolescenti generalno izvještavaju da kontrolu i podržavanje autonomije smatraju nespojivim. Empirijski se pokazalo da će adolescenti prilikom izvještavanja podržavaju li roditelji njihovu autonomiju ili se ponašaju kontrolirajuće, veću pažnju usmjeriti na kontrolirajuća ponašanja (Grolnick, 2002; Mageau i sur., 2015; Soenens i sur., 2007). U istraživanju Mageau i suradnika (2015) majke koje podržavaju autonomiju adolescenata pokazale su se manje kontrolirajuće. Soenens i suradnici (2019) naglašavaju da se podrška autonomiji ne odnosi samo na dopuštanje adolescentima da samostalno donesu odluke unutar domena koje roditelji smatraju

prihvatljivima nego i roditeljevo savjetovanje prilikom odlučivanja. Pokazalo se da u obitelji u kojoj roditelj ne podržava autonomiju adolescenta dominira roditeljska kontrola te da roditelji ignoriraju djetetovo stajalište i nameću svoje (Grolnick i Pomerantz, 2009; van der Kaap-Deeder i sur., 2019). Primjerice, roditelj koji pretjerano psihološki kontrolira adolescenta, stvara mu pritisak da donosi odluke u skladu sa svojim željama i očekivanjima (Deci i Ryan, 2000; Oudekerk i sur., 2015; Seonens i Vansteenkiste, 2010) zbog čega adolescenti mogu razviti internalizirajuće probleme (van der Kaap-Deeder i sur., 2019). Mala je vjerojatnost da će adolescenti, koji na ovaj način donose odluke, razviti autonoman način razmišljanja i odlučivanja (npr. Oudekerk i sur., 2015). U skladu s time, Grolnick i Pomerantz (2009) naveli su da u kontekstu podrške autonomiji adolescentima nije toliko važno ponaša li se roditelj kontrolirajuće, nego stvara li pritisak ili dominira ili nameće svoje stajalište. Međutim, autori zaključuju da roditelji mogu kontrolirati adolescenta i pritom podržavati autonomiju. Nasuprot tome, prema istraživanju Mageau i suradnika (2015) roditelji koji su podržavali autonomiju adolescenata nisu se ponašali kontrolirajuće.

Nadalje, Wray Lake i suradnici (2010) redosljed rođenja u obitelji i razinu obrazovanja roditelja navode važnim faktorima za podršku autonomiji. Zaključuju da će prvorodena djeca imati više autonomije od drugorođenih. Stupanj obrazovanja također se pokazao značajnim. Autori su pokazali da će roditelji s višim stupnjem obrazovanja više podržavati autonomiju.

Empirijski se pokazuju razlike u percepciji roditelja i njihove djece o autonomiji. Iako roditelji mogu smatrati da svojoj djeci sve pružaju, njihova se djeca tako ne osjećaju. Međutim, Fouisiani i suradnici (2014) ispitali su roditeljsku podršku autonomiji i nisu pronašli razlike u percepciji podrške između adolescenata i roditelja. Roditelji odluke o podržavanju autonomije temelje na povjerenju, kvalitetnoj međusobnoj komunikaciji, razini samostalnosti adolescenata, odgovornosti koje adolescent preuzima i odlukama koje adolescent donosi u interakciji s roditeljima (Martínez i sur., 2014). Daddis (2011) je u svojem istraživanju ispitao razliku kako adolescenti percipiraju svoju autonomiju i autonomiju vršnjaka. Zaključuje da adolescenti žele više autonomije u donošenju nekih konvencionalnih, osobnih odluka umjesto moralnih te da su oni u ranoj i srednjoj adolescenciji težili više autonomiji nego oni u kasnoj. Sudionici istraživanja smatraju da vršnjaci imaju više autonomije od njih samih.

Osim dosad navedenih faktora, i akademski se uspjeh također pokazao izravno povezanim s autonomijom adolescenta. Gotovo svim roditeljima akademski je uspjeh njihove djece veoma važan. Međutim, nekim se istraživanjima pokazalo da su roditeljeva podrška autonomiji i akademski uspjeh dva međusobno isprepletena pojma. Neki autori navode da će roditelj više podržavati autonomiju adolescenata koji imaju bolji akademski uspjeh (Aguirre- Dávilla i sur., 2023; Hanewald, 2013; Song i sur., 2015). Nasuprot tome, metaanalizom Vasquez i suradnika (2016) pokazalo se da će roditeljeva podrška autonomiji utjecati na školski uspjeh i motivaciju,

mentalno zdravlje, stavove. Majke će više pažnje obraćati na akademski uspjeh od očeva (Aguirre-Dávila i sur., 2023; Hsu i sur., 2011). Podaci ne iznenađuju s obzirom na to da se prethodnim nalazima pokazalo da majke generalno podržavaju više autonomije nego očevi. Nalazi istraživanja također pokazuju da će roditeljeva podrška autonomiji osim na akademski uspjeh, utjecati i na socijalno, emocionalno i psihološko funkcioniranje (Chirkov i Ryan, 2001; Ferguson i sur., 2011). Zaključno, za dobrobit adolescenata važno je da obiteljsko okruženje bude obilježeno podržavanjem njegovih želja i prava. Važno je da roditelj adolescenta potiče na izražavanje želja. Mnogi roditelji podržavaju želje adolescenta tzv. metodom pokušaja i pogrešaka, pružanjem prilika za donošenje odluka i minimalnim kontroliranjem i ohrabrivanjem (Deci i Ryan, 2012; Vasquez i sur., 2016). Roditelji koji podržavaju autonomiju svoga djeteta njeguju njegovu motivaciju i komuniciraju s njime tako da mu objasne dobrobiti donošenja nekih odluka ili ponašanja i da se interesiraju za mišljenje djece o nekim, njima važnim situacijama (Reeve, 2009; Vasquez i sur., 2015). Osim utjecaja roditelja na autonomiju adolescenata, istraživanja upućuju da i prisustvo sestre/brata s teškoćama u razvoju / invaliditetom može značajno utjecati na autonomiju adolescenta tipičnog razvoja (Leane, 2019).

3.1. Autonomija sestara/braće djece s teškoćama u razvoju / osoba s invaliditetom

Dosad je poznato da će sestre/braća tipičnog razvoja imati manje autonomije od vršnjaka. Leane (2019) izvještava da zbog skrbi za sestru/brata s teškoćama u razvoju, djeca tipičnog razvoja imaju manje autonomije nego njihovi vršnjaci. Istraživanjima se manjak autonomije povezuje s negativnim ishodima i lošijim odnosom između djece i njihovih roditelja (Bámaca-Colbert i sur., 2012). De Caroli i Sagone (2013) u svojem su istraživanju, u koje su uključili adolescente tipičnog razvoja 13 - 17 godina sa sestrom/bratom s autizmom, Down sindromom i intelektualnim teškoćama, zaključili da adolescenti tipičnog razvoja imaju mnogo manje autonomije zbog sestre/brata s teškoćama u razvoju. Reimers i suradnici (2023) u svojem su istraživanju zaključili da sestre/braća tipičnog razvoja svoje dnevne rutine i obaveze često prilagođavaju potrebama cijele obitelji (Reimers i sur., 2023). Neki sestre/braća tipičnog razvoja izvještavaju da uživaju u vremenu dok je dijete s teškoćama u razvoju / osoba s invaliditetom u školi ili kada ode ranije spavati jer tada imaju vrijeme za sebe. Moyson i Roeyers (2012) ispitali su sestre/braću tipičnog razvoja osoba s autizmom. Sestre/braća tipičnog razvoja naglašavaju da im je važno slobodno, odnosno privatno vrijeme bez prisustva djeteta s autizmom te pritom naglašavaju da im je važno da imaju svoju vlastitu sobu. Međutim, Majorano i suradnici (2015) zaključili su da nisu samo roditelji osobe zbog kojih djeca tipičnog razvoja imaju manje mogućnosti za autonomijom, nego da im djeca s

autizmom ne dozvoljavaju mogućnost donošenja vlastitih odluka (Guidotti i sur., 2021). Primjerice, sestre/braća tipičnog razvoja izvještavaju da moraju provoditi vrijeme na način kako djeca s autizmom žele, igrati određene igre i slično (Moyson i Roeyers, 2011). Istraživanjima se u pogledu odlučivanja o provođenju slobodnog vremena utvrđuje najviše razlika između adolescenata tipičnog razvoja i adolescenata sa sestrom/bratom s teškoćama u razvoju / invaliditetom. Iako neki navode da ne postoje razlike u aktivnostima slobodnog vremena i druženja s vršnjacima u sestara/braće djece s teškoćama u razvoju / osoba s invaliditetom, Hadjikako i suradnici (2010) pronašli su da ipak oko 30 % svojeg vremena žrtvuju da pomognu roditeljima skrbiti za sestru/brata s oštećenjem sluha.

Dosad navedeni koncepti utjecali su na dobrobit adolescenata. Neki autori tvrde da je sestrinsko-bratski odnos najvažniji za dobrobit osobe bez obzira na dob, a može imati značajan utjecaj i na adolescenta. Slijedi teorijski prikaz koncepta sestrinsko-bratskog odnosa te odnos sa sestrom/bratom koji ima teškoću u razvoju / invaliditet.

4. SESTRINSKO-BRATSKI ODNOS

Sestrinsko-bratski odnos možda je najvažniji odnos u životu pojedinca (Buist i sur., 2013; Noller, 2005). Prema literaturi, ovaj se odnos pokazao najposebnijim (Buist i sur., 2013). Prisutan je u svim životnim fazama, od djetinjstva do odrasle dobi (Orsmond i Fulford, 2018; Reimers i sur., 2023). Osim što najduže traje, koristan je za stjecanje brojnih vještina, npr. socijalnih, kognitivnih, emotivnih (Coles, 2018; Milevsky i Singer, 2022; Vandell i Bailey, 1992). Sestre/braća jedni drugima mogu biti učitelji i partneri u svakodnevnu životu (McHale i sur., 2006; Mchale i sur., 2012). Istraživanjima se pokazalo da će se mlađi sestre/braća više ugledati na stariju sestru/brata istog spola (Her i sur., 2021) i bliže dobi (Bernardi, 2003; Her i sur., 2021; Whiteman i Christiansen, 2008). Uče jedni od drugih u igri, zajedničkim obiteljskim aktivnostima i druženjima (Buist i Vermande, 2014; Holmes i sur., 2024; Kramer i Conger, 2009). Znanstvenici također tvrde da je ljubav koja se može doživjeti u ovom odnosu ključna za nošenje sa stresnim situacijama (Gass i sur., 2007; Milevsky i Singer, 2022). Osim toga, sestrinsko-bratski odnos uči osobe empatiji (Maynard, 2002; Padilla-Walker i sur., 2010) i prosocijalnim ponašanjima (Harper i sur., 2014; Piotrowski, 2024). Iako se unazad desetak godina znanstvenici sve više interesiraju za ovu temu, neki tvrde da je još uvijek nedovoljno znanstvenih istraživanja u tom području. Perez-Brena i suradnici (2022) proveli su metaanalizu i utvrdili da se od skoro 4000 članaka koji se bave obiteljima, samo 94 ispituje sestrinsko-bratski odnos (Holmes i sur., 2024) i da su uglavnom usmjereni na ispitivanje kvalitete njihova međusobnog odnosa, a manje na dobrobit sestara/braće.

Temeljem iscrpnog pregleda literature Holmes i suradnici (2024) identificirali su osam dimenzija sestrinsko-bratskog odnosa: konflikti, toplina i prisnost, kvaliteta, kohezija, neprijateljstvo, moć i kontrola, pozitivan angažman i upravljanje sukobima. Osim spomenutih dimenzija u istraživanjima se često spominje i intimnost. Koristi se u kontekstu opisivanja ljubavi, razumijevanja i povjerenja između sestara/braće (Prager, 2000; Stach, 2007). Prijašnjim su se istraživanjima ispitivale razlike u spolu u sestrinsko-bratskim dijadama u intimnosti. Pokazalo se da će intimnost biti veća u sestrinskim dijadama (Eagly, 1987; Tucker i sur., 1999; Whiteman i sur., 2015). Blyth i suradnici (1982) formirali su mjerni instrument koji mjeri intimnost u sestrinsko-bratskom odnosu (engl. Sibling Intimacy Scale). U upitniku se intimnost opisuje na jednak način kao toplina u drugim izvorima literature (Holmes i sur., 2024). Sanders (2004) intimnost stavlja u pozitivnu dimenziju sestrinsko-bratskog odnosa, zajedno s prisnošću, razumijevanjem, podrškom i druženjem. Generalno se istraživanjima zaključuje da je sestrinsko-bratski odnos često obilježen emocionalnom napetošću, a iako je vrlo topao, može ga obilježiti mnogo konflikata (Buist i Vermende, 2014; Deater-Deckard i sur., 2002; Noller, 2005). Furman i Buhrmester (1985) opisali su sestrinsko-bratski odnos kao pun ljubavi i topline, ali i konflikata (Rum sur., 2024). Mnogi su autori u svojim znanstvenim istraživanjima o sestrinsko-bratskom odnosu koristili Upitnik odnosa među braćom i sestrama (engl. Sibling relationship Questionnaire) (Furman i Buhrmester, 1985) čije se dimenzije dijele na pozitivne i negativne: toplina, konflikti, rivalstvo i ljubav/moć. Autori navode da će oni koji imaju pozitivan odnos sa sestrom/bratom biti rjeđe žrtve vršnjačkog nasilja (Lamarche i sur., 2006; Padilla-Walker i sur., 2010). Sestrinsko-bratski odnos pun agresivnih ponašanja i rivalstva može pridonijeti psihološkim teškoćama. Međutim rivalstvo je u adolescenciji povezano s razvojem identiteta. Sestrinsko-bratski odnos u kojem je jedan od sestara/braće adolescent obilježen je rivalstvom jer adolescenti teže individualizaciji i razvoju vlastita identiteta, stoga se mogu javiti negativne emocije poput zavisti, osvetoljubivosti i slično, a koje mogu izazvati mnogo konflikata među sestrama/braćom (Idris i Hadi, 2020; Volling i sur., 2010; Whiteman i sur., 2011). Osobe koje imaju negativan odnos sa sestrom/bratom češće će razviti neke internalizirane probleme, npr. depresiju, anksioznost, imati manjak samopouzdanja ili eksternalizirane probleme, npr. agresivnost (Buis i sur., 2013). Negativnim dimenzijama sestrinsko-bratskog odnosa autori imenuju svađe, fizički obračun, agresiju, neprijateljstvo, negativnost i prisilu. Bez obzira na dosad navedene taksonomije, Furman i Buhrmester (1985) identificiraju dimenzije koje su najčešće prisutne u ispitivanju sestrinsko-bratskog odnosa: toplina, konflikti i nejednak roditeljski tretman. Holmes i suradnici (2024) u svojoj su metaanalizi zaključili da se najviše istraživanja koja ispituju sestrinsko-bratski odnos fokusiraju na dimenzije topline, konflikata i kvalitete. Pokazalo se da konflikti određuju kvalitetu sestrinsko-bratskog odnosa u adolescenciji (Campion-Barr i sur., 2013; Kim i sur., 2007; Lindell i sur., 2013; Stocker i sur., 2002). Osobe koji su u čestom konfliktu sa

sestrom/bratom u većem su riziku od razvoja eksternaliziranih (Aguilar i sur., 2001; Buist i sur., 2013) i internaliziranih problema (Buist i sur., 2013; Pike i sur., 1996; Stocker, 1994; Vogt Yuan, 2009). Campione-Barr i Smetana (2010) zaključili su da se sestre/braća najčešće sukobljavaju oko invazije na osobne stvari, društvenih i moralnih normi te pitanja jednakosti, npr. čiji je red za odlazak u trgovinu, pospremanje i slično (Lindell i sur., 2013). Čak se pokazalo da će velika količina konflikata imati veći utjecaj na razvoj problema u sestre/brata nego manjak topline ili nejednak roditeljski tretman (Buist i sur. 2013). Suprotno svemu dosad navedenome, nalazima istraživanja pokazalo se da više topline i manje konflikata u sestrinsko-bratskom odnosu može umanjiti eksternalizirane i internalizirane poteškoće u adolescenata što je u skladu s rezultatima literature koji govore o uzrocima ovih vrsta problema u sestrinsko-bratskom odnosu. Primjerice, toplina u sestrinsko-bratskom odnosu može nadomjestiti nedostatak majčine topline (Hughes i sur., 2018; Piotrowski, 2023).

Osim navedenih dimenzija, na sestrinsko-bratski odnos mogu utjecati i faktori poput, npr. dobi, redoslijeda rođenja, spola, broja članova u obitelji, odnosa s ostalim članovima obitelji (Ghuge, 2022; Skotko i Levine, 2006). Najveći broj istraživanja ukazuje da se sestrinsko-bratski odnos s vremenom mijenja (Buist, 2010). Furman i Buhrmester (1985) zaključili su da je sestrinsko-bratski odnos tijekom adolescencije intenzivniji na što upućuje veća bliskost i više konflikata (van der Kaap-Deeder i sur., 2017). Znanstvenim se istraživanjima pokazalo da će intimnost biti najslabija tijekom adolescencije, ali da će se krajem tog razdoblja povećati, posebice ako su sestre/braća u dijadama različita spola (Kim i sur., 2006; Lindell i sur., 2013). Ulaskom u adolescenciju, izvještava se o manje intimnosti sa sestrom/bratom (npr. Kramer i Kowal, 2005), češćim konfliktima, posebice zbog invazije u osobni prostor (Campione-Barr i Smetana, 2010) i češćim druženjima s vršnjacima (Buhrmester, 1992; Dunn i sur., 1994; Kramer i Kowal, 2005). Empirijski se pokazalo da će kombinacija mlađe sestre i starijeg brata imati najnepovoljnije utjecaje na dobrobit sestara/braće (Aguilar i sur., 2001; Buist, 2010). Buyukkececi i Çineli (2024) u svojem su istraživanju zaključili da su prilikom životnih tranzicija sestre bile u najboljim odnosima. Nalazi su u skladu s prethodnima koji navode da su bolji međusobni sestrinsko-bratski odnosi u istospolnim dijadama. Adolescenti koji imaju sestru/brata istog spola mogu dijeliti interese koji se u dijadama suprotnog spola mogu razlikovati. Ove sestre/braća imaju bolju komunikaciju i više međusobnog povjerenja (Campione-Barr i Smetana, 2010; Law i Imran, 2024). Pokazalo se da će intimnost biti veća u istospolnim dijadama (Eagly, 1987; Tucker i sur., 1999; Whiteman i sur., 2015) kao i toplina (Law i Imran, 2024). Međutim u sestrinsko-bratskim dijadama istog spola također postoje razlike. Sestre će u istospolnim dijadama imati bolji odnos od braće u istospolnim dijadama (Her i sur., 2021). Sestre su međusobno, više nego u sestrinsko-bratskim ili bratskim odnosima, uočavale nejednak roditeljski tretman (Law i Imran, 2024). Stariji nalazi pokazuju da će na sestrinsko-bratski odnos utjecati

isključivo bliskost s majkom. Oni koji su bliži s majkom imat će i bolji odnos sa sestrom/bratom (Teti i Ablard, 1989). Međutim, nalazi drugih istraživanja govore da spol sestara/braće nije bio povezan s emocionalnim promjenama (npr. Buist, 2010).

Rivalstvo i svađanje nisu rijetka pojava među sestrama/braćom. Općenito se pokazalo da braća imaju mnogo više agresivnih ponašanja od sestara. Dok braća izvještavaju o većoj agresivnosti prema sestri/bratu, sestre izvještavaju o više topline i intimnosti sa svojom braćom (Kim i sur., 2007; Law i Imran, 2024). Djevojke teže većoj bliskosti i intimnosti od mladića (Buist i sur., 2014). Razlike ovih empirijskih nalaza mogu se objasniti različitim predispozicijama u odnosu na spol sestara/braće. Tippet i Wolke (2015) pokazali su u svojem istraživanju da će veći broj konflikata biti u obitelji s mnogobrojnim sestrama/braćom. U kontekstu dobi, starija sestra/brat ima veću dominaciju nad mlađom sestrom/bratom. Sestre su izvijestile da će najčešće biti bliže sa sestrom/bratom koji im je bliži dobi (Van Volkom i sur., 2011). U odnosu sa sestrom/bratom bliže dobi manifestira se manje moći a više topline (Whiteman i sur., 2011). Međutim, nalazi istraživanja pokazuju da su konflikti češći među sestrama/braćom koji su bliže dobi (Buhrmester i Furman, 1990; Campione-Barr i Killoren, 2015). U obiteljima u kojima je više djece, najstarije sestre/braća neće nužno biti najbliži onome koji mu je blizak dobi (Van Volkom i sur., 2011). Osim dosad navedenih faktora, iz literature nam je poznato da i prisustvo teškoće u razvoju / invaliditeta sestre/brata može utjecati na kvalitetu sestrinsko-bratskog odnosa.

4.1. Sestrinsko-bratski odnos s djetetom s teškoćama u razvoju / osobom s invaliditetom

Premda je mnogo istraživanja provedeno s ciljem ispitivanja sestrinsko-bratskog odnosa kada je u obitelji prisutno dijete s teškoćama u razvoju / osoba s invaliditetom, istraživači smatraju da je generalno prisutno premalo znanstvenih spoznaja na ovu temu. Pregledom literature može se zaključiti da se više ispitivao utjecaj nekih vrsta teškoća u razvoju / invaliditeta na sestre/braću tipičnog razvoja nego druge. Primjerice, istraživači su u većoj mjeri istraživali iskustvo sestara/braće djece s kroničnim bolestima (npr. Fredriksen i sur., 2023; Hartling i sur., 2014), autizmom (npr. Kaminsky i Dewey, 2002; Hinek i Tokić Milaković, 2019; Macks i Reeve, 2007; Pilowsky i sur., 2004; Tsao i sur., 2012) i intelektualnim teškoćama (npr. Burke i sur., 2020; Neece i sur., 2010; Luijckx i sur., 2016; Richardson i Stoneman, 2019), a nešto manje onih sa sestrom/bratom s Downovim sindromom (npr. Cuskelly i Gunn, 2006; Graff i sur., 2012; Van Riper, 2000). Manji broj istraživanja odnosi se i na neke druge vrste teškoća u razvoju, npr. Prader-Willi sindroma (npr. Bennett Murphy i sur., 2023) i oštećenja sluha (npr. Eichengreen i Zaidman-Zait, 2020).

Općenito govoreći, najveći je broj istraživanja o sestrama/braći s teškoćama u razvoju / invaliditetom uglavnom usmjeren na ispitivanje kvalitete njihova međusobnog odnosa.

Identificiraju se mnogi faktori o kojima će ovisiti kvaliteta sestrinsko-bratskog odnosa, npr. teškoća u razvoju / invaliditet, odnos s roditeljima, socijalna podrška, razumijevanje teškoće u razvoju / invaliditeta sestre/brata (Bracionnier i sur., 2018). Autori koji su istraživali utjecaj nekih vrsta teškoća u razvoju / invaliditeta na sestrinsko-bratski odnos zaključuju da primjerice oni sa sestrom/bratom s Downovim sindromom imaju bolji odnos i manje psiholoških teškoća od primjerice onih koji imaju sestru/brata s autizmom. Generalno se u istraživanjima pokazuje da su razlog tome nepoželjna ponašanja sestre/brata s autizmom (Ghuge, 2022; Hodapp i Urbano, 2007; Orsmond i Seltzer, 2007). Mnogi empirijski nalazi pokazuju da su sestre/braća osoba s autizmom u većem riziku od razvoja bilo kakvih oblika psihičkih teškoća (Gold, 1993; Hastings, 2003; Meyer i sur., 2011; Rodrigue i sur., 1993; Ross i Cuskelly, 2006; Verté i sur., 2003). Petalas i suradnici (2012) ispitali su utjecaj osoba s autizmom na sestru/brata tipičnog razvoja i utvrdili su kako nepoželjna ponašanja osoba s autizmom mogu uzrokovati emocionalne probleme i probleme ponašanja kod sestara/braće tipičnog razvoja. Osim nepoželjnih ponašanja, više istraživanja ukazuje da komunikacijske teškoće osoba s autizmom također mogu negativno utjecati na sestrinsko-bratski odnos (npr. Oti-Boadi i sur., 2023). Pokazalo se također da su osobe sa sestrom/bratom s autizmom imale lošiji odnos od sestara i braće tipičnog razvoja te da je uzrok lošijem sestrinsko-bratskom odnosu u lošijoj socijalnoj komunikaciji osoba s autizmom.

Nerijetko se izvještava da se djeca tipičnog razvoja boje sestre/brata s teškoćama u razvoju / osobe s invaliditetom koji ima nepoželjna ponašanja (Hinek i Tokić Milaković, 2019; Ward i sur., 2016). Law i Imran (2024) pronašli su da u sestrinsko-bratskom odnosu u kojem se jedan ponaša agresivno može biti manje topline i više konflikata. Mnogim se istraživanjima pokazalo da vrsta teškoće u razvoju / invaliditeta neće utjecati negativno na dobrobit osoba tipičnog razvoja ako pritom nisu prisutni agresivni obrasci ponašanja (Lauderdalle-Littin i Blacher, 2017). Emerson i Giallo (2014) ipak pokazuju da teškoća u razvoju / invaliditet umanjuje dobrobit sestara/braće tipičnog razvoja.

U literaturi se naglašava važnost razumijevanja teškoće u razvoju / invaliditeta (Jones i sur., 2019; Rum i sur., 2024; Roeyers i Myche, 1995). Bracionnier i suradnici (2018) ističu da je, osim same teškoće u razvoju, odnosa s roditeljima, socijalne podrške, razumijevanje same teškoće u razvoju vrlo bitno da se odnos sa sestrom/bratom percipira pozitivno. Primjerice, tijekom predškolske dobi osobe tipičnog razvoja ne razumiju teškoću u razvoju / invaliditet sestre/brata pa se sestre/bratu koji ima autizam obraćaju kao da nemaju teškoće socijalizacije i komunikacije (Guidotti i sur., 2021; Macks i Reeve, 2007; Stoneman, 2001). Caldin i Cinotti (2016) proveli su istraživanje mješovitom metodologijom. Autori su u istraživanje uključili 76 sestara/braće tipičnog razvoja djece s teškoćama u razvoju / osoba s invaliditetom u dobi 16 - 45 godina. Pokazalo se da je samo pola sudionika bilo informirano o teškoći u razvoju / invaliditetu sestre/brata. Sestre/braća tipičnog razvoja izvještavaju da su zbog neinformiranosti o teškoći u razvoju / invaliditetu imali negativnije

stavove prema djetetu s teškoćama u razvoju / osobi s invaliditetom. Međutim, neka djeca tipičnog razvoja izvještavaju da je njihova dob značajan faktor za razumijevanje teškoće u razvoju / invaliditeta. Kahraman i Karadayi (2015) ispitali su 13 sestara/braće tipičnog razvoja djece s teškoćama u razvoju dobi 9 - 15 godina. Pokazalo se da su mlađi sestre/braća tipičnog razvoja većinom bili neinformirani i imali negativne stavove o djeci s teškoćama u razvoju / osobama s invaliditetom. Općenito možemo očekivati da će stariji sestra/brat imati više razumijevanja i znanja o sestri/bratu s teškoćama u razvoju / invaliditetom. Može se pretpostaviti da su se s godinama već upoznali s teškoćom u razvoju / invaliditetom, učinkovitim načinima komuniciranja i ophođenja sa sestrom/bratom (Oti-Boadi i sur., 2023). Najvećim se brojem istraživanja ispitao utjecaj neinformiranosti na sestre/braću tipičnog razvoja osoba s autizmom (npr. Coffman i sur., 2021). Mnogi autori naglašavaju da je informiranje o teškoći u razvoju / invaliditetu veoma važno za razumijevanje kako sestra/brat s teškoćama u razvoju / invaliditetom funkcionira (Deavin i sur., 2018). Generalno se pokazalo da su osobe tipičnog razvoja, nakon što su bile informirane o teškoći u razvoju / invaliditetu, promijenili svoje stavove prema sestri/bratu. Međutim, dob nije glavni uvjet neinformiranosti. Roditelji pokušavaju zaštititi i dodatno ne opterećivati dijete tipičnog razvoja s upoznavanjem teškoće u razvoju / invaliditeta. Tako se u literaturi može pronaći pojam koji opisuje pokušaj roditelja da zaštiti dijete time što se o teškoći u razvoju / invaliditetu u obitelji ne razgovara a naziva se „roditeljska šutnja“ (Koštić i sur., 2024; Malcolm i sur., 2014).

Dosadašnjim pregledom literature poznato nam je da će se odnos sestre/brata tipičnog razvoja djece s teškoćama u razvoju / osoba s invaliditetom s roditeljima razlikovati od vršnjaka. Empirijski nalazi pokazuju da će više podrške djeca tipičnog razvoja pružati roditeljima nego što je obrnuto. Mnoge sestre/braća tipičnog razvoja pomažu roditeljima skrbiti za sestru/brata s teškoćama u razvoju / osobu s invaliditetom ili pomažu u kućanstvu. Nalazima se dosadašnjih istraživanja pokazalo da djeca tipičnog razvoja sa sestrom/bratom s teškoćama u razvoju / invaliditetom više vremena provode skrbeći o sestri/bratu nego njihovi vršnjaci (Gold, 1993; Tsao i sur., 2012). Zbog preopterećenosti roditelja za skrb o sestri/bratu s teškoćama u razvoju / invaliditetom često ne opterećuju roditelje svojim problemima i poteškoćama. Podršku najčešće pronalaze u prijateljima koji imaju sestru/brata s teškoćama u razvoju / invaliditetom (Angell i sur., 2012), učiteljima (Hayden i sur., 2019) ili bakama/djedovima (Moyson i Roeyers, 2012). Međutim, mnogim se znanstvenim istraživanjima naglašava da je sestrama/braći tipičnog razvoja najvažnije pružiti podršku u obliku informiranja o teškoći u razvoju / invaliditetu sestre/brata (Schumann i sur., 2024). Neki su autori sestrinsko-bratski odnos s djecom s teškoćama u razvoju / osobama s invaliditetom ispitali iz perspektive majke i djece tipičnog razvoja. Majke su ovaj odnos ipak opisale hladnijim nego što je odnos sa sestrom/bratom tipičnog razvoja. Majke djece tipičnog razvoja i djece s autizmom su, za razliku od majki djece tipičnog razvoja, opisale sestrinsko-bratski odnos dosta

hladnim i distanciranim. Generalno se naglašava da je odnos sa sestrom/bratom s autizmom najmanje intiman. Smatra se da je razlog tome teškoća komunikacije i socijalizacije zbog čega će sestre/braća imati manje međusobnih kontakata. Manje kontakata sa sestrom/bratom s autizmom znači i manje internaliziranih i eksternaliziranih poteškoća (Williams i sur., 2024). Allison i Campbell (2015) ispitali su majke koje imaju dijete s teškoćama u razvoju i onima koje imaju dijete tipičnog razvoja s ciljem usporedbe sestrinsko-bratskog odnosa. Majke koje uz dijete tipičnog razvoja imaju i dijete s teškoćama u razvoju izvještavaju da je sestrinsko-bratski odnos lošiji i da ima manje topline. Također izvještavaju i o manje konflikata u odnosu na sestre/braću tipičnog razvoja. Slične podatke u kojima roditelji mnogo lošije opisuju ovaj odnos od sestara/braće tipičnog razvoja potvrđuje više istraživača (Guite i sur., 2004; Taylor i sur., 2001). Nasuprot tomu, neki sestre/braća osoba s autizmom navode da sestrinsko-bratski odnos nije bio ni bolji ni lošiji (Rum i sur., 2024; Walton i Ingersoll, 2015). Rum i suradnici (2024) proveli su istraživanje u koje su uključili 76 izraelskih obitelji. Cilj istraživanja bio je ispitati razlike u toplini i bliskosti, konfliktima, rivalstvu i moći između osoba sa sestrom/bratom s teškoćama u razvoju / invaliditetom i osobama tipičnog razvoja iz perspektive i majke i sestara/braće. Prema izvještajima sestara/braće osoba s autizmom, u odnosu ima mnogo konflikata, ali i topline i bliskosti. Pokazalo se da je odnos sa sestrom/bratom s teškoćama u razvoju / invaliditetom vrlo sličan dijadama djece tipičnog razvoja, no da teškoća u razvoju nepovoljno djeluje na odnos i dobrobit. Ove razlike u percipiranju odnosa između majki i sestara/braće tipičnog razvoja razlog su rasprave nekih autora o vjerodostojnosti rezultata o percepciji sestrinsko-bratskih odnosa (Rossiter i Sharpe, 2001; Shivers i sur., 2019). Uzrok ovoj drugačijoj percepciji može biti roditeljski stres (McVey i sur., 2023; Roper i sur., 2014).

Drugim se istraživanjima percepcija o kvaliteti sestrinsko-bratskog odnosa ispitivala isključivo na uzorku sestara/braće tipičnog razvoja. Rezultati su istraživanja dvojaki. Nekim se istraživanjima ukazuje da sestre/braća tipičnog razvoja ovaj odnos opisuju isključivo pozitivnim te da se u njemu manifestira mnogo ljubavi i manje konflikata (Ghugue, 2022). Drugim se analizama navodi da u sestrinsko-bratskom odnosu sa sestrom/bratom s teškoćama u razvoju / invaliditetom osobe pokazuju manje ljubavi jedni prema drugima u odnosu na djecu koji imaju sestru/brata tipičnog razvoja (McHale i sur., 2016; McVey i sur., 2023). Angell i suradnici (2012) ispitali su pozitivne i negativne aspekte sestrinskog-bratskog odnosa s osobama s autizmom. Nalazi pokazuju da je sestrinsko-bratski odnos generalno staloženiji, s mnogo manje razmirica nego sa sestrom/bratom tipičnog razvoja. Međutim, Walton i Ingersoll (2015) sestrinsko-bratski odnos s djetetom s teškoćama u razvoju /osobom s invaliditetom opisuju drugačijim, niti boljim niti lošijim od dijada s osobom tipičnog razvoja. Mnogo je empirijskih dokaza koji ukazuju na prisustvo ambivalentnih osjećaja zbog prisustva sestre/brata s teškoćama u razvoju / invaliditetom u obitelji. Sestre/braća

tipičnog razvoja izvještavaju o osjećajima anksioznosti, ljutnje, osjećaja krivnje, ali i ljubavi i ponosa za sestru/brata s teškoćama u razvoju / invaliditetom (Petalas i sur., 2009; Shivers i sur., 2019). U istraživanju koje su proveli Corsano i suradnici (2017) osobe tipičnog razvoja su brata s teškoćama u razvoju opisale kao osobu s kojom istovremeno žele i ne žele provoditi vrijeme. Nadalje, Meltzer (2018) ispituje sestrinsko-bratski odnos u svakodnevnim situacijama sa sestrama/braćom s teškoćama u razvoju. Cilj je bio ispitati odnos u svakodnevici u razgovorima, rekreaciji, pružanju podrške. Rezultati ukazuju na vrlo pozitivan, podržavajući sestrinsko-bratski odnos s mnogo razumijevanja uz kvalitetno provođenje zajedničkog vremena. Zajedničko se vrijeme najčešće provodi igranjem videoigrica, društvenih igara, plivanjem ili putovanjima na izlete (Angell i sur., 2012). Yavuz i Coskun (2014) također su ispitali kako osobe tipičnog razvoja i sestra/brat s teškoćama u razvoju / invaliditetom provode zajedničko vrijeme. Pokazalo se da sestre/braća tipičnog razvoja više vole provoditi vrijeme sa sestrom/bratom s teškoćama u razvoju / invaliditetom u aktivnostima u kući (Aytekin, 2016). Mnogo je jednoznačnih empirijskih dokaza koji izvještavaju o osjećaju srama zbog sestre/brata s teškoćama u razvoju / invaliditetom (Jones i sur., 2019; Rum i sur., 2024; Roeyers i Myche, 1995). Gudiotti i suradnici (2021) koristili su mješovitu metodu kojom su ispitali iskustva odrastanja sa sestrom/bratom s teškoćama u razvoju / invaliditetom. U istraživanje je bilo uključeno 46 sestara/braće tipičnog razvoja osoba s autizmom u dobi 6-17 godina. Sudionici su ispunili upitnik o sestrinsko-bratskom odnosu (Sibling Relationship Inventory; Stocker i McHale, 1992) i crtali su sebe sa sestrom/bratom. Crteži su u svrhe analize rezultata kodirani. Kombiniranjem ovih dviju metodologija rezultati su se međusobno nadopunili. Primjerice, crtežima su sestre/braća tipičnog razvoja izvijestila o zajedničkim aktivnostima s djecom s teškoćama u razvoju / osobama s invaliditetom (npr. zajedničke aktivnosti: crtanje, šetnja parkom, pisanje zadaće, pjevanje, plesanje, vožnja biciklom, maženje). Crtežima se pokazalo da su najčešće zajedničke aktivnosti sestara/braće s teškoćama u razvoju / invaliditetom crtanje, šetnja parkom, plesanje i gledanje televizije. Najčešće se svađaju kod kuće i to kada sestra/brat s autizmom uzme neke osobne stvari (npr. mobitel) ili kada tijekom nekih aktivnosti koju sestra/brat tipičnog razvoja u nekom trenutku radi (npr. učenje ili odmaranje), ometa. Slično tomu i drugi autori navode da se zajedničko vrijeme najčešće provodi igranjem videoigara, društvenih igara, plivanjem ili putovanjima na izlete. Unatoč tomu, naglašavaju da im je potrebno vrijeme provedeno bez sestre/brata što objašnjava zaključke Wingstona i suradnika (2017) o aktivnostima koje osobe tipičnog razvoja žele provoditi samostalno. Međutim, kada su kod kuće, sestre/braća tipičnog razvoja žele imati i vrijeme za sebe. S obzirom na to da jako puno vremena provode sa sestrom/bratom s teškoćama u razvoju / invaliditetom, djeca tipičnog razvoja nekim istraživanjima izvještavaju da se ponekad ipak žele osamiti. Wingston i suradnici (2017) u svojem istraživanju pokazuju da osobe tipičnog razvoja sa sestrom/bratom s autizmom, kada su kod kuće, rjeđe provode

vrijeme u opuštajućim aktivnostima poput gledanja televizije, slušanja glazbe, igranja videoigara ili jednostavno opuštanja na suncu u odnosu na vršnjake. Sestre/braća tipičnog razvoja vrlo se često imaju potrebu osamljivati jer doživljavaju veće razine stresa od svojih vršnjaka. Primjerice, Angell i suradnici (2012) u svojem istraživanju, u koje su uključili sestre/braću tipičnog razvoja osoba s autizmom, pronalaze da se u trenucima kada se u sestara/braće s autizmom manifestiraju nepoželjna ponašanja, osobe tipičnog razvoja uživaju u osamljivanju. Nadalje, neki istraživači, posebice u istraživanjima o sestrama/braći osoba s autizmom ispituju posjećuju li ih vršnjaci kod kuće. Rezultati ukazuju da ne, upravo zbog nepredvidivih i nepoželjnih oblika ponašanja (Stampoltzis i sur., 2014). Neki su uspoređivali vrijeme provođenja u zajedničkim aktivnostima po spolu. Sestre, prema rezultatima istraživanja sa sestrom/bratom s teškoćama u razvoju / invaliditetom provode više vremena od braće (Hodapp i sur., 2010).

Empirijski se pokazalo da faktori poput **dobi, spola, redoslijeda rođenja** mogu utjecati na sestrinsko-bratski odnos i dobrobit osoba tipičnog razvoja. U kontekstu spola, pokazalo se da osobe tipičnog razvoja sa sestrom/bratom s teškoćama u razvoju / invaliditetom suprotnog spola imaju topliji odnos dok oni s intelektualnim teškoćama izvještavaju o toplijem odnosu u istospolnoj sestrinsko-bratskoj zajednici. Razlike u spolu pokazale su se i u kontekstu odgovornosti koju sestre/braća tipičnog razvoja imaju u obitelji. Sestre će češće preuzeti skrb o djetetu s teškoćama u razvoju / osobi s invaliditetom nego braća (Nguyen i sur., 2024). Dosadašnjim se pregledom literature pokazalo da će mlađe osobe tipičnog razvoja biti više uznemirene ili ljute zbog sestre/brata s teškoćama u razvoju / invaliditetom. Starija sestra/brat potencijalno imaju razvijene strategije suočavanja sa stresom i sukobima sa sestrom/bratom s teškoćama u razvoju / invaliditetom. O sličnim empirijskim nalazima izvještavaju i Jensen i suradnici (2018). Pokazalo se da će starija sestra/brat imati pozitivnije stavove prema mlađem djetetu s teškoćama u razvoju / osobi s invaliditetom. Mlađa sestra/brat imat će negativnije stavove prema starijoj sestri/bratu s teškoćama u razvoju / invaliditetom. Nnamchi i suradnici (2024) ispitali su utjecaj redoslijeda rođenja i razine obrazovanja roditelja na stavove o sestri/bratu s teškoćama u razvoju / invaliditetom. Nalazi istraživanja ukazuju da će negativne stavove imati najstarije sestre i braća koji su srednji prema redoslijedu rođenja. Također se pokazalo da će se odnos sa sestrom/bratom s teškoćama u razvoju / invaliditetom odrastanjem poboljšati (Oti-Boadi i sur., 2023). Nalazi istraživanja pokazuju da su braća u većem riziku od razvoja psihičkih teškoća, posebice mlađe dobi (Guite i sur., 2004).

Dob i redoslijed rođenja pokazali su se značajnim i za emocionalnu i psihološku dobrobit te prilagodbu (Guidotti i sur., 2021; Macks i Reeve, 2007; Meyer i sur., 2011; Orsmond i Seltzer, 2009; Tomeny i sur., 2014). Dosadašnji empirijski dokazi uvelike ukazuju da su sestre/braća tipičnog razvoja djece s teškoćama u razvoju / osoba s invaliditetom u većem riziku od razvoja

internaliziranih ili eksternaliziranih poteškoća nego njihovi vršnjaci te da će imati probleme prilagodbe kao i poteškoće u stjecanju i održavanju prijatelja (Cadman i sur., 1988; Guite i sur., 2004; Hastings, 2003; Rossiter i Sharpe, 2001; Sahler i sur., 1994; Sharpe i Rossiter, 2002; Taylor i sur., 2001). Pokazalo se i da će sestre/braća tipičnog razvoja imati slabiji akademski uspjeh od vršnjaka (Fishman i sur., 2000; Mandelco i sur., 2003; McHale i Gamble, 1989; Milevsky i Singer, 2022). Također su majke osoba koje imaju sestru /brata s teškoćama u razvoju izvijestile o tome da njihova djeca tipičnog razvoja imaju više osobnih problema, psihopatoloških poteškoća, poteškoća u školi i provođenju slobodnog vremena. O'Neill i Murray (2016) zaključili su da sestre/braća osoba s autizmom postižu više rezultate na skalama anksioznosti. Osim toga, neki autori ističu da sestre/braća osoba s autizmom postižu više rezultate na skali depresivnosti (npr. Lovell i Wetherell, 2016). Suprotne rezultate dobili su Shivers i suradnici (2019) metaanalizom 69 znanstvenih članaka o dobrobiti o emocionalnom, socijalnom, psihološkom funkcioniranju i ponašanju sestara/braće tipičnog razvoja osoba s autizmom. Nisu pronađene razlike u pojavnosti internaliziranih poteškoća u sestara/braće osoba s autizmom i onih tipičnog razvoja. Također se pokazalo da su sestre/braća osoba s autizmom imali lošije socijalno funkcioniranje od onih sa sestrom/bratom tipičnog razvoja. Naposljetku, pretpostavlja se da sestre/braća tipičnog razvoja osoba s autizmom nemaju probleme u ponašanju, nego da imaju promijenjena ponašanja zbog češće anksioznosti i depresije. Corsano i suradnici (2017), između ostaloga, ispituju kako osobe s bratom s autizmom percipiraju sebe. Rezultati ukazuju da prisustvo brata ne utječe mnogo na samopoimanje pa prema tome, može se zaključiti da ono nije ključan faktor za umanjivanje dobrobiti. Choi i Van Riper (2014) u svome istraživanju zaključuju da sestre/braća tipičnog razvoja nemaju poteškoća s prilagodbom novim situacijama. Kaminsky i Dewey (2002) također pronalaze da prisustvo sestre/brata s teškoćama u razvoju neće utjecati na razvoj poteškoća u osoba tipičnog razvoja. Autori nisu pronašli razlike u internalizirajućim ni eksternalizirajućim teškoćama među sestrama/braćom djece s poremećajem iz spektra autizma, Downovim sindromom ili onih koji imaju sestru/brata tipičnog razvoja. Devedesetih godina 20. stoljeća počeo je trend isticanja pozitivnih iskustava utjecaja sestre/brata s teškoćama u razvoju / invaliditetom na djecu tipičnog razvoja (Scavarda, 2023; Stainton i Besser, 1998). Stoneman (2001) je u svojem preglednom radu prikazao odnos sa sestrom/bratom s teškoćama u razvoju / invaliditetom isključivo pozitivnim (Begum i Blacher, 2011). Skotko i suradnici (2011) u svojem istraživanju navode da 88 % uključenih sestara/braće navodi da su bolji ljudi isključivo zbog sestre brata s Downovim sindromom. Razlike utjecaja teškoće u razvoju ovise o metodološkim razlikama dizajna istraživanja i njegovim ciljevima. Mnogo je empirijskih nalaza koji govore da su sestre/braća tipičnog razvoja često empatičniji, topliji, s više razvijenih prosocijalnih ponašanja te da mnogo ranije „odrastu” u odnosu na vršnjake (Ghuge, 2022; Greenberg i sur., 1999; Orsmond i Seltzer, 2007), imaju više samokontrole (Emerson i Giallo, 2014;

Mandelco i sur., 2003) i više tolerancije i razumijevanja (Emerson i Giallo, 2014; Mulroy i sur., 2008).

Nadalje, pokazalo se da će faktori poput dobi, spola ili redoslijeda rođenja utjecati na učestalost i količinu konflikata u sestrinsko-bratskom odnosu sa sestrom/bratom s teškoćama u razvoju / invaliditetom. U sestrinsko-bratskoj dijadi u kojoj je sestra/brat mlađi od djeteta s teškoćama u razvoju / osobe s invaliditetom, bit će manje konflikata (Begum i Blacher, 2011; Stoneman i sur., 1991; Stoneman, 2001). Međutim, neki nalazi pokazuju da će u sestrinsko-bratskom odnosu biti više konflikata ukoliko je sestra/brat tipičnog razvoja stariji od djeteta s teškoćama u razvoju / osobe s invaliditetom (Begum i Blacher, 2011; Stoneman i sur., 1991). Guidotti i suradnici (2020) ispitali su razlike u spolu i zaključili da braća tipičnog razvoja češće izvještavaju o konfliktima. Kako odnos s povećanom razinom konflikata može uzrokovati internalizirajuće probleme u adolescenata tipičnog razvoja (Begum i Blacher, 2011), očekivano je da će odnos s malo konflikata uvelike pogodovati razvoju dobrobiti (Buist i sur., 2013). Dakle, svakako će odnos s manje konflikata i rivalstva pozitivno djelovati na dobrobit adolescenta (Begum i Blacher, 2011).

Provedena su i međukulturalna istraživanja pa su istraživači ispitivali iskustva odrastanja sa sestrom/bratom s teškoćama u razvoju s obzirom na sredinu u kojoj žive, npr. na Malti (Vella Gera i sur., 2021), u Indiji (Bhattashali i sur., 2018), na Tajvanu, u Ujedinjenom Kraljevstvu (Tsai i sur., 2018), Kini (Chan i Lai, 2016) te drugim zemljama. Utvrđeno je kako će u sestrinsko-bratskoj dijadi u Indiji biti više ljubavi nego u Nizozemskoj (Buist i sur., 2017; Holmes i sur., 2024) ili Americi (Buist i sur., 2014; French i sur., 2001). Nasuprot tomu, pokazalo se da će adolescenti u Maroku imati više podrške i manje konflikata sa svojim sestrom/bratom od onih iz Nizozemske. Prema tomu, imat će manje i internaliziranih i eksternaliziranih problema (Buist i sur., 2014).

Dosadašnjim se pregledom literature može zaključiti da je odnos sa sestrom/bratom s teškoćama u razvoju / invaliditetom sličan odnosu s osobama tipičnog razvoja, međutim da specifičnost teškoće u razvoju / invaliditeta sestre/brata može utjecati na dobrobit osoba tipičnog razvoja. Nadalje, dobrobit u adolescenciji može biti narušena bez obzira na prisustvo sestre/brata s teškoćama u razvoju / invaliditetom. Poznato nam je da je autonomija važan ishod adolescencije. Količina i vrsta podrške koju imaju da odluke koje donose budu autonomne, svakako utječe na dobrobit adolescenata. Međutim, dosadašnjim se istraživanjima pokazalo da se autonomija sestara/braće djece s teškoćama u razvoju / osoba s invaliditetom nedovoljno istraživala. Roditeljeva podrška čini važnu odrednicu autonomije. Prethodnim se istraživanjima roditeljeva podrška autonomiji pokazala važnom odrednicom dobrobiti. Potrebno je istaknuti da neka djeca tipičnog razvoja sami odlučuju pomoći roditeljima skrbiti za sestru/brata s teškoćama u razvoju / invaliditetom dok se nekima ta obveza nameće. Zbog većih potreba sestre/brata s teškoćama u razvoju / invaliditetom, prethodnim

se istraživanjima pokazalo i da djeca tipičnog razvoja uočavaju nejednak roditeljski tretman i da to može utjecati na dobrobit.

Temeljem navedenog, provedeno je istraživanje kojim se ispituje dobrobit pojedinca putem varijabli autonomije, roditeljskih ponašanja, roditeljske podrške autonomiji i kvalitete sestrinsko-bratskog odnosa te nepoželjnih ponašanja sestre/brata što predstavlja nadopunu sličnih inozemnih istraživanja. Nepoželjna ponašanja sestre/brata s teškoćama u razvoju / invaliditetom, kao i relevantni sociodemografski podaci, u istraživanje su uključeni kao kontrolne varijable.

5. CILJ ISTRAŽIVANJA

Utjecaj sestre/brata s teškoćama u razvoju / invaliditetom na osobe tipičnog razvoja okupira istraživače. Pregledom literature, zaključuje se da je konstrukt roditeljskih ponašanja prema djeci tipičnog razvoja u obiteljima s djecom s teškoćama u razvoju / osobama s invaliditetom nedovoljno zastupljen. Dosadašnja su se istraživanja većinom usmjerila na ispitivanje roditeljskih stilova prema djeci s teškoćama u razvoju i njihovim sestrama/braći tipičnog razvoja (Mohammadi i Zarafshan, 2014). Roditeljska ponašanja adolescenti tipičnog razvoja identificiraju kao drugačija u odnosu prema sestri/bratu s teškoćama u razvoju / invaliditetom (Chan i Goh, 2014), no s obzirom na manjak spoznaja roditeljskih ponašanja prema djeci tipičnog razvoja i sestrama/braći s teškoćama u razvoju / invaliditetom, ona će predstavljati jednu od varijabli ovog istraživanja. Nadalje, vrlo je malo spoznaja o autonomiji sestara/braće tipičnog razvoja, ali dosadašnja istraživanja upućuju kako imaju manje mogućnosti uključivati se u aktivnosti slobodnog vremena u odnosu na svoje vršnjake (Stampoltzis i sur., 2014) zbog povećanog angažmana u skrbi za sestru/brata s teškoćama u razvoju / invaliditetom, što je dodatan faktor koji može negativno utjecati na mentalno zdravlje adolescenta. Stoga je podrška autonomiji još jedna varijabla ovog istraživanja. Ispitalo se i kakav je odnos adolescenta tipičnog razvoja sa sestrom/bratom s teškoćama u razvoju / invaliditetom. Ono čini još jednu varijablu kojom se zaključilo o dobrobiti adolescenata tipičnog razvoja sa sestrom/bratom s teškoćama u razvoju / invaliditetom. Dosad je već poznato da teškoća u razvoju / invaliditet mogu narušiti sestrinsko-bratski odnos. Neki autori ističu važnost ispitivanja sestrinsko-bratskog odnosa sa sestrom/bratom s teškoćama u razvoju / invaliditetom s obzirom na sve veću prevalenciju teškoća u razvoju / invaliditeta (Chu i sur., 2023).

Također, u istraživanju se kontrolirao mogući efekt nepoželjnih ponašanja sestre/brata s teškoćama u razvoju / invaliditetom kao i relevantnih sociodemografskih varijabli. Prethodnim se istraživanjima pokazalo da nepoželjna ponašanja mogu značajno utjecati na dobrobit sestara/braće tipičnog razvoja bez obzira na teškoću u razvoju / invaliditet. Iako je većina istraživanja koja su došla do zaključka da nepoželjna ponašanja utječu na dobrobit sestara/braće tipičnog razvoja uključila osobe sa sestrom/bratom s autizmom (npr. Longobardi i sur., 2019), čini se da je ključno nepoželjno ponašanje bez obzira na vrstu teškoće u razvoju.

Prema tome, glavni je cilj ovog istraživanja ispitati odrednice subjektivne dobrobiti temeljem samoprocjena adolescenata tipičnog razvoja sa sestrom/bratom s teškoćama u razvoju / invaliditetom.

5.1. Istraživačke hipoteze

U skladu s glavnim ciljem, Bronfenbrennerovom teorijom ekoloških sustava (1987) i dosadašnjim istraživanjima, postavljene su sljedeće hipoteze:

H1: Visoko roditeljsko prihvaćanje i visoka bihevioralna kontrola pridonosit će visokoj dobrobiti sestara/braće djece s teškoćama u razvoju / osoba s invaliditetom.

H2: Visok stupanj roditeljske podrške autonomiji pridonosit će visokoj dobrobiti adolescenata sa sestrom/bratom s teškoćama u razvoju / invaliditetom.

H3: Pozitivna kvaliteta sestrinsko-bratskog odnosa pridonosit će visokoj dobrobiti sestara/braće djece s teškoćama u razvoju / osoba s invaliditetom.

6. METODA

6.1. Sudionici

Sudionici su istraživanja sestre/braća tipičnog razvoja djece s teškoćama u razvoju / osoba s invaliditetom adolescentske dobi u Republici Hrvatskoj. Uzorak u istraživanju je neprobabilistički kriterijski. Kriteriji uključivanja u uzorak bili su: (1) da je sudionik adolescentske dobi, konkretno od 10 do 18 godina i (2) da ima sestru/brata koje je dijete s teškoćama u razvoju / osoba s invaliditetom. Ako je u obitelji bilo više adolescenata tipičnog razvoja, sudjelovali su sestra/brat koji je bio motiviraniji za sudjelovanje u istraživanju. Svakom su od potencijalnih sudionika roditelj i istraživačica objasnili cilj i način provođenja istraživanja. Nakon toga, svaki sudionik je sam odlučio želi li sudjelovati u istraživanju. U obiteljima u kojima je bilo više sestara/braće s teškoćama u razvoju / invaliditetom, upitnik se popunjavao za sestru/brata koji je najbliži dobi adolescentu tipičnog razvoja. U istraživanju je sudjelovalo sveukupno 100 sudionika, 36 djevojaka i 64 mladića, u rasponu dobi od 10 do 18 godina. Prosječna dob uključenih sudionika bila je 13,5 godina. Najveći broj sudionika pohađa osnovnu školu (66 %), manji broj ih pohađa srednju školu (30 %) a samo jedna sudionica završila je školovanje.

Roditelji većine sudionika završili su srednju školu, 53 % očeva i 49 % majki. Fakultet je završilo 30 % očeva i 35 % majki. Višu školu ima završeno samo 9 % očeva i 8 % majki. Osnovnu školu završio je jednak broj očeva i majki (6 %).

Što se tiče bračnog statusa roditelja, najveći broj roditelja sudionika je u braku, 80 %. Rastavljenih je 15 % roditelja sudionika, a 6 % roditelja živi u izvanbračnoj zajednici.

Sudionici svoj socioekonomski status najčešće procjenjuju prosječnim, 62 % sudionika. Iznad prosjeka smatra da živi 28% sudionika. Vrlo iznad prosjeka socioekonomski status ocjenjuje 6 % sudionika, a 4 % sudionika smatra da živi ispod prosjeka.

Sljedeće, najveći broj sudionika, 43 % izvještava da živi u kućanstvu s 4 ukućana. S pet ukućana živi 29 % sudionika. U kućanstvu sa 6 ukućana živi 13 % sudionika. Sa 7 ukućana živi 7 % sudionika. Samo 2 % sudionika živi s 8 ukućana, a 1 % sudionika živi u kućanstvu s 10 ukućana.

Najčešće sudionici žive s oba roditelja, 86 %. Samo s majkom živi 13 % sudionika, a 2 % sudionika živi samo s ocem. Osim s roditeljima, 79 % sudionika još živi s bratom, a 47 % sudionika još živi sa sestrom. Osim članova primarne obitelji, sudionici žive i s članovima šire obitelji. S

bakom živi 8 % sudionika, 5 % sudionika živi s bakom i djedom. a samo s djedom živi 1 % sudionika. Prabaka živi u kućanstvu s 2 % sudionika. Također sa stricem, strinom, bratićem i sestričnom živi 2 % sudionika. Najmanje, 1 % sudionika, živi s tetom, tetkom i sestričnom.

Prema redoslijedu rođenja, najveći je broj sudionika prvorodeno dijete u obitelji, 51 %. Nadalje, 26 % sudionika drugorođeno je dijete u obitelji. Treće po rođenju dijete u obitelji je 16 % sudionika. Četvrto po rođenju u obitelji je 3 % sudionika. Peto i šesto dijete po rođenju u obitelji je samo 1 % sudionika.

Najveći broj sudionika, 92 %, izvještava da jedna sestra/brat ima teškoću u razvoju / invaliditet a 8 % da ih ima dvoje. U 73 % sudionika teškoću u razvoju / invaliditet ima brat/braća, u 29 % sudionika teškoću u razvoju / invaliditet ima sestra. Prosječna dob sestara s teškoćama u razvoju je 12,82 godina a braće 10,86 godina.

Najveći broj sudionika ima sestru/brata s autizmom, 42 %. Višestruke teškoće ima 41 % sestara/braće s teškoćama u razvoju / invaliditetom. Jezične govorne teškoće ima 38 % sestara/braće. Motoričke teškoće ima 28 % sestara/braće s teškoćama u razvoju / invaliditetom. Intelktualne teškoće ima 26 % sestara/braće. Mala je razlika u broju sudionika sa sestrom/bratom sa specifičnim teškoćama učenja (15 %) i poremećajem pažnje i hiperaktivnosti (12 %). Poremećaj u ponašanju ima 6 % sestara/braće s teškoćama u razvoju / invaliditetom. Opisane sociodemografske karakteristike uzorka detaljnije su prikazane u Tablici 1.

Tablica 1. Sociodemografske karakteristike sudionika

Karakteristika	Kategorija	%	M (SD)	Min	Max
Dob (u godinama)	-		13.5 (2.55)	10	18
Spol	Djevojke	36	/	/	/
	Mladići	64			
Škola	Osnovna škola	66	/	/	/
	Srednja škola	30 Jedna sudionica je završila srednju trogodišnju školu			
Obrazovanje otac	Osnovna škola	6	/	/	/
	Srednja škola	53			
	Viša škola	9			
	Fakultet	30			
Obrazovanje majka	Osnovna škola	6	/	/	/
	Srednja škola	49			
	Viša škola	8			
	Fakultet	35			
Bračni status roditelja	U braku	80			
	Razvedeni	15			
	Izvanbračna	6			

	zajednica				
Socioekonomski status	Vrlo ispod prosjeka	0	/	/	//
	Ispod prosjeka	4			
	Prosječno	62			
	Iznad prosjeka	28			
	Vrlo iznad prosjeka	6			
Broj ukućana	3 ukućana	4	/	/	/
	4 ukućana	43			
	5 ukućana	29			
	6 ukućana	13			
	7 ukućana	7			
	8 ukućana	2			
	10 ukućana	1			
	15 ukućana	1			
Članovi kućanstva	Majka	13	/	/	/
	Otac	2			
	Oba roditelja	85			
	Brat	79			
	Sestra	47			
	Baka i djed	5			
	Baka	8			
	Djed	1			
	Teta i tetak	1			
	Sestrična	1			
	Sestrična i bratić	2			
	Stric i strina	2			
	Prabaka	2			
	Pradjed	1			
Redoslijed rođenja sudionika	1.	51	/	/	/
	2.	26			
	3.	16			
	4.	3			
	5.	1			
	6.	1			
Koliko sestara/braće ima teškoću u razvoju / invaliditet	1	92	/	/	/
	2	8			
Dob sestara/braće s teškoćama ili invaliditetom	Sestra	29	12,82 (5,20)	3	24
	Brat	73	10,86(4,96)	2	25
Vrsta teškoće u razvoju sestre/brata	Oštećenje vida	14	/	/	/
	Oštećenje sluha	9			
	Oštećenje jezično-govorne glasovne komunikacije	38			
	Specifične teškoće učenja	15			
	Motoričke teškoće	28			
	Intelektualne teškoće	26			
	Poremećaj iz spektra autizma	42			

Poremećaj pažnje i hiperaktivnosti	12		
Poremećaj u ponašanju	6		
Više vrsta teškoća u razvoju	41		

6.2. Mjerni instrumenti

Sociodemografski podatci o sudionicima i karakteristike sestre/brata s teškoćama u razvoju / invaliditetom mjerili su se upitnikom s 11 čestica konstruiranim za svrhu ovog istraživanja.

Upitnikom sociodemografskih podataka prikupili su se sljedeći podatci: dob, spol, razred, školski uspjeh, obrazovanje roditelja, procjena socioekonomskog statusa, podatci o ukućanima i sestrama/braći s teškoćama u razvoju (dob, spol, vrsta teškoće u razvoju), redoslijed rođenja u obitelji te bračni status roditelja. Ponuđeni odgovori u sociodemografskom upitniku varirali su ovisno o pitanju. Sudionik je sam upisao koliko ima godina, u koji ide razred. Ostali su odgovori sudionicima bili ponuđeni i sudionik je trebao odabrati jedan i zaokružiti. Primjerice, ponuđeni odgovori za socioekonomski status bili su od najnižeg do najvišeg (vrlo ispod prosjeka, ispod prosjeka, prosječno, iznad prosjeka i vrlo iznad prosjeka). U pitanju s kojom je ocjenom završio prethodni razred, sudioniku su bile ponuđene opcije 1 - 5. Čestica kojom se mjerio stupanj obrazovanja jednaka je za oca i majku: osnovna škola, srednja škola, viša škola i fakultet. Ponuđeni odgovori za česticu s kim sudionik živi su: s oba roditelja, majkom, ocem, bratom/braćom (i koliko), sestrom/sestrama (koliko). Sudioniku je ponuđeno da upiše neke druge članove obitelji s kojima živi, a nisu bili predviđeni upitnikom. Na pitanje koliko sestra/brat s teškoćama u razvoju / invaliditetom ima godina i koliko sestara/braće ima teškoće u razvoju / invaliditet, sami su sudionici upisali odgovor. Čestica koja ispituje koji je sudionik po redoslijedu rođenja u obitelji nudi ponuđene odgovore 1 - 5. Popis vrsta teškoća u razvoju / invaliditeta u upitniku sociodemografskih podataka konstruiran je temeljem Orijentacijske liste vrsta teškoća Pravilnika o osnovnoškolskom i srednjoškolskom odgoju i obrazovanju učenika s teškoćama u razvoju (NN 24/2015): oštećenje vida, oštećenje sluha, oštećenje jezično govorne glasovne komunikacije, specifične teškoće učenja, motoričke teškoće, intelektualne teškoće, poremećaj iz spektra autizma, poremećaj pažnje i hiperaktivnosti, poremećaj u ponašanju, više vrsta teškoća. U čestici koja ispituje bračni status

roditelja ponuđeni su odgovori: u braku, razvedeni (ukoliko su roditelji razvedeni sudionik je samostalno upisivao dob kada su se razveli), udovac/udovica (ukoliko je otac ili majka udovac/udovica, sudionik je sam upisao koliko je imao godina kada je jedan od roditelja preminuo), izvanbračna zajednica ili u braku, ali ne žive zajedno. Sudioniku je također ponuđeno da samostalno upiše neku opciju zajedničkog života roditelja, a koja nije predviđena upitnikom.

Sestrinsko-bratski odnos, roditeljsko ponašanje, dobrobit i autonomija mjerili su se sljedećim instrumentima: sestrinsko-bratski odnos mjerio se Upitnikom odnosa među braćom i sestrama (Jurkin, 2014), hrvatskom verzijom upitnika Sibling Relationship Questionnaire (Furman i Buhrmester, 1985). Nekoliko dimenzija mjeri se kroz 45 čestica: prisnost (npr. Povjeravaš li se sestri/bratu?), suradničko ponašanje (npr. Braća i sestre obično čine lijepe stvari jedni za druge. Koliko ti i tvoja sestra/brat činite lijepih stvari jedno za drugo?), sličnost (npr. Volite li slične stvari ti i tvoja sestra/brat?), druženje (npr. Koliko često ti i tvoja sestra/brat radite nešto skupa (posjećujete ista mjesta...)?), ljubav (npr. Koliko ste bliski ti i tvoja sestra/brat?), svađe (npr., Koliko se prepireš sa sestrom/bratom?), antagonizam (npr. Koliko često se ti i sestra/brat međusobno vrijeđate?), natjecanje (npr. Koliko se međusobno natječeš sa sestrom/bratom?), divljenje (npr., Koliko se diviš sestri/bratu?), percipirano divljenje prema ispitaniku (npr. Koliko se sestra/brat divi tebi?), dominacija ispitanika u odnosu na sestru/brata (npr., Naređuješ li sestri/bratu što da radi?), dominacija sestre/brata u odnosu na ispitanika (npr. Naređuje li sestra/brat tebi što da radiš?), majčino favoriziranje (npr. Koliko, po tvom mišljenju, majka pokazuje svoju naklonost prema tebi/sestri/bratu), očevo favoriziranje (npr. Koliko, po tvom mišljenju, otac pokazuje svoju naklonost prema tebi/sestri/bratu). Navedene se dimenzije dijele na četiri subskale: toplina, konflikt, rivalstvo, status/moć. Ovaj upitnik ispituje pozitivne i negativne aspekte sestrinsko-bratskog odnosa. Boduje se na Likertovoj ljestvici od 5 stupnjeva (npr. Gotovo ni malo 1 – 5 Mnogo). Prethodnim se istraživanjima pokazalo da upitnik ima visoku pouzdanost ($\alpha = 0.85$) (Begum i Blacher, 2011).

Roditeljsko ponašanje mjerilo se Upitnikom za procjenu roditeljskog ponašanja (Keresteš, 1999). Ovo je hrvatska verzija upitnika Children's Report of Parental Behavior Inventory (CRPBI; Schuldermann i Schuldermann, 1988). Primarno je upitnik podijeljen u dva dijela, po 57 čestica koje se odnose posebno za majku i oca. Upitnik mjeri devet dimenzija: prihvaćanje (npr. Nakon što

s ocem/majkom razgovaram o svojim brigama, osjećam se bolje.) , usmjerenost na dijete (npr. Moj otac/majka uvijek misli na stvari koje će me razveseliti.), prihvaćanje individualizacije (npr. Moj otac/majka mi dopušta da mu kažem ako mislim da su moje ideje bolje od njegovih.), neprijateljska udaljenost (npr. Moj otac/majka ne priča baš puno samnom.), intruzivnost (npr. Moj otac/majka uvijek želi točno znati gdje sam i što radim.), hostilna kontrola (npr. Otac/Majka mi uvijek govori kako bih se trebao/trebala ponašati.), usađivanje anksioznosti (npr. Ako prekršim obećanje, otac/majka mi dugo nakon toga ne vjeruje.), slaba disciplina (npr. Moj je otac/majka blaga prema meni) i ekstremna autonomija (npr. Kad idem van, otac/majka mi ne kaže u koliko se sati moram vratiti kući.). Ukupno devet dimenzija upitnika podijeljeno je u tri temeljne bipolarne dimenzije roditeljskog ponašanja: roditeljsko prihvaćanje / odbijanje (prihvaćanje, usmjerenost na dijete, prihvaćanje individualizacije), roditeljska psihološka kontrola / psihološka autonomija (intruzivnost, hostilna kontrola i usađivanje anksioznosti) i roditeljska bihevioralna, čvrsta / slaba kontrola (slaba disciplina, ekstremna autonomija). Sudionici su ponašanja bodovali na ljestvici od: netočno, djelomice točno i točno. Upitnik ima zadovoljavajuću pouzdanost ($\alpha = 0,67$ do $\alpha = 0,89$) (Keresteš i sur., 2012).

Skala percipirane roditeljske podrške autonomiji (Lukač, 2019) koristila se za mjerenje roditeljske podrške autonomiji. Ova je skala hrvatska verzija skale Percieved Parental Autonomy Support Scale (P – PASS; Mageau i sur., 2015). Sastoji se od 24 tvrdnje podijeljene u dvije dimenzije: podrška autonomiji koja se odnosi na roditeljska ponašanja koja poštuju autonomiju te psihološka kontrola koja se odnosi na kontrolirajuća ponašanja. Dimenzija podrška autonomiji dijeli se na : (1) ponuđen izbor unutar određenih granica (npr. Roditelji su mi davali mnogo prilika da samostalno donesem odluku o svojim aktivnostima.), (2) objašnjavanje razloga zahtjeva, pravila ili ograničenja (npr. Kada bi me roditelji zamolili nešto, objasnili bi mi zašto da to učinim.), (3) osvještavanje i prepoznavanje emocija djeteta (npr. Roditelji me potiču da budem svoj/a.). Razlikuju se tri vrste kontrolirajućih ponašanja: (1) prijetnje kaznom (npr. Kada bi odbio/la nešto učiniti, roditelji bi mi prijetili da će mi oduzeti privilegije kako bi to učinio.), (2) stvaranje osjećaja grižnje savjesti/kriticizam (npr. Kada bi želio/a napraviti nešto drugačije od onoga što žele, roditelji mi stvaraju osjećaj krivnje.) i (3) poticanje izvedbe (npr. Moji roditelji ne žele prihvatiti da se ponekad želim zabaviti, ne pokušati biti najbolja/i.). Čestice se boduju Likertovom skalom od 7 odgovora, za

majku i oca: (1) uopće se ne slažem, (2) uglavnom se ne slažem, (3) donekle se ne slažem, (4) donekle se slažem, (5) slažem se, (6) uglavnom se slažem, (7) u potpunosti se slažem. Cronbach alfa mjera pouzdanosti ovog upitnika ispitivala se u odnosu na oca i majku. Pouzdanost skale podrška autonomiji za oca je vrlo visoka ($\alpha = 0.93$) dok je za majku nešto malo niža ($\alpha = 0.90$). Skala psihološke kontrole pokazala je jednaku pouzdanost za oca i majku ($\alpha = 0.86$).

Dobrobit se mjerila sljedećim mjernim instrumentima: Upitnikom pozitivnog i negativnog afekta (Brdar, 2010) i Skalom zadovoljstva životom (Penezić, 1996). Upitnik pozitivnog i negativnog afekta (Brdar, 2010) hrvatska je verzija Positive and Negative Affective Schedule (PANAS; Watson i sur., 1988). Ovo je skala za mjerenje afektivne komponente dobrobiti. Sastoji se od 20 čestica koje mjere učestalost doživljavanja pozitivnih i negativnih emotivnih stanja unazad jednog mjeseca. Polovina skale mjeri učestalost pojavljivanja pozitivnih (npr. zainteresirano, uzbuđeno, snažno, poletno, ponosno, budno, nadahnuto, odlučno, pozorno, aktivno), a polovina negativnih emocija (nesretno, uznemireno, krivo zbog nečega, prestrašeno, neprijateljski, razdražljivo, posramljeno, nervozno, živčano, uplašeno). Čestice se procjenjuju Likertovom skalom od 5 stupnjeva: (1) vrlo malo ili ni malo, (2) malo, (3) umjereno, (4) prilično, (5) izrazito. Mjera pouzdanosti (Cronbach alfa) na skali pozitivnih emocija pokazala se .85, a negativnih .88. Skala zadovoljstva životom (Penezić, 1996) sastoji se od ukupno 20 čestica, 17 se odnosi na mjerenje globalnog zadovoljstva (npr. U više aspekata moj život je blizak idealnom.) a 3 se odnose na mjerenje situacijskog zadovoljstva (npr. Da li ti se posljednjih nekoliko tjedana dogodilo da si bio/bila zadovoljan/na jer si nešto postigao/la?). Sudionici čestice ocjenjuju Likertovom skalom 1 - 5: (1) uopće se ne slažem, (2) uglavnom se ne slažem, (3) niti se slažem niti se ne slažem, (4) uglavnom se slažem, (5) u potpunosti se slažem. Istraživanjima se pokazalo da ova skala ima visoku pouzdanost, iako je ona varirala ($\alpha = 0.84 - 0.95$). Mjerni instrumenti za mjerenje dobrobiti koristili su se s ciljem utvrđivanja povezanosti ostalih navedenih varijabli i dobrobiti.

Nepoželjna ponašanja sestre/brata s teškoćama u razvoju / invaliditetom mjerila su se check-listom konstruiranom za svrhu ovog istraživanja, temeljenoj na pregledu literature. Ukupno 17 pitanja podijeljeno je u dva dijela: vrsta i učestalost nepoželjnih ponašanja. Vrsta nepoželjnih ponašanja definirana je u skladu s pregledom literature. Primjer čestica upitnika nepoželjnih ponašanja je: Moja sestra/brat viče; Moja sestra/brat udara samog sebe; Moja sestra/brat fizički napada mene i

druge ukućane; Moja sestra/brat baca/udara stvari; Moja sestra/brat verbalno vrijeđa druge; Moja sestra/brat ima verbalne stereotipije; Moja sestra/brat ima stereotipna ponašanja; Moja sestra/brat bježi; Moja sestra/brat noću ne spava. Primjer ponuđenih odgovora kojom su sudionici ocijenili učestalost nepoželjnih ponašanja sestre/brata s teškoćama u razvoju / invaliditetom: nekoliko puta dnevno, svaki dan (barem jednom dnevno), jednom tjedno, nekoliko puta tjedno, samo u specifičnim situacijama (npr. odlazak doktoru) i ne znam (sudionici su zaokružili ne znam ukoliko im je bilo teško procijeniti učestalost nepoželjnih ponašanja sestre/brata). Također, analizom pouzdanosti utvrđeno je kako Cronbach alfa check-liste_nepoželjnih ponašanja iznosi $\alpha = 0,85$, što se smatra visokim stupnjem pouzdanosti.

6.3. Postupak prikupljanja podataka

Istraživanje je provedeno tijekom 2022. godine. Nakon odobrenja Etičkog povjerenstva Edukacijsko rehabilitacijskog fakulteta (28. lipnja 2021.), nacrt istraživanja odobrilo je i Sveučilište u Zagrebu (17. studenog 2021.). S obzirom na to da se u istraživanje uključila maloljetna populacija, postupalo se u skladu s Etičkim kodeksom istraživanja s djecom (Ajduković i Keresteš, 2020). Kontaktirane su udruge za djecu s teškoćama u razvoju / osobama s invaliditetom, rehabilitacijski centri, škole s posebnim odjeljenjima iz Hrvatske (Zagreb, Sisak, Petrinja, Vukovar, Slavonski Brod, Čakovec, Varaždin, Bjelovar, Split, Zadar, Šibenik, Koprivnica i okolna mjesta navedenih gradova) s ciljem prikupljanja uzorka. Roditelji nekih sudionika također su predlagali svoje prijatelje ili poznanike koji imaju dijete adolescentske dobi, a koji imaju i sestru/brata s teškoćama u razvoju / invaliditetom. Ukoliko su kontakt osobe iz udruga/institucija procijenile da njihovi članovi mogu činiti uzorak, kontakt osobama poslana je informirana suglasnost (dodatak) u kojoj je bio opisan cilj istraživanja i postupak istraživanja. Odgovorne osobe iz institucija kontaktirale su roditelje djece tipičnog razvoja sa sestrom/bratom s teškoćama u razvoju / invaliditetom i ukoliko su bili zainteresirani za sudjelovanje, istraživačici je proslijeđen kontakt-broj roditelja. Istraživačica je, nakon što je dobila kontakt-broj, telefonski kontaktirala roditelje, ponovo objasnila cilj i način provođenja istraživanja. Nakon toga, istraživačica je od roditelja dobila izravnu i finalnu suglasnost slaže li se da se njezino/njegovo dijete uključi u istraživanje. Ukoliko je roditelj odlučio da njegovo dijete tipičnog razvoja može sudjelovati u istraživanju, pitao je adolescenta želi li sudjelovati i objasnio mu cilj i način provođenja istraživanja. Nekim adolescentima je roditelj tijekom telefonskog razgovora, dok istraživačica sluša, prenio informacije o cilju i načinu provođenja istraživanja, a nekim adolescentima je istraživačica objasnila tako što je roditelj

adolescentima prosljedio telefon. Ukoliko je adolescent pristao sudjelovati u istraživanju, dogovarao se daljnji postupak provođenja istraživanja.

6.4. Postupak provedbe istraživanja

Istraživačica je zajedno s roditeljima i adolescentima telefonski dogovorila sastanak. Termini sastanaka ovisili su o obiteljskim i školskim obavezama adolescenata (školskom rasporedu, izvanškolskim aktivnostima, nekim obiteljskim obavezama oko skrbi za dijete s teškoćama u razvoju / osobu s invaliditetom). Istraživačica se sa sudionicima sastajala u poslijepodnevnim satima tijekom tjedna ili vikendima u bilo koje vrijeme tijekom dana. Roditelji i adolescenti su sami predlagali termin i mjesto sastanka. Obično se istraživačica s obiteljima sastajala u njihovoj kući, udruzi, ali s nekima i u kafiću. Istraživačica je sudionicima koji su odabrali kafić kao mjesto sastanka objasnila da je nužno da postoji mogućnost popunjavanja mjernih instrumenata u miru, bez buke i gužve. Nakon što je sudionicima i njihovim roditeljima objašnjeno poželjno okruženje za popunjavanje upitnika, sudionici su sami odabrali kafić. Tijekom sastanka, roditeljima i sudionicima ponovljen je cilj istraživanja i dana informirana suglasnost za sudjelovanje u istraživanju (dodatak). Roditelji su potpisali suglasnost za sudjelovanje u istraživanju za osobe mlađe od 14 godina, a osobe od 14 godina i starije same su potpisale suglasnost za sudjelovanje u istraživanju. Obrazac pisane informirane suglasnosti osim mjesta za potpis sadržavao je i informacije o cilju istraživanja, pravima sudionika i obavezama istraživača. Potpisivanjem suglasnosti sudionici su se svojevoljno uključili u istraživanje s mogućnošću odustajanja u bilo kojem trenutku bez ikakvih posljedica.

Istraživačica i sudionik zajedno su boravili tijekom popunjavanja upitnika, u okruženju ugodnom za sudionike (u njihovu domu, kafiću, udrugama). Objašnjen je način ocjenjivanja i svrha svakog upitnika. Nakon popunjavanja upitnika istraživačica je prije rastanka još jednom provjerila ispunjenost upitnika, odnosno jesu li sve čestice odgovorene. Vrijeme popunjavanja upitnika variralo je između 60 i 90 minuta. Nejasnoće prilikom popunjavanja upitnika pojavile su se tijekom popunjavanja Upitnika pozitivnog i negativnog afekta (Brdar, 2010). Sudionicima je bilo potrebno dodatno pojašnjenje emocija: poletno, nadahnuto, ponosno i budno što im je istraživačica, prema potrebi, pojasnila. Nakon popunjenih upitnika istraživačica se osobno puno zahvalila sudionicima i njihovim roditeljima. Svakom je sudioniku poklonjena bilježnica u znak zahvalnosti za sudjelovanje u istraživanju.

6.5. Metode obrade podataka

Nakon prikupljanja, podatci su upisani u računalni program SPSS. Hipoteze su se testirale pomoću nekoliko statističkih metoda. U svrhu utvrđivanja osnovnih karakteristika varijabli, provela se deskriptivna analiza i izračun pouzdanosti (Cronbachov koeficijent pouzdanosti). Sve tri hipoteze testirale su se multivarijantnim postupkom linearne regresijske analize. Prva hipoteza testirala se provjerom postoji li statistički značajan doprinos varijabli roditeljskog prihvaćanja i visoke bihevioralne kontrole u objašnjenju dobrobiti sestara/braće djece s teškoćama u razvoju / osoba s invaliditetom. Druga hipoteza testirala se provjerom postoji li statistički značajan doprinos varijable stupnja roditeljske podrške autonomiji u objašnjenju dobrobiti sestara/braće djece s teškoćama u razvoju / osoba s invaliditetom. Treća hipoteza testirala se provjerom postoji li statistički značajan doprinos varijable kvaliteta sestrinsko-bratskog odnosa u objašnjenju dobrobiti sestara/braće djece s teškoćama u razvoju / osoba s invaliditetom. U skladu s dosadašnjim nalazima, nepoželjna ponašanja sestre/brata s teškoćama u razvoju / invaliditetom koristila su se kao kontrolna varijabla za ispitivanje dobrobiti adolescenata tipičnog razvoja sa sestrom/bratom s teškoćama u razvoju / invaliditetom.

7. REZULTATI

Kako bi se utvrdila značajnost varijabli dobi, spola, izabranih varijabli nepoželjnih ponašanja brata/sestre s teškoćama u razvoju, roditeljskih utjecaja te bratsko-sestrinskih odnosa kao prediktora kognitivne dobrobiti, afektivne dobrobiti izražene kao pozitivan afekt te kao negativan afekt, koristila se hijerarhijska regresijska analiza za svaku kriterijsku varijablu posebno. Prije same provedbe bilo je potrebno provjeriti jesu li zadovoljene pretpostavke izabrane analize: izostanak ekstremnih rezultata, normalnost opaženih podataka, normalnost njihovih reziduala, odsutnost multikolinearnosti i heteroscedasticiteta.

Prvenstveno, budući da je regresijska analiza osjetljiva na ekstremne vrijednosti, svi rezultati koji su za više od dvije standardne devijacije odstupali od aritmetičke sredine distribucije winsorizirani su na razini od 90 % maksimuma. Na taj su način tretirana dva slučaja u varijabli pozitivnog afekta, jedan slučaj u varijabli negativnog afekta, dva slučaja u varijabli kontrolirajućeg

ponašanja majke, dva u varijabli kontrolirajućeg ponašanja oca, dva u varijabli psihološke kontrole oca te dva u slučaju varijable kognitivne dobrobiti – tretirano je ukupno 11 slučajeva u 6 varijabli. Razine značajnosti u svim korištenim testovima postavljene su na $p = 0,05$. Deskriptivni podatci za prediktorske varijable korištene u regresijskim analizama prikazani su u Tablici 2., dok su deskriptivni podatci za kriterijske varijable prikazani u Tablici 3.

Tablica 2. Deskriptivni podatci za prediktorske varijable korištene u istraživanju i pripadajući indeksi normalnosti raspodjele

	N	M	SD	Raspon	KS	SW	Asimetričnost	Zakrivljenost
Dob	100	13,50	2,56	10-18	0,13**	0,93**	0,17	-1,18
Nepoželjna ponašanja	100	23,36	4,76	18-39	0,14**	0,91**	0,82	0,26
Kontrolirajuća ponašanja majke	100	4,25	0,53	2,88-5,46	0,08	0,99	0,08	-0,18
Kontrolirajuća ponašanja oca	100	4,17	0,60	2,58-5,46	0,08	0,98	0,08	-0,10
Kontrola majke	100	2,01	0,34	1,10-2,90	0,08	0,99	-0,10	0,10
Kontrola oca	100	2,06	0,35	1,10-2,90	0,09	0,98	-0,79	-0,01
Majčino prihvatanje djeteta	100	2,24	0,17	1,72-2,52	0,14**	0,94**	0,28	0,22
Očevo prihvatanje djeteta	100	2,17	0,24	1,55-2,55	0,13**	0,94**	-0,60	-0,54
Majčina podrška autonomiji	100	1,79	0,36	1,06-2,76	0,06	0,99	0,29	-0,34
Očeva podrška autonomiji	100	1,62	0,37	1,00-2,53	0,06	0,97	0,29	-0,49
Pozitivan bratsko-	100	3,81	0,71	1,75-5,00	0,08	0,96**	-0,74	0,29

sestrinski odnos

Negativan bratsko-

100 3,39 0,49 2,27-4,62 0,07 0,99 0,19 0,20

sestrinski odnos

N – broj, M – aritmetička sredina, SD – standardna devijacija, KS – Kolmogorov-Smirnov test, SW – Shapiro-Wilk test; ** $p < 0,01$

Tablica 3. Deskriptivni podatci za prediktorske varijable korištene u istraživanju i pripadajući indeksi normalnosti raspodjele

	N	M	SD	Raspon	KS	SW	Asimetričnost	Zakrivljenost
Kognitivna dobrobit	100	84,64	13,66	45-100	0,18**	0,85**	-1,32	1,12
Pozitivan afekt	100	37,90	7,10	14-50	0,11**	0,95**	-0,87	0,86
Negativan afekt	100	18,29	6,63	10-39	0,15**	0,87**	1,36	1,72

N – broj, M – aritmetička sredina, SD – standardna devijacija, KS – Kolmogorov-Smirnov test, SW – Shapiro-Wilk test; ** $p < 0,01$

Normalnost opaženih podataka testirana je Kolmogorov-Smirnov (K-S) i Shapiro-Wilk (S-W) testovima; K-S test pokazao se značajnim za prediktorske varijable dobi, nepoželjno ponašanje, majčino i očevo prihvatanje djeteta dok je S-W test značajnom uz navedene varijable označio i onu pozitivnog bratsko-sestrinskog odnosa. U slučaju prediktorskih varijabli, sve su tri pokazale značajna odstupanja kako u K-S testu, tako i u S-W testu. Međutim, bitno je napomenuti kako su provedeni testovi normalnosti izrazito osjetljivi u velikim uzorcima te čak i mala odstupanja od pretpostavke normalnosti proglašavaju značajnima. Stoga se, prema preporuci Fielda (2013), mogu razmotriti indeksi zakrivljenosti i asimetričnosti koji su u ovom uzorku za obje varijable unutar vrijednosti -2 i 2. Zajedno s veličinom korištenog uzorka, pod teoremom središnje granice, može se pretpostaviti normalnost raspodjele prikazanih varijabli. Normalnost njihovih reziduala također je očuvana i provjerena uvidom u Q-Q grafove dok je homogenost varijanci testirana Breusch-Pagan i Koenker testovima (također preporučenima u slučajevima velikih uzoraka umjesto češćeg

Leveneovog testa). Rezultati pokazuju kako korištene varijable ne odstupaju značajno od pretpostavljenog homoscedasticiteta.

Što se tiče multikolinearnosti, uvidom u Pearsonov koeficijent korelacije između prediktorskih varijabli, prikazanih u Tablici 4., vidljivo je kako su svi koeficijenti u okvirima prihvatljivih (manji od $\pm 0,8$), osim u slučaju varijabli kontrolirajućeg ponašanja majke i kontrolirajućeg ponašanja oca. Međutim, u dodatnoj provjeri, uvidom u indekse tolerance i inflacije varijance, isti ipak ukazuju na izostanak multikolinearnosti jer se nalaze unutar referentnih vrijednosti – $VIF < 10$, $1 - R^2 > 0,2$ ($VIF = 4,60$, $1 - R^2 = 0,22$). Uvidom u indekse inflacije varijance i tolerance potvrđuje se izostanak multikolinearnosti među svim ostalim varijablama.

Tablica 4. Pearsonov koeficijent korelacije između prediktorskih varijabli korištenih u istraživanju

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Dob	1	0,164	-,301**	-,357**	,309**	0,127	-0,174	-0,176	-,337**	-,339**	-0,137	-,277**
Nepoželjna ponašanja		1	-0,050	-0,175	-0,127	-0,176	-,320**	-,426**	-0,072	-0,014	-,284**	0,095
Kontrolirajuća ponašanja majke			1	,885**	-0,059	-0,032	,222*	,225*	,381**	,475**	,264**	,226*
Kontrolirajuća ponašanja oca				1	-0,073	0,019	0,177	,375**	,346**	,518**	,309**	,240*
Kontrola majke					1	,505**	,375**	0,187	-,448**	-,377**	0,181	-0,143
Kontrola oca						1	0,193	,299**	-,202*	-,367**	0,181	-0,193
Majčino prihvaćanje djeteta							1	,541**	-0,002	-0,036	,543**	0,051
Očevo prihvaćanje djeteta								1	-0,049	0,078	,566**	-0,043
Majčina podrška autonomiji									1	,579**	-0,066	0,022
Očeva podrška autonomiji										1	0,119	0,131
Pozitivan bratsko-											1	0,034

sestrinski odnos

Negativan bratsko-

1

sestrinski odnos

*p<0,05; **p<0,01

U Tablici 5. prikazani su Pearsonovi koeficijenti korelacije prediktorskih varijabli sa sve tri kriterijske varijable. Vidljivo je kako su sve vrijednosti unutar prihvatljivih te se zaključuje kako su zadovoljeni svi preduvjeti za provedbu odabranih analiza.

Tablica 5. Pearsonov koeficijent korelacije između prediktorskih varijabli i kriterijskih varijabli
kognitivne dobrobiti, pozitivnog i negativnog afekta

	Kognitivna dobrobit	Pozitivan afekt	Negativan afekt
Dob	-,239*	-,276**	,258**
Nepoželjna ponašanja	-,352**	-,239*	0,127
Kontrolirajuća ponašanja majke	,203*	0,070	0,041
Kontrolirajuća ponašanja oca	,336**	,208*	-0,114
Kontrola majke	0,120	0,115	-0,139
Kontrola oca	0,122	0,165	-,232*
Majčino prihvaćanje djeteta	,419**	,270**	-,335**
Očevo prihvaćanje djeteta	,576**	,383**	0,126
Majčina podrška autonomiji	-0,019	-0,068	0,087
Očeva podrška autonomiji	0,117	0,101	-,320**
Pozitivan bratsko-sestrinski odnos	,566**	,430**	0,036
Negativan bratsko-sestrinski odnos	0,120	0,086	0,131

*p<0,05; **p<0,01

Konačno, s obzirom na to da je kontrolna varijabla spola kategorijska, za provedbu linearne regresije nužno ju je bilo kodirati u *dummy* varijablu, što je i učinjeno, te se muški spol koristio kao referentni. Provedene su tri hijerarhijske analize jer su u istraživanje uključena tri kriterija. U sve tri analize uključena su tri identična bloka prediktorskih varijabli: u prvom bloku nalaze se kontrolne varijable spola, dobi i rezultata upitnika nepoželjnih ponašanja brata/sestre s teškoćama u razvoju; u drugom bloku nalaze se kontrolirajuća ponašanja majke i oca, prihvaćanje djeteta od strane majke i oca, kontrola majke i oca te majčina i očeva podrška autonomiji; u trećem bloku nalaze se varijable pozitivnog i negativnog bratsko-sestrinskog odnosa. Rezultati prve analize, u koju je kao kriterijska varijabla uvrštena kognitivna dobrobit, поближе su prikazani u Tablici 6.

Tablica 6. Rezultati hijerarhijske regresijske analize s obzirom na kriterij kognitivne dobrobiti

Kriterij – kognitivna dobrobit		Ukupni rezultat
		β
Korak 1	Spol	0,05
	Dob	-0,18
	Nepoželjna ponašanja	-0,31**
	R2	0,16**
Korak 2	Spol	0,06
	Dob	-0,09
	Nepoželjna ponašanja	-0,08
	Kontrolirajuća ponašanja majke	-0,26
	Kontrolirajuća ponašanja oca	0,36
	Kontrola majke	-0,01
	Kontrola oca	-0,03
	Majčino prihvaćanje djeteta	0,20
	Očevo prihvaćanje djeteta	0,33**
	Majčina podrška autonomiji	-0,11

	Očeva podrška autonomiji	0,04
	R2	0,41**
	$\Delta R2$	0,25**
Korak 3	Spol	0,06
	Dob	-0,10
	Nepoželjna ponašanja	-0,10
	Kontrolirajuća ponašanja majke	-0,28
	Kontrolirajuća ponašanja oca	0,32
	Kontrola majke	0,03
	Kontrola oca	-0,05
	Majčino prihvaćanje djeteta	0,06
	Očevo prihvaćanje djeteta	0,26*
	Majčina podrška autonomiji	-0,02
	Očeva podrška autonomiji	-0,02
	Pozitivan bratsko-sestrinski odnos	0,33**
	Negativan bratsko-sestrinski odnos	0,08
	R2	0,47**
	$\Delta R2$	0,06**

β – vrijednost standardiziranog regresijskog koeficijenta, R^2 – udio objašnjene varijance, $\Delta R2$ – promjena u udjelu objašnjene varijance; * $p < 0,05$; ** $p < 0,01$

Uvidom u rezultate vidljivo je kako je prvi korak hijerarhijske regresijske analize značajan ($F = 6,09$, $p < 0,01$), a kao značajan prediktor kognitivne dobrobiti ističe se varijabla nepoželjnog ponašanja brata/sestre s teškoćama u razvoju ($\beta = -0,31$, $p < 0,01$). Drugačije rečeno, svakim jediničnim povećanjem standardne devijacije vrijednosti varijable nepoželjnog ponašanja brata/sestre s teškoćama u razvoju, vrijednost varijable kognitivne dobrobiti u prosjeku se smanjuje

za 0,31 SD. Ukupno, kontrolne varijable uvrštene u prvi korak analize objašnjavaju 16 % varijance u rezultatima kognitivne dobrobiti, što je statistički značajan nalaz.

Drugi korak provedene hijerarhijske regresijske analize također se pokazao značajnim ($F = 5,48, p < 0,01$), a kao značajan prediktor ističe se varijabla očeva prihvatanja djeteta ($\beta = 0,33, p < 0,01$). Svakim jediničnim povećanjem vrijednosti rezultata te varijable vrijednost varijable kognitivne dobrobiti u prosjeku se povećava za 0,33 SD. Također, vidljivo je kako je u ovom koraku varijabla nepoželjna ponašanja izgubila na značajnosti, što insinuira na supresivni učinak varijabli roditeljskog utjecaja na negativnu povezanost kognitivne dobrobiti sudionika s nepoželjnim ponašanjima njihove braće ili sestara s teškoćama u razvoju. Ukupno, varijable uvrštene u drugi korak analize objašnjavaju značajnih 41 % varijance rezultata kognitivne dobrobiti, što je ujedno i statistički značajna promjena u odnosu na prvi korak od 25 %.

Treći i konačni korak provedene hijerarhijske regresijske analize također se pokazao značajnim ($F = 5,89, p < 0,01$), a kao značajan prediktor ponovno se ističe varijabla očeva prihvatanja djeteta ($\beta = 0,26, p = 0,04$), uz varijablu pozitivnih bratsko-sestrinskih odnosa ($\beta = 0,33, p < 0,01$). Jednostavnije rečeno, povećanje u vrijednostima varijabli očeva prihvatanja i pozitivnih odnosa prati povećanje u vrijednosti varijable kognitivne dobrobiti. Ukupno, sve uvrštene varijable objašnjavaju 47 % ukupne varijance varijable kognitivne dobrobiti, što je statistički značajan udio, kao i značajna promjena u odnosu na drugi korak analize od 6 %.

Nadalje, hijerarhijska regresijska analiza provedena je i za kriterijsku varijablu pozitivnog afekta kao pokazatelja afektivne dobrobiti. Rezultati analize prikazani su u Tablici 7.

Tablica 7. Rezultati hijerarhijske regresijske analize s obzirom na kriterij pozitivnog afekta

Kriterij – pozitivan afekt		Ukupni rezultat
		β
Korak 1	Spol	0,02
	Dob	-0,24*
	Nepoželjna ponašanja	-0,20*
R ²		0,11**

Korak 2	Spol	0,06
	Dob	-0,23*
	Nepoželjna ponašanja	-0,03
	Kontrolirajuća ponašanja majke	-0,39*
	Kontrolirajuća ponašanja oca	0,35
	Kontrola majke	0,02
	Kontrola oca	0,12
	Majčino prihvatanje djeteta	0,15
	Očevo prihvatanje djeteta	0,14
	Majčina podrška autonomiji	-0,19
	Očeva podrška autonomiji	0,17
	R2	0,27**
	ΔR^2	0,16*
Korak 3	Spol	0,06
	Dob	-0,23*
	Nepoželjna ponašanja	-0,02
	Kontrolirajuća ponašanja majke	-0,42
	Kontrolirajuća ponašanja oca	0,33
	Kontrola majke	0,05
	Kontrola oca	0,10
	Majčino prihvatanje djeteta	0,03
	Očevo prihvatanje djeteta	0,06
	Majčina podrška autonomiji	-0,11
	Očeva podrška autonomiji	0,12
	Pozitivan bratsko-sestrinski odnos	0,30*
	Negativan bratsko-sestrinski odnos	0,04

R ²	0,32**
ΔR^2	0,05*

β – vrijednost standardiziranog regresijskog koeficijenta, R^2 – udio objašnjene varijance, ΔR^2 – promjena u udjelu objašnjene varijance; * $p < 0,05$; ** $p < 0,01$

Uvidom u rezultate vidljivo je kako je prvi korak hijerarhijske regresijske analize značajan ($F = 4,17, p < 0,01$), a kao značajan prediktor pozitivnog afekta ističu se varijable dobi ($\beta = -0,24, p < 0,01$) i nepoželjnog ponašanja brata/sestre s teškoćama u razvoju ($\beta = -0,20, p < 0,01$). Drugačije rečeno, svakim jediničnim povećanjem standardne devijacije vrijednosti varijable dobi sudionika, vrijednost varijable pozitivnog afekta u prosjeku se smanjuje za 0,24 SD, a isto tako povećanje vrijednosti varijable nepoželjnog ponašanja brata/sestre s teškoćama u razvoju prati smanjenje vrijednosti pozitivnog afekta za 0,20 SD. Ukupno, kontrolne varijable uvrštene u prvi korak analize objašnjavaju 11 % varijance u rezultatima pozitivnog afekta što je statistički značajan nalaz.

Drugi korak provedene hijerarhijske regresijske analize također se pokazao značajnim ($F = 2,92, p < 0,01$), a kao značajan prediktor ponovno se ističe varijabla dobi ($\beta = -0,23, p = 0,03$), uz varijablu kontrolirajućeg ponašanja majke ($\beta = -0,39, p < 0,01$). Svakim jediničnim povećanjem vrijednosti rezultata te varijable vrijednost varijable pozitivnog afekta u prosjeku se smanjuje za 0,39 SD, a u slučaju prediktorske varijable dobi, vrijednost pozitivnog afekta smanjuje se za 0,23 SD. Ukupno, varijable uvrštene u drugi korak analize objašnjavaju značajnih 27 % varijance rezultata pozitivnog afekta što je ujedno i statistički značajna promjena u odnosu na prvi korak od 16 %.

Treći i konačni korak provedene hijerarhijske regresijske analize također se pokazao značajnim ($F = 3,10, p < 0,01$), a kao značajan prediktor opet se ističe varijabla dobi sudionika ($\beta = -0,23, p = 0,03$), uz varijablu pozitivnih bratsko-sestrinskih odnosa ($\beta = 0,30, p = 0,01$). Jednostavnije rečeno, povećanje u vrijednosti varijable pozitivnih odnosa prati povećanje u vrijednosti pozitivnog afekta dok povećanje dobi prati smanjenje u vrijednosti pozitivnog afekta. Interesantno je napomenuti kako je prediktorska varijabla kontrolirajućeg ponašanja majke bila na samoj granici značajnosti ($p = 0,059$). Ukupno, sve uvrštene varijable objašnjavaju 32 % ukupne varijance varijable pozitivnog

afekta, što je statistički značajan udio, kao i značajna promjena u odnosu na drugi korak analize od 5 %.

Naposljetku, hijerarhijska regresijska analiza provedena je i za kriterijsku varijablu negativnog afekta kao pokazatelja afektivne dobrobiti. Rezultati analize prikazani su u Tablici 8.

Tablica 8. Rezultati hijerarhijske regresijske analize s obzirom na kriterij negativnog afekta

Kriterij – negativan afekt		Ukupni rezultat
		β
Korak 1	Spol	-0,16
	Dob	0,08
	Nepoželjna ponašanja	0,22*
R2		0,10*
Korak 2	Spol	-0,24*
	Dob	0,13
	Nepoželjna ponašanja	0,07
	Kontrolirajuća ponašanja majke	0,27
	Kontrolirajuća ponašanja oca	-0,02
	Kontrola majke	0,07
	Kontrola oca	-0,08
	Majčino prihvatanje djeteta	-0,15
	Očevo prihvatanje djeteta	-0,21
	Majčina podrška autonomiji	0,13
	Očeva podrška autonomiji	-0,01
R2		0,24**
ΔR^2		0,14*
Korak 3	Spol	-0,24*

Dob	0,14
Nepoželjna ponašanja	0,06
Kontrolirajuća ponašanja majke	0,29
Kontrolirajuća ponašanja oca	-0,01
Kontrola majke	0,05
Kontrola oca	-0,06
Majčino prihvaćanje djeteta	-0,07
Očevo prihvaćanje djeteta	-0,14
Majčina podrška autonomiji	0,08
Očeva podrška autonomiji	0,03
Pozitivan bratsko-sestrinski odnos	-0,23
Negativan bratsko-sestrinski odnos	0,01
R ²	0,27**
ΔR ²	0,03

β – vrijednost standardiziranog regresijskog koeficijenta, R^2 – udio objašnjene varijance, ΔR^2 – promjena u udjelu objašnjene varijance; * $p < 0,05$; ** $p < 0,01$

Uvidom u rezultate vidljivo je kako je prvi korak hijerarhijske regresijske analize značajan ($F = 3,52$, $p = 0,02$), a kao značajan prediktor negativnog afekta ističe se varijabla nepoželjnog ponašanja brata/sestre s teškoćama u razvoju ($\beta = 0,22$, $p = 0,03$). Drugačije rečeno, svakim jediničnim povećanjem standardne devijacije nepoželjnog ponašanja brata/sestre s teškoćama u razvoju, vrijednost varijable negativnog afekta povećava se za 0,22 SD. Ukupno, kontrolne varijable uvrštene u prvi korak analize objašnjavaju 10 % varijance u rezultatima negativnog afekta što je statistički značajan nalaz.

Drugi korak provedene hijerarhijske regresijske analize također se pokazao značajnim ($F = 2,57$, $p < 0,01$), a kao značajan prediktor ističe se varijabla spola ($\beta = -0,24$, $p = 0,02$). Točnije rečeno, sudionici muškog spola bilježili su značajno niže rezultate u varijabli negativnog afekta u

odnosu na one ženskog spola. Ukupno, varijable uvrštene u drugi korak analize objašnjavaju značajnih 24 % varijance rezultata negativnog afekta, što je ujedno i statistički značajna promjena u odnosu na prvi korak od 14 %.

Treći i konačni korak provedene hijerarhijske regresijske analize također se pokazao značajnim ($F = 2,50$, $p < 0,01$), a kao značajan prediktor opet se ističe varijabla spola ($\beta = -0,24$, $p = 0,03$). Sudionici muškog spola bilježili su značajno niže rezultate negativnog afekta u odnosu na sudionike ženskog spola. Interesantno je napomenuti kako je prediktorska varijabla pozitivnog bratsko-sestrinskog odnosa bila na granici značajnosti ($p = 0,066$). Ukupno, sve uvrštene varijable objašnjavaju 27 % ukupne varijance varijable negativnog afekta što je statistički značajan udio, ali ne i značajna promjena u odnosu na drugi korak analize od 3 %.

8. RASPRAVA

Ovim se istraživanjem obuhvatila vrlo značajna i nedovoljno istražena tema. Dobrobit sestara/braće djece s teškoćama u razvoju / osobama s invaliditetom ispitana je u odnosu na roditeljska ponašanja, roditeljevu podršku autonomiji te sestrinsko-bratski odnos što ovo istraživanje čini jedinstvenim. Prethodnim su se istraživanjima obuhvatile neke od varijabli koje se ispituju ovim istraživanjem, no pregledom literature nije pronađeno ni jedno koje objedinjuje sve ove varijable važne za adolescentsku dobrobit. Cilj ovog istraživanja bio je ispitati odrednice dobrobiti temeljem samoprocjena adolescenata tipičnog razvoja sa sestrom/bratom s teškoćama u razvoju / invaliditetom. U skladu s tim, kao i s teorijskim očekivanjima temeljenim na postojećoj literaturi te posebno Bronfenbrennerovom teorijom ekoloških sustava, postavljene su tri glavne hipoteze. Prvom se hipotezom pretpostavilo da će visoko roditeljsko prihvaćanje i visoka bihevioralna kontrola pridonijeti visokoj dobrobiti sestara/braće tipičnog razvoja djece s teškoćama u razvoju / osoba s invaliditetom. Drugom se hipotezom pretpostavilo da visok stupanj roditeljeve podrške autonomiji pridonosi visokoj dobrobiti sestara/braće tipičnog razvoja. Naposljetku se pretpostavilo da će pozitivna kvaliteta sestrinsko-bratskog odnosa pridonositi visokoj dobrobiti sestrama/braći djece s teškoćama u razvoju / osoba s invaliditetom.

Rezultati ovog istraživanja pokazali su da je značajni prediktor kriterijske varijable kognitivne dobrobiti očevo prihvaćanje djeteta / roditeljska toplina i (u negativnom smjeru) kontrolirajuće ponašanje majke. Međutim, nije utvrđena značajna uloga visokog majčinog prihvaćanja ni visoke bihevioralne kontrole oca ni za kognitivnu ni za afektivnu dobrobit. **U skladu s dobivenim rezultatima, prva hipoteza da će visoko roditeljsko prihvaćanje i visoka bihevioralna kontrola**

pridonijeti visokoj dobrobiti sestara/braće tipičnog razvoja djece s teškoćama u razvoju / osoba s invaliditetom, djelomično je prihvaćena.

Nalazi ovog istraživanja suprotni su nalazima nekih prethodnih koji mjere roditeljska ponašanja. Prethodnim se nalazima pokazalo da majke imaju značajan utjecaj na dobrobit djece općenito, naročito kod mladih adolescenata. Mnogi su autori pokazali da je percepcija majčina favoriziranja važna sastavnica i sestrinsko-bratskog odnosa. Roditeljska ponašanja za dobrobit adolescenata uključenih u ovo istraživanje nisu se pokazala u potpunosti značajnima. Činjenica je da mnoga istraživanja uključuju roditelje koji i sami ocjenjuju svoja roditeljska ponašanja. Razlika u rezultatima dobivenim ovim istraživanjem i prethodnima može biti u tome što su adolescenti sami popunjavali upitnik. Manje autora roditeljska ponašanja ispituje temeljem percepcije djece. Luijten i suradnici (2021) ispitali su utjecaj kvalitete odnosa adolescenta s majkom i ocem na dobrobit. Rezultati ukazuju da je odnos s ocem više utjecao na dobrobit nego odnos s majkom. Ovim su se istraživanjem dobili slični rezultati. **Nalazi ovog istraživanja pokazuju da je veća razina očeva prihvaćanja povezana s većom kognitivnom dobrobiti.** Iako se u prethodnim istraživanjima pokazalo da majke imaju značajan utjecaj na dobrobit adolescenata, u posljednje / suvremeno vrijeme, očevi sve više aktivno sudjeluju u obiteljskom životu (Jiménez-Inglesias i sur., 2017) što vjerojatno povećava njihov utjecaj i značaj za djecu. Dosadašnjim pregledom literature nije pronađen utjecaj očeva na kognitivnu dobrobit. Pojam kognitivne dobrobiti se odnosi na to kako pojedinac ocjenjuje svoju dobrobit. Međutim, dosadašnjim se istraživanjima uglavnom ispitivao utjecaj očeva na kognitivni razvoj i ostvarivanje potencijala djece. Huta (2012) je ispitala utjecaj roditeljskih stilova na subjektivnu dobrobit, odnosno hedonizam i eudaimoniju. Eudaimonija podrazumijeva ostvarivanje potencijala osobe. U istraživanju su sudjelovale odrasle osobe. Pokazalo se da su oni čiji su roditelji bili više usmjereni na eudaimoniju, imali bolju dobrobit. Podatci ovog istraživanja govore o većoj važnosti uloge oca na kognitivnu dobrobit adolescenata od majki što ide i u prilog nalazima prethodnih inozemnih istraživanja. Također je dosadašnjim pregledom literature poznato da su majke više usmjerene na dijete s teškoćama u razvoju, a očevi na dijete tipičnog razvoja (Brown i sur., 2011; Kardum, 2021) pa je moguće da će adolescenti tipičnog razvoja imati bolji odnos s ocem. Autori su generalno ispitivali utjecaj roditelja na dobrobit adolescenata. Nalazi takvih prethodnih istraživanja o utjecaju roditelja na dobrobit adolescenata dvojaki su. Dok neki navode da je adolescentima važna uloga majke, drugi pokazuju da očevi imaju puno veću važnost za dobrobit adolescenata (Ljubetić i Reić Ercegovac, 2020). Nalazi nekih istraživanja ukazuju da očevi imaju izrazito važnu ulogu u razvoju dobrobiti adolescenata (King i Sobolewski, 2006; Yogman i sur., 2016). Tradicionalne se uloge očeva i majki razlikuju. Majke se i dalje češće odlučuju na obiteljski život umjesto karijere pa preuzimaju ulogu primarnih skrbnika u obitelji. Nadalje, majkama je vrlo često narušena dobrobit i doživljavaju veće razine stresa nego

očevi koji imaju veću i bolju dobrobit od majki, a to može svakako utjecati na njihova ponašanja. Očevi su generalno sretniji, zadovoljniji i opušteniji u životu od majki (Nelson-Coffey i sur., 2019) zbog čega neka djeca mogu prirodno težiti očevima. Huta (2012) je svojim istraživanjem potvrdila veliku važnost oca za dobrobit adolescenata. Većim očevim prihvaćanjem bolje se ocijenila kognitivna dobrobit. Walsh i suradnici (2024) ispitali su poveznicu subjektivne dobrobiti i kvalitete odnosa između adolescenta i oca. Očeva uključenost, bolji odnos s ocem doprinosi boljoj subjektivnoj dobrobiti, prilagodbi adolescenata i boljem školskom uspjehu. S obzirom na često veći angažman majki u skrbi oko djece s teškoćama u razvoju / osobama s invaliditetom nego očeva, pa posljedično tome manje vremena od strane majki za angažman oko djece tipičnog razvoja, moguće je da se adolescenti tipičnog razvoja priklanjaju više očevima koji imaju više vremena za njih. Nalazi ovog istraživanja potvrđuju pretpostavku da je očevo prihvaćanje/odbijanje značajno za dobrobit adolescenata. Ovim se istraživanjem također pokazalo da je pozitivan afekt emocionalne dobrobiti povezan s očevom dimenzijom prihvaćanja/odbijanja. Možemo reći da su nalazi dobiveni ovim istraživanjem u skladu s nalazima prethodnih inozemnih istraživanja. Prethodnim se istraživanjima pokazalo da se djeca općenito bolje osjećaju ukoliko imaju dobre odnose s ocem i osjećaju se prihvaćeno od strane oca (npr. Walsh i sur., 2024). Također, podatci dobiveni ovim istraživanjem su značajni s obzirom da je emocionalna dobrobit adolescenta također jedna od nedovoljno zastupljenih tema. Pregledom literature može se zaključiti da se kognitivna komponenta subjektivne dobrobiti više istraživala.

Pomalo iznenađujuć rezultat da sudionicima ovog istraživanja nisu u potpunosti značajna roditeljska ponašanja, može se djelomično objasniti važnošću drugih članova obitelji ili nekih drugih značajnih osoba iz okoline. Pretpostavka o važnosti drugih osoba u životu sestara/braće tipičnog razvoja temelji se na istraživanjima koja su se bavila sestrama/braćom djece s teškoćama u razvoju / osoba s invaliditetom dok su se drugi članovi obitelji pokazali vrlo važnim izvorom, npr. bake/djedovi, ujak, ujna i slično (Moyson i Roeyers, 2012; Opperman i Alant, 2003). Dosadašnjim se istraživanjima pokazalo da obiteljski život s djetetom s teškoćama u razvoju / osobom s invaliditetom može biti vrlo stresan. Adolescenti tipičnog razvoja sa sestrom/bratom s teškoćama u razvoju / invaliditetom izvještavaju da ne žele dodatno opterećivati roditelje svojim problemima (Wennick i Huus, 2012). Stoga nije neobično da adolescenti podršku traže na drugim razinama mikrosustava. Temeljem pregleda literature može se zaključiti da visoke razine stresa doživljavaju svi članovi obitelji, pa tako i sestre/braća tipičnog razvoja. Temeljem rezultata ovog istraživanja može se pretpostaviti da roditeljska ponašanja, nejednak roditeljski tretman nisu glavni uzročnik stresa za sestre/braću tipičnog razvoja nego neki drugi faktori, npr. nepoželjna ponašanja sestare/brata s teškoćama u razvoju / osobe s invaliditetom, a što se potvrđuje i mnogim drugim istraživanjima (npr. Pit-Ten Cate i Loots, 2000) i što značajno utječe na dobrobit. Nalazi nekih

istraživanja navode teškoće u organizaciji druženja s prijateljima kao veliki izvor stresa za djecu tipičnog razvoja sa sestrom/bratom s teškoćama u razvoju / invaliditetom. Sudionici tih istraživanja navode da im je zbog sestre/brata vrlo teško održavati socijalne kontakte, pozvati prijatelje kući kao i ići na neka druženja jer imaju obavezu koju im roditelji nameću ili se srame ponašanja sestre/brata s teškoćama u razvoju / invaliditetom (Dervishailaj i Murati, 2014).

Nadalje, rezultati idu u prilog težnje adolescenata da budu neovisni od roditelja, da utjecaj roditelja nije značajan za razvoj i održavanje dobrobiti, posebice majki. Iako rezultati mnogih istraživanja naglašavaju važnost roditelja za dobrobit adolescenata, rezultati dobiveni ovim istraživanjem koji nisu dokazali značajnost roditeljskih ponašanja na dobrobit adolescenata ne iznenađuju s obzirom na činjenicu da je adolescentima u ranoj fazi adolescencije naizgled važnije mišljenje, prihvatanje i druženje s prijateljima od roditelja. Također se pokazalo da će tijekom srednje faze adolescencije osobe postati više autonomne.

Dob se također pokazala značajnim faktorom u korelaciji s kontrolirajućim ponašanjima majki. Iz literature nam je odavno poznato da majke imaju više kontrolirajućih ponašanja od očeva (Lansford i sur., 2014). Istraživanjima prikazanim u ovom radu pokazalo se da se intenzitet majčinih kontrolirajućih ponašanja s dobi smanjuje. Rezultati ovog istraživanja također govore u prilog prethodnim. Majke manje kontroliraju starije adolescente, a time se povećava razina autonomije (Hare i sur., 2015). Guay i suradnici (2018) su pronašli poveznicu između kontrolirajućih ponašanja roditelja i stresa. Iz literature nam je poznato da majke doživljavaju više stresa nego očevo (Scheibner i sur., 2024). Također je pronađeno da u trenucima kada su pod stresom, više kontroliraju svoje dijete nego kada nisu (Steege i Gondoli, 2012). Međutim, prethodnim se inozemnim istraživanjima pokazalo da majke zbog velike količine stresa više kontroliraju i ponašaju se zaštitnički prema djetetu s teškoćama u razvoju / osobi s invaliditetom te da su prema djeci tipičnog razvoja više popustljive (Gau i sur., 2010). Nadalje, pronađena je poveznica između kontrolirajućih ponašanja majke i pozitivnog afekta. Većom kontrolom majke smanjuje se pozitivan afekt i obrnuto. Ukoliko majka intenzivno kontrolira adolescenta, smanjuje se pozitivan osjećaj, također smanjenjem kontrole povećava se pozitivan afekt.

Nadalje, temeljem rezultata dobivenih ovim istraživanjem, odbacuje se druga hipoteza kojom se pretpostavilo da će visok stupanj roditeljske podrške autonomiji biti značajan prediktor dobrobiti adolescenata tipičnog razvoja sa sestrom/bratom s teškoćama u razvoju / invaliditetom. Drugim riječima, prediktorske varijable podrške autonomiji, bilo od strane majke ili oca, nisu se pokazale značajnim ni u jednoj analizi. Rezultati ovog istraživanja su, prema tome, suprotni prethodnim inozemnim istraživanjima. Dosadašnjim se inozemnim istraživanjima ispituje utjecaj roditeljeve podrške autonomiji na dobrobit adolescenata. Rezultati su stranih istraživanja usklađeni. Adolescenti kojima roditelji podržavaju autonomiju, imaju manje

internaliziranih poteškoća (Vroljik i sur., 2020). Iako se ovim istraživanjem nisu ispitali emocionalni problemi s kojima se susreću sestre/braća tipičnog razvoja, temeljem pregleda literature može se pretpostaviti da će prisustvo sestre/brata s teškoćama u razvoju / invaliditetom ipak utjecati na djecu tipičnog razvoja. Lukač (2019) je između ostaloga ispitala povezanost između roditeljeve podrške autonomiji i emocionalne dimenzije roditeljskih ponašanja. U istraživanju je sudjelovalo 187 maturanata 17 - 19 godina. Autorica je pronašla povezanost između emocionalne topline, roditeljeve podrške autonomiji i prevencije depresivnih simptoma u adolescenata.

Iznenadujuće, roditeljeva podrška autonomiji ovim se istraživanjem nije pokazala značajnom za dobrobit adolescenata. Potrebno je uzeti u obzir da je prosječna dob sudionika ovog istraživanja 13,5 godina, odnosno dob u kojoj se prethodnim istraživanjima pokazalo da se autonomija tek razvija. Mnoga istraživanja pokazuju da se razina autonomije s godinama povećava.

Istraživanja koja su se bavila konceptom autonomije naglašavaju povezanost između dobrobiti i autonomije. Generalno se pokazuje da što osoba ima više autonomije, ima i bolju dobrobit (De-Juanas i sur., 2020). Temeljem dobivenih nalaza ne smije se pretpostaviti da autonomija nije značajna odrednica dobrobiti adolescenata uključenih u ovo istraživanje. Može se pretpostaviti da adolescenti koji su bili uključeni u istraživanje imaju dovoljno autonomije koja im je važna za dobrobit.

Međutim, obzirom na obiteljsku situaciju, može se pretpostaviti da je adolescentima uključenima u ovo istraživanje značajna podrška autonomije bila od strane drugih osoba iz okoline. Kleinkorres i suradnici (2023) proveli su longitudinalno istraživanje u koje su uključili 3446 adolescenata. Cilj istraživanja bio je ispitati utjecaj podrške autonomiji učitelja na dobrobit adolescenata. Autori su pronašli povezanost između podrške autonomiji od strane učitelja i dobrobiti adolescenata. U kontekstu socijalne podrške, sestrama/braći tipičnog razvoja značajni su se pokazali neki drugi članovi obitelji, npr. baka i djed, ujak ili ujna (Moyson i Roeyers, 2012; Opperman i Alant, 2003). U skladu s time, može se pretpostaviti da članovi šire obitelji, odnosno drugi članovi Bronfenbrennerovog mikrosustava, više zadovoljavaju potrebu za autonomijom sestara/braće tipičnog razvoja nego njihovi roditelji. Međutim, koncept autonomije sastavni je dio psihološke dobrobiti. Ovim se istraživanjem ispitao doprinos autonomije subjektivnoj dobrobiti adolescenata. Nadalje, ispitana je roditeljeva podrška autonomiji, ne i intenzitet pružanja podrške ili vrsta autonomije koju roditelj podržava ili koja je najznačajnija za adolescenta. Nadalje, dobiveni podatci koji ukazuju da podrška autonomiji nije značajna za dobrobit adolescenata ne iznenađuju s obzirom na to da se ni roditeljska ponašanja nisu pokazala značajnima, osim dimenzije očeva prihvatanja. Osim toga, pokazalo se da se i kontrolirajuće ponašanje majki smanjuje s dobi. Pregledom literature poznato je da se smanjivanjem kontrolirajućih ponašanja roditelja poveća autonomija adolescenata. Koncept roditeljeve podrške autonomiji prethodnim se istraživanjima spominjao te su pronađene

razlike prema spolu roditelja. Pokazalo se da će očevi više nego majke poticati adolescente na izražavanje stavova i mišljenja i da će ih više podržavati u samostalnom donošenju odluka (Pasquette, 2004; Vrolijk i sur., 2020). Nalazi dobiveni prethodnim istraživanjima također idu u prilog objašnjenju djelomičnog potvrđivanja prve hipoteze. Nalazi govore da je očevo prihvaćanje/odbijanje veoma značajno za dobrobit adolescenata. Iako se ovim istraživanjem nije pronašla poveznica između očeve podrške autonomiji i dobrobiti adolescenata, ne smije se zanemariti sveukupan utjecaj očeva na dobrobit.

Međutim, rezultati jasno idu u prilog potvrđivanju treće hipoteze – pozitivna kvaliteta bratsko-sestrinskog odnosa pokazala se kao značajan prediktor kako kognitivne dobrobiti, tako i pozitivne afektivne dobrobiti.

Nalazi dobiveni ovim istraživanjem u skladu su s nalazima dobivenima prethodnim istraživanjima. Mnogi su autori ispitali utjecaj sestrinsko-bratskih odnosa sa sestrom/braćom s teškoćama u razvoju / invaliditetom na djecu tipičnog razvoja. Temeljem pregleda mnogih inozemnih istraživanja može se reći da su rezultati usklađeni. Bolji sestrinsko-bratski odnos usko je povezan s osjećajem sreće i zadovoljstva te s prevencijom pojave internaliziranih ili eksternaliziranih problema u djece tipičnog razvoja. Iako se prethodnim istraživanjima nije ispitivao utjecaj sestrinsko-bratskog odnosa sa sestrom/bratom s teškoćama u razvoju / invaliditetom na kognitivnu dobrobit, autori su ispitivali zadovoljstvo životom sestara/braće tipičnog razvoja. Mnogim se istraživanjima pokazalo da osobe tipičnog razvoja svoj život, posebno u usporedbi sa svojim vršnjacima, opisuju lošijim (Vella Gera i sur., 2021). Iskustvo življenja sa sestrom/bratom s teškoćama u razvoju / invaliditetom mnogi opisuju negativnim. Međutim, prethodnim istraživanjima generalno se pokazalo da na dobrobit sestara/braće tipičnog razvoja najviše utječu nepoželjna ponašanja djece s teškoćama u razvoju / osobama s invaliditetom.

Nalazi ovog istraživanja pokazuju značajnu negativnu povezanost između afektivne dobrobiti i nepoželjnih ponašanja sestre/brata s teškoćama u razvoju / invaliditetom što ide u prilog prethodnim istraživanjima. Bez obzira na vrstu teškoće u razvoju / invaliditeta, nepoželjna ponašanja značajno su umanjila pozitivan afekt emocionalne dobrobiti. Adolescenti tipičnog razvoja čiji su sestra/brat s teškoćama u razvoju imali više nepoželjnih ponašanja, imali su manju razinu pozitivnog afekta emocionalne dobrobiti. Istraživanja pokazuju da su sestre/braća tipičnog razvoja čiji su sestre/braća s teškoćama u razvoju / invaliditetom imali nepoželjna ponašanja, doživljavali više stresa (Pit-Ten Cate i Loots, 2000). Neke sestre/braća tipičnog razvoja procjenjuju da su zbog nepoželjnih ponašanja sestre/brata bili deprivirani od nekih obiteljskih situacija, npr. odlazak u restoran i slično (Pavlopou i Dimitriou, 2019).

Konačno, faktori koji su se ovim istraživanjem pokazali značajnima za sestrinsko-bratski odnos očevo su prihvaćanje/odbijanje i nepoželjna ponašanja. Autori su se u prethodnim istraživanjima

bavili majkama. Pregledom literature može se zaključiti da ne postoji dovoljno znanstvenih istraživanja koja se bave utjecajem roditeljskih ponašanja na sestrinsko-bratski odnos. Također i sudionici koji sudjeluju u istraživanjima koja se bave ispitivanjem sestrinsko-bratskog odnosa većinom izvještavaju o razlikama u majčinu ponašanju što može utjecati na sestrinsko-bratski odnos (npr. Gau i sur., 2010). Činjenica je da sestrinsko-bratski odnos neće biti narušen samo zbog razlike u očevu prihvaćanju/odbijanju, ali svakako može činiti vrlo važan faktor za njegovu kvalitetu.

Međutim, ovim se istraživanjem sestrinsko-bratski odnos pokazao najznačajnijim za dobrobit adolescenata što je u skladu s rezultatima prethodnih istraživanja. Pozitivan odnos sa sestrom/bratom s teškoćama u razvoju / invaliditetom povezan je s pozitivnim afektom emocionalne dobrobiti. Kvalitetnijim sestrinsko-bratskim odnosom pozitivan afekt subjektivne dobrobiti bit će veći, odnosno adolescenti tipičnog razvoja osjećat će se bolje. Ukoliko je sestrinsko-bratski odnos lošiji, adolescenti ostvaruju niže rezultate na pozitivnom afektu subjektivne dobrobiti, odnosno osjećat će se lošije. Nalazi potvrđuju prethodna istraživanja kojima se zaključuje da će prisustvo sestre/brata s teškoćama u razvoju / invaliditetom utjecati na internalizirane ili eksternalizirane poteškoće.

Od sociodemografskih podataka, **dob** se također pokazala značajnom. Stariji adolescenti pozitivan afekt povezan sa sestrinsko-bratskim odnosom ocjenjuju nižim. Dakle, stariji adolescenti smatraju sestrinsko-bratski odnos lošijim, a to svakako utječe na pozitivan afekt emocionalne dobrobiti. Stariji su adolescenti i svoju dobrobit ocijenili nižom. Moreira i suradnici (2014) u svojem su istraživanju dobrobiti adolescenata dobili jednake rezultate. Do sada nam je poznato da stariji adolescenti mogu imati više poteškoća s mentalnim zdravljem. Istraživanjima koja se bave ispitivanjem kulturoloških razlika u dobrobiti sestara/braće tipičnog razvoja zaključuje se da starije osobe imaju obavezu više skrbiti o djetetu s teškoćama u razvoju / osobi s invaliditetom (McHale i sur., 2012; Nuckolls, 1993; Weisner, 1989). Također, kako je već navedeno, stariji adolescenti uvjete svojih života i prilike za budućnost često uspoređuju s drugima. Ne smije se zanemariti činjenica da su sestre/braća tipičnog razvoja vjerojatno svjesni da će jednog dana možda trebati preuzeti skrb za osobu s invaliditetom. Osim toga, Steinmayr i suradnici (2019) ispitali su subjektivnu dobrobit u adolescenata i promjene tijekom odrastanja. Pokazalo se također da stariji adolescenti procjenjuju nižu dobrobit, ali razlog tomu je uspoređivanje s osobama iz okoline oko mogućnosti za budućnost. Prema tome, možemo pretpostaviti da se i adolescenti tipičnog razvoja uspoređuju s vršnjacima kao i svoje mogućnosti za budućnost. Rezultati dobiveni ovim istraživanjem suprotni su nekim prethodnima u kojima se dob pokazala značajnim faktorom za kvalitetu sestrinsko-bratskog odnosa. Neki znanstvenici u svojim istraživanjima zaključuju da je dobrobit povezana sa sestrinsko-bratskim odnosom niža u mlađih sestara/braće tipičnog razvoja (Buist i sur., 2013; Milevsky i sur., 2005).

Ovim se istraživanjem **spol** nije pokazao značajnim faktorom za percepciju sestrinsko-bratskog odnosa. Nalazi ovog istraživanja koji govore da spol nije značajan faktor za percepciju sestrinsko-bratskog odnosa u skladu s nalazima prethodnih istraživanja. **Međutim, spol** se pokazao značajno povezanim s afektivnom komponentom subjektivne dobrobiti. Djevojke ocjenjuju svoju dobrobit više narušenom nego mladići. Rezultati dobiveni ovim istraživanjem idu u prilog mnogim drugima koji su ispitali razlike u dobrobiti prema spolu adolescenata. Činjenica je da djevojke imaju lošije mentalno zdravlje od mladića. Empirijski nalazi drugih istraživanja pokazuju da će prisustvo sestre/brata s teškoćama u razvoju / invaliditetom imati više utjecaja na djevojke (Marquis i sur., 2020). Estaben-Gonzalo i suradnici (2020) su ispitali razlike u dobrobiti kod djece i adolescenata prema spolu. Razlike u spolu pronađene su samo kod adolescenata. Djevojke su imale visoke rezultate na pozitivnom i negativnom afektu. U mladića su pronađeni veći rezultati na ljestvici kognitivne dobrobiti. Djevojke generalno pokazuju više internaliziranih poteškoća i slabije zadovoljstvo životom (Cosma i sur., 2020; Gaspar i sur., 2018; Tomé i sur., 2021). Valja napomenuti da su rezultati na varijablama dobi i spola u skladu s nalazima prethodnih istraživanja i u skladu s očekivanjima. Ovim se istraživanjem pokazalo da su mladići imali niže rezultate na negativnom afektu emocionalne dobrobiti. Dobiveni su rezultati u skladu s prethodnim istraživanjima koji govore da su mladići bili zadovoljniji životom i imali manje internaliziranih teškoća od djevojaka (Yoon i sur., 2023).

Uzimajući u obzir dobivene rezultate može se pretpostaviti kako je dobrobit adolescenata tipičnog razvoja sa sestrom/bratom s teškoćama u razvoju / invaliditetom različita od njihovih vršnjaka, ali i s obzirom na dosadašnje nalaze istraživanja koja se bave ovom temom ili pojedinačnim varijablama uključenima u ovo istraživanje. Također se može pretpostaviti da su sastavnice dobrobiti u adolescenata tipičnog razvoja sa sestrom/bratom s teškoćama u razvoju / invaliditetom i osoba tipičnog razvoja različite.

9. OGRANIČENJA ISTRAŽIVANJA I PREPORUKE ZA BUDUĆA ISTRAŽIVANJA

Iako je kvantitativno istraživanje obuhvatilo veći broj sudionika, kvalitativno bi istraživanje omogućilo dublji uvid u problematiku dobrobiti adolescenata koji imaju sestru/brata s teškoćama u razvoju / invaliditetom. Preporuka za sljedeća istraživanja svakako bi bila provesti istraživanje koristeći miješanu metodologiju kojom bi kvalitativne metode nadopunile kvantitativne, a kojom bi se ispitale komponente koje dodatno mogu utjecati na dobrobit adolescenata, koje bi adolescenti sami identificirali i koje nisu obuhvaćene ovim istraživanjem.

Osim metodološkog, nedostatak je prepoznat i u populaciji obuhvaćenoj ovim istraživanjem. Adolescencija je relativno dug životni period koji traje otprilike devet godina. Većina sudionika

ovog istraživanja u ranoj je fazi adolescencije. Ograničenje je ovog istraživanja što nedostaju sudionici starije adolescentske dobi. Bilo bi vrlo korisno usporediti dobrobit adolescenata tijekom različitih faza adolescencije. U skladu s time, preporuča se provoditi longitudinalna istraživanja kojima bi se obuhvatili adolescenti od desete godine života do kraja adolescencije (10 - 20 godina). Tako bi dobili sveobuhvatnu sliku dobrobiti adolescenata.

Sljedeće je ograničenje ovog istraživanja u tome što nije uključena kontrolna skupina sestara/braće djece tipičnog razvoja. Preporuča se provesti istraživanje kojim bi se uključile dvije skupine sudionika: sestre/braća djece s teškoćama u razvoju / osoba s invaliditetom i djece tipičnog razvoja s ciljem uspoređivanja važnih odrednica adolescencije obuhvaćenih ovim istraživanjem na dobrobit. Mnogim se istraživanjima obuhvatila populacija sestara/braće tipičnog razvoja djece s teškoćama u razvoju / osobama s invaliditetom. Uvjet za uključivanje u ovo istraživanje bila je isključivo dob i prisustvo sestre/brata s teškoćama u razvoju / invaliditetom u obitelji bez obzira na vrstu teškoće u razvoju / invaliditeta. Sljedeća preporuka za daljnja istraživanja bila bi usporediti dobrobit adolescenata tipičnog razvoja sa sestrom/bratom s teškoćama u razvoju / invaliditetom ovisno o vrsti teškoće u razvoju / invaliditetu. Neki inozemni izvori literature ukazuju na razlike u dobrobiti sestara/braće tipičnog razvoja djece različitih vrsta teškoće u razvoju / invaliditeta. Iako je ovo jedinstveno istraživanje, posebice u Hrvatskoj, koje ispituje utjecaj sestara/braće s teškoćama u razvoju / invaliditetom na dobrobit adolescenata tipičnog razvoja, nije nam poznato postoje li razlike u utjecaju određene vrste teškoće u razvoju / invaliditeta na dobrobit adolescenata tipičnog razvoja u hrvatskom kontekstu.

Nadalje, mnogi izvori literature navode da je redoslijed rođenja djece u obitelji vrlo važan za sestrinsko-bratski odnos i dobrobit djece generalno. Iako se nekim nalazima redoslijed rođenja ne smatra značajnim za dobrobit adolescenata, ipak se može pretpostaviti da može utjecati na djecu tipičnog razvoja. Različito može doživjeti sestru/brata s teškoćama u razvoju / invaliditetom osoba koja je kasnije rođena i koja je od početka života član obitelji s djetetom s teškoćama u razvoju / osobom s invaliditetom. Međutim, osoba koja je prvorodena u obitelji s djecom s teškoćama u razvoju / osobama s invaliditetom potencijalno će imati više izazova u prilagođavanju i prihvaćanju novonastale dinamike u obitelji nakon rođenja sestre/brata s teškoćama u razvoju. Prema tome, preporuka za sljedeća istraživanja bila bi provesti istraživanje koje će specifično ispitati sestrinsko-bratsku dijadu u kojoj jedan ima teškoću u razvoju / invaliditet, a da je prvorodeni, odnosno kasnije rođeni. Osim toga bilo bi vrlo korisno usporediti dobrobit sestara/braće tipičnog razvoja koji su prvorodeni i kasnije rođeni.

Dakle, preporuča se ispitati kvaliteta sestrinsko-bratskih odnosa sa sestrom/bratom s teškoćama u razvoju / invaliditetom s obzirom na faktore koji su se prethodnim istraživanjima pokazali

značajnima, primjerice: dob, spol, redoslijed rođenja. U skladu s nalazima prethodnih istraživanja, očekuje se da će različiti faktori različito utjecati na dobrobit sestara/braće tipičnog razvoja.

Nalazi ovog istraživanja pokazali su povezanost između sestrinsko-bratskog odnosa i subjektivne dobrobiti (kognitivne komponente i pozitivnog afekta). Daljnjim se istraživanjima preporučuju ispitati koji su faktori usko vezani sa subjektivnom dobrobiti sestara/braće tipičnog razvoja (npr. sociodemografski faktori, ili roditeljska ponašanja, ...), a koji se nisu obuhvatili ovim istraživanjem. Nalazi koji govore o utjecaju nepoželjnih ponašanja na dobrobit adolescenata sa sestrom/bratom s teškoćama u razvoju / invaliditetom u skladu su s nalazima prethodnih istraživanja. Preporuka za praksu je da se, osim pružanja emocionalne podrške sestrama i braći djece s teškoćama u razvoju / invaliditetom pomoću individualnih i grupnih savjetovanja ili grupe podrške, omogući informiranje, edukacija ili trening o prirodi teškoća u razvoju / invaliditeta, specifičnim potrebama kao i strategijama nošenja s izazovima koje može donijeti suživot s djecom s teškoćama u razvoju / osobama s invaliditetom. Prethodnim se istraživanjima pokazalo da uključivanje djece tipičnog razvoja u tretmane i terapije sestara i braće s teškoćama u razvoju / invaliditetom, kao i informiranje, može značajno utjecati na dobrobit djece tipičnog razvoja. Osim što se uče o teškoći u razvoju / invaliditetu, podučavaju se kako prepoznati nepoželjna ponašanja, njihovu funkciju i mehanizme koji do njih dovode. Preporuča se djecu tipičnog razvoja također podučiti tehnikama kojima se nepoželjna ponašanja mogu prevenirati te kako postupati ukoliko do nepoželjnog ponašanja dođe.

Iako se sestrinsko-bratski odnos pokazao značajnim za dobrobit adolescenata tipičnog razvoja sa sestrom/bratom s teškoćama u razvoju / invaliditetom, ovim se istraživanjem nije ispitao utjecaj određenih vrsta teškoća u razvoju na kvalitetu sestrinsko-bratskih odnosa. Primjerice, prethodnim se istraživanjima pokazalo da će sestre/braća djece s autizmom više utjecati na dobrobit nego djeca s drugom vrstom teškoća u razvoju / osobe s invaliditetom. Stoga se preporuča ispitati različit utjecaj teškoća u razvoju / invaliditeta na osobe tipičnog razvoja.

Također se preporuča ispitati potrebe i vrstu podrške koja je potrebna sestrama/braći djece s teškoćama u razvoju / osoba s invaliditetom, a koja bi mogla pozitivno utjecati na njihovu dobrobit i nošenje sa stresom zbog nepoželjnih ponašanja sestre/brata s teškoćama u razvoju / invaliditetom.

Količina mjernih instrumenata, ukupno sedam, koristila se za provedbu ovog istraživanja. Za neke mlađe adolescente ispunjavanje tolikog broja upitnika bilo je vrlo iscrpljujuće iako se vrijeme i način ispunjavanja instrumenata prilagođavao svakom sudioniku. Na primjer, ukoliko je sudionik trebao pauzu, omogućila mu se pauza. Također se boravak istraživačice sa sudionicima tijekom popunjavanja upitnika može smatrati nedostatkom. Ispunjavanje upitnika s drugom osobom potencijalno je utjecalo na odgovore sudionika.

Uzimajući u obzir nalaze dobivene ovim istraživanjem, bilo bi vrijedno ispitati postoje li i koje su druge značajne osobe u životu adolescenata sa sestrom/bratom s teškoćama u razvoju / invaliditetom.

Iako su nalazi ovog istraživanja zanimljivi, naročito oni koji govore o očevoj ulozi za kognitivnu dobrobit adolescenata, nije nam poznato jesu li očevi adolescenata uključenih u ovo istraživanje usmjereni na eudaimoniju te jesu li više usmjereni na to u odnosu na majke. U skladu s time, sljedeća preporuka za daljnja istraživanja uključila bi ispitati utjecaj oca na eudaimoniju adolescenata tipičnog razvoja sa sestrom/bratom s teškoćama u razvoju / invaliditetom. Međutim, valja napomenuti da je utjecaj oca na djecu tipičnog razvoja sa sestrom/bratom s teškoćama u razvoju / invaliditetom nedovoljno zastupljen u dosadašnjim istraživanjima, stoga se preporuča ispitati očeva uloga i u drugim faktorima značajnima za dobrobit, npr. roditeljska ponašanja oca ili utjecaj oca na afektivnu komponentu subjektivne dobrobiti i slično. Osim toga, značajan znanstveni doprinos takvih istraživanja odnosio bi se i na usporedbu očeva koji imaju dijete s teškoćama u razvoju / osobu s invaliditetom u obitelji i one koji imaju samo djecu tipičnog razvoja. Posebice jer rezultati ovog istraživanja upućuju da očevi imaju značajnu ulogu na sestrinsko-bratski odnos. Istraživanja općenito u području obitelji djece s teškoćama u razvoju uglavnom ispituju majke pa bi bilo važno naći način na koji bi se u većoj mjeri uključili očevi u istraživanja.

S obzirom na to da se rezultati dobiveni ovim istraživanjem razlikuju od onih dobivenih inozemnim istraživanjima, valja daljnjim studijama provjeriti temelje li se razlike na kulturnim i socijalnim normama.

10. ZNANSTVENI I PRAKTIČNI DOPRINOS ISTRAŽIVANJA

Dosadašnje spoznaje na temu sestara/braće djece s teškoćama u razvoju / osoba s invaliditetom temelje se na inozemnim istraživanjima. U Hrvatskoj do sada ne postoji dovoljan broj istraživanja na ovu temu. Najvažniji doprinos ovog istraživanja odnosi se na razumijevanje konstrukta dobrobiti u adolescenata sa sestrom/bratom s teškoćama u razvoju / invaliditetom i njezinih odrednica. Koncept dobrobiti adolescenata koji imaju sestru/brata s teškoćama u razvoj / invaliditetom je i u Hrvatskoj i svijetu podzastupljena tema. Mnogi se istraživači bave temom obitelji djece s teškoćama u razvoju. Najveći se broj bavi ispitivanjem iskustva, stavova, kompetencija, aktivnosti roditelja, posebice majki. Mnogim se inozemnim istraživanjima govorilo o drugim članovima obitelji osim roditelja, pa i sestrama/braći djece s teškoćama u razvoju, no u puno manjem omjeru u odnosu na roditelje.

Nekim se prethodnim istraživanjima pokazala nedosljednost u mjerenju teorijskog konstrukta roditeljskih ponašanja. Iako se kao cilj istraživanja ističe mjerenje roditeljskih ponašanja, uključujući obje dimenzije, autori najčešće mjere samo roditeljsku kontrolu. Značajan je doprinos ovog istraživanja u tome što ispituje obje dimenzije roditeljskih ponašanja (emocionalnost i kontrolu) i njihov utjecaj na dobrobit adolescenata. Prijašnja istraživanja bavila su se utjecajem roditeljske, pa tako i očeve topline na pojavnost internaliziranih poteškoća, odabir romantičnih partnera, akademski uspjeh. Dakle, iako se prethodnim istraživanjima nije direktno mjerila dobrobit, može se reći da se proučavanjem nalaza mnogih istraživanja koji mjere razne domene dobrobiti, može dobiti sveobuhvatna slika dobrobiti adolescenata. Konačno, glavni znanstveni doprinos ovog istraživanja čini sveobuhvatno ispitivanje koncepta subjektivne dobrobiti: emocionalne i kognitivne.

Nadalje, ovim se istraživanjem utvrdila značajna povezanost dobrobiti adolescenata i očeve topline. Prethodnim se istraživanjima očeva toplina pokazala značajnom za prevenciju internaliziranih i eksternaliziranih poteškoća u djece tipičnog razvoja, ali nije se povezalo s dobrobiti djece. Također, ispitivala su se mlađa djeca, a ne adolescenti, stoga ovi nalazi svakako čine vrijednu nadopunu nalaza prethodnih istraživanja. Prethodnim se istraživanjima pronašla povezanost očeve topline s pozitivnim ishodima na djecu. Očeva se toplina pokazala i ključnim faktorom aktivne uključenosti očeva u obiteljski život. U skladu s navedenim, temeljem nalaza ovog istraživanja može se pretpostaviti da su očevi adolescenata uključenih u istraživanje aktivno uključeni u život svoje djece tipičnog razvoja. S obzirom na to da su istraživanja koja se bave očevima generalno, nedovoljno zastupljena, posebice u obiteljima koje imaju dijete s teškoćama u razvoju / osobu s invaliditetom, spoznaje dobivene ovim istraživanjem čine vrijedan znanstveni doprinos i nadopunu prethodnim inozemnim istraživanjima.

Temeljem nalaza dobivenih ovim istraživanjem, stručnjaci se, prilikom organiziranja radionica i grupa podrške, mogu aganžirati da više motiviraju i osnaže očeve u njihovim roditeljskim kompetencijama i da im osvijeste važnost njihove roditeljske uloge u životu djece.

Znanstveni doprinos odnosi se na korištenje kvantitativne metodologije kojom se uključio veći broj sudionika iz više različitih dijelova Hrvatske. Mnoga istraživanja koja uključuju sestre/braću djece s teškoćama u razvoju / osobe s invaliditetom koristila su kvalitativnu metodologiju iako se korištenjem kvalitativne metodologije mogu dobiti podatci koje istraživač možda nije predvidio, jer se to može dogoditi u svakom istraživanju, a koji daju dublji uvid u perspektivu sudionika. Konačno, drugi glavni znanstveni i praktični doprinos ovog istraživanja stvaranje je spoznaja o sestrama/braći tipičnog razvoja djece s teškoćama u razvoju / osobama s invaliditetom temeljem njihove percepcije. Rezultati dobiveni ovim istraživanjem temelje se na samoprocjeni adolescenata. Osim što se ispitivala povezanost sestrinsko-bratskog odnosa i dobrobiti adolescenata tipičnog

razvoja, nalazi ovog istraživanja ukazuju na njegovu važnost za dobrobit adolescenata tipičnog razvoja. Prethodnim se istraživanjima pokazalo da sestra/brat s teškoćama u razvoju / invaliditetom može pozitivno i negativno utjecati na dobrobit adolescenata. Prema tome, nalazi ovog čine vrijednu nadopunu prethodnim istraživanjima. Iako nam nisu poznata istraživanja koja pokazuju povezanost sestrinsko-bratskog odnosa s djecom s teškoćama u razvoju / osobama s invaliditetom i kognitivne ili afektivne komponente subjektivne dobrobiti, poznato nam je da sestra/brat tipičnog razvoja svoju kvalitetu života ocjenjuju nižom nego u vršnjaka te da češće mogu razviti internalizirane ili eksternalizirane poteškoće. Činjenica da sestrinsko-bratski odnos ima značajan doprinos za kognitivnu dobrobit i pozitivan afekt subjektivne dobrobiti čini vrlo značajan doprinos praksi i znanosti. Nalazi ovog istraživanja mogu potaknuti druge istraživače da ispituju faktore sestrinsko-bratskog odnosa koji najviše doprinose komponentama subjektivne dobrobiti sestara/braće tipičnog razvoja, ali i komponentama sestrinsko-bratskog odnosa koji utječu na dobrobit. Preporuča se ispitati koji su čimbenici sestrinsko-bratskog odnosa povezani s dobrobiti i koji okolinski čimbenici su povezani s kvalitetom sestrinsko-bratskog odnosa ovisno o dobi, spolu, redosljedu rođenja ili nekim drugim okolinskim čimbenicima. Osim toga, mogu pomoći osobama u praksi koje organiziraju treninge za roditelje i grupe podrške za sestre/braću tipičnog razvoja da se fokusiraju na komponente kognitivne i afektivne dobrobiti i faktore koji im pridonose. Plan podrške može se osmisliti ukoliko se prikupe značajni podatci temeljeni na procjeni ciljane populacije za koju se tretman osmišlja. Temeljem procjene nekih elemenata dobrobiti, npr. roditeljska ponašanja, podrška autonomiji i samoprocjene dobrobiti može se osmisliti intervencija koja će se temeljiti na stvarnim potrebama adolescenata. Osim grupe podrške za adolescente, može se osmisliti i trening roditelja koji će pomoći roditeljima razviti vještine zadovoljavanja potreba djece tipičnog razvoja. Sljedeći vrlo važan znanstveni doprinos ovog istraživanja odnosi se na sudionike. Iako se mnoga istraživanja bave obiteljima djece s teškoćama u razvoju, istraživači najviše u svoja istraživanja uključuju majke, nešto manje druge članove obitelji. Ovim se istraživanjem obuhvatila populacija koja se nije dovoljno uključivala u prethodnim istraživanjima, posebice u hrvatskom kontekstu. Osim što je ovo jedno od rijetkih istraživanja koje uključuju sestre/braću djece s teškoćama u razvoju / osoba s invaliditetom, uključuje i adolescente, posebice s obzirom na to da je adolescencija životno razdoblje koje je obilježeno brojnim promjenama.

Osamdesetih godina dvadesetog stoljeća koncept dobrobiti sestara/braće djece s teškoćama u razvoju / osoba s invaliditetom intenzivnije se počeo proučavati. Glavi interes istraživača bio je ispitati iskustvo odrastanja, odnos sa sestrom/bratom. Pregledom literature može se zaključiti da mnogim istraživanjima glavni cilj nije u potpunosti bio usmjeren na dobrobit sestara/braće tipičnog razvoja. Prije desetak godina autori su sve više počeli ispitivati utjecaj teškoće u razvoju / invaliditeta na sestru/brata tipičnog razvoja. Prema tome, jedan od doprinosa ovog istraživanja

također je nadopuna prethodnim inozemnim istraživanjima koja ispituju neke dimenzije dobrobiti i faktore koji utječu na dobrobit sestara/braće tipičnog razvoja. Primarni cilj ovog istraživanja stvaranje je spoznaja konkretno o sestrama/braći tipičnog razvoja u sestrinsko-bratskoj dijadi u kojoj postoji i dijete s teškoćama u razvoju / invaliditetom.

Nadalje, značajan doprinos istraživanja je i u dobi sudionika istraživanja. Najprije, najčešći uzorak u istraživanjima činili su odrasli sestre/braća, nešto manje djeca. Fokus istraživačima koji su ispitivali iskustva odrastanja djece koja imaju sestru/brata s teškoćama u razvoju / invaliditetom nisu bili adolescenti nego generalno maloljetna populacija. Primjerice, autori nekih istraživanja uključuju adolescente, ali i djecu predškolske dobi (5 - 15 godina). Druga istraživanja uključuju sudionike u kasnoj adolescenciji i mlađoj odrasloj dobi. Cilj takvih istraživanja može biti usporediti dobrobit ili utjecaj teškoće u razvoju na sestre/braću tipičnog razvoja u odnosu na dob. Temeljem nalaza prijašnjih istraživanja poznato nam je da se dob pokazala značajnim faktorom dobrobiti. Generalno nam je poznato da prisustvo sestre/brata s teškoćama u razvoju / invaliditetom može nepovoljno utjecati na djecu tipičnog razvoja. Međutim, manje nam je poznato kako teškoća u razvoju sestre/brata utječe na osobe ovisno o specifičnim potrebama koje se pojavljuju u određenoj dobi. Rezultati dobiveni ovim istraživanjem doprinose sličnim inozemnim istraživanjima i daju uvid u dobrobit adolescenata tipičnog razvoja sa sestrom/bratom s teškoćama u razvoju / invaliditetom.

Pretraživanjem literature nije pronađeno mnogo istraživanja koja se bave isključivo roditeljskim ponašanjima prema sestrama/braći djece s teškoćama u razvoju / osoba s invaliditetom. Neki autori ispituju roditeljske stilove prema djeci s teškoćama u razvoju i osobama s invaliditetom. Istraživanja koja se bave ispitivanjem roditeljskih stilova u obiteljima koje imaju djecu s teškoćama u razvoju također su uglavnom inozemnog podrijetla. Važno je napomenuti da je koncept roditeljskih ponašanja generalno, a posebice u Hrvatskoj, nedovoljno istražena tema. Neki su inozemni autori ispitali roditeljska ponašanja prema sestrama/braći tipičnog razvoja, ali kroz varijablu odnosa roditelja prema njima ili odnosa s roditeljima. Rezultati su jednoznačni. Sestre i braća tipičnog razvoja govore da je odnos prema njima drugačiji nego u obiteljima koje imaju sestru/brata tipičnog razvoja. Također govore da se roditelji prema djeci tipičnog razvoja drugačije ponašaju u odnosu na sestru/brata s teškoćama u razvoju / invaliditetom. Izostavlja se i konstrukt nejednakog roditeljskog tretmana iako se prema navodima nekih sestara/braće zaključuje da je u svakodnevnom životu prisutan. Uključivanjem varijable roditeljskog ponašanja prema sestrama/braći tipičnog razvoja ovim se istraživanjem ostvaruje vrlo važan znanstveni i praktični doprinos. Temeljem rezultata ovog istraživanja zaključuje se da roditeljska ponašanja ne čine važnu sastavnicu dobrobiti adolescenata tipičnog razvoja, ali svakako može potaknuti istraživače na daljnje istraživanje roditeljskih ponašanja prema sestrama/braći tipičnog razvoja djece s teškoćama u razvoju / invaliditetom.

Međutim, dimenzija očeva prihvaćanja/odbijanja pokazala se značajnom za kognitivnu dobrobit i sestrinsko-bratski odnos. Rezultati ovog istraživanja ističu poveznicu također između očeva prihvaćanja/odbijanja i kognitivne dobrobiti. Doprinos ovog istraživanja može se sagledati u planiranju i stvaranju okruženja za adolescente unutar obitelji koje im može pomoći da razviju dobrobit ili je čak drugačije sagledaju.

S obzirom na to da se u mnogim istraživanjima naglašava da je tema očeva nedovoljno zastupljena u znanstvenim istraživanjima, spoznaja da njihovo ponašanje utječe i na kvalitetu sestrinsko-bratskog odnosa kada jedan od sestara /braće ima teškoće u razvoju / invaliditet, vrlo je značajna i neprepoznata u mnogim inozemnim istraživanjima, naročito u hrvatskim. Istraživanja koja su ispitala odnos sestara/braće tipičnog razvoja s roditeljima ili usporedila odnos roditelja prema njima i djeci s teškoćama u razvoju / invaliditetom inozemnog su podrijetla. Uključivanjem roditeljskih ponašanja kao jedne od varijabli istraživanja, nastoji se naglasiti da je potrebno i roditeljima pružati podršku. Roditelji su u nekim inozemnim istraživanjima čak i sami izvijestili da im je potrebna pomoć ili trening roditeljskih vještina s ciljem prepoznavanja i zadovoljavanja potreba svoje djece tipičnog razvoja. Percepcija adolescenata daje uvid u njihove potrebe što može biti od koristi stručnjacima u kreiranju učinkovite podrške ne samo sestrama i braći nego i roditeljima što doprinosi cijelom obiteljskom sustavu.

Ovim se istraživanjem ne izostavlja jedna od glavnih značajki adolescencije, a to je autonomija. Iako je važna sastavnica dobrobiti adolescenata, u Hrvatskoj je to još jedna nedovoljno zastupljena tema u znanstvenim istraživanjima pa rezultati ovog istraživanja tome doprinose. Dosadašnjim je istraživanjima poznato da adolescenti koji imaju dovoljno autonomije i podršku od strane roditelja, imaju razvijenu dobrobit. Osim što ovo istraživanje nadopunjuje znanstvene spoznaje o autonomiji sestara/braće tipičnog razvoja djece s teškoćama u razvoju / invaliditetom, ono može potaknuti druge istraživače da detaljnije istraže autonomiju adolescenata koji imaju sestre i braću s teškoćama u razvoju ili invaliditetom. Dosad nam je poznao da je autonomija generalno vrlo važna sastavnica dobrobiti adolescenata. Poznato nam je da adolescenti koji imaju sestru/brata s teškoćama u razvoju / invaliditetom žive tzv. drugačiji život od svojih vršnjaka. Neki izvori literature navode da mnogo pomažu roditeljima zbog čega žrtvuju svoje slobodno vrijeme i školski uspjeh. Iako je autonomija vrlo široko područje, u istraživanjima koje se bave sestrama/braćom djece s teškoćama u razvoju / invaliditetom spominje se samo u kontekstu slobodnog vremena. U kontekstu Bronfenbrennerovog ekološkog sustava slobodno vrijeme, odnosno vrijeme provedeno s prijateljima, romantičnim partnerima, članovima sportskog tima ili društvom bilo kojeg drugog okruženja, vrlo je važno za dobrobit. Bez obzira što se istraživanjem autonomija nije pokazala značajnom za dobrobit adolescenata sa sestrom/bratom s teškoćama u razvoju / invaliditetom, to ukazuje na potrebu budućih istraživanja ove teme. Rezultati dobiveni ovim istraživanjem mogu se

promatrati u kontekstu kulturoloških razlika, odnosno hrvatskog konteksta, s obzirom na to da se sve spoznaje o autonomiji sestara/braće djece s teškoćama u razvoju / osoba s invaliditetom temelje na inozemnim istraživanjima. Iako se koncept autonomije u mnogim istraživanjima ne identificira, mnogo se o njemu govori kroz obiteljske obaveze o skrbi za dijete s teškoćama u razvoju / osobu s invaliditetom.

S obzirom na rezultate, potrebno je ispitati koje su značajne druge osobe koje pomažu adolescentima sa sestrom/bratom s teškoćama u razvoju / invaliditetom zadovoljiti potrebu za autonomijom. Vrijedan znanstveni doprinos rezultata ovih istraživanja poticaj je istraživačima da ispituju na drugačiji način neke od konstrukata ovog istraživanja. Na primjer, može se postaviti istraživačko pitanje tko podržava autonomiju sestara/braće tipičnog razvoja i koja je vrsta autonomije najvažnija za njihovu dobrobit.

Generalno su istraživanja koja se bave sestrama/braćom djece s teškoćama u razvoju / osoba s invaliditetom nedovoljno zastupljena. U Hrvatskoj su tema sestrinsko-bratski odnosi podzastupljena tema, posebice kada jedan u ovoj dijadi ima teškoću u razvoju / invaliditet. Osim što ovo istraživanje čini nadopunu inozemnima, može potaknuti istraživače da se više bave ovom temom.

Ispitivanjem koncepta dobrobiti adolescenata tipičnog razvoja kroz varijable koje su se prethodnim međusobno neovisnim istraživanjima pokazali značajnima, ovo istraživanje pruža novu percepciju na tu temu. Interakcijom značajnih faktora za dobrobit dobili smo sveobuhvatniju sliku o dobrobiti adolescenata tipičnog razvoja sa sestrom/bratom s teškoćama u razvoju / invaliditetom. Iako su adolescenti istraživačima vrlo zanimljiva tema, kao i njihova dobrobit, školski uspjeh, odnos s roditeljima, to se ne može reći za dobrobit adolescenata i njihov odnos sa sestrom/bratom, a posebice ako sestra/brat ima teškoće u razvoju / invaliditet. Ovim se istraživanjem također nadopunjuju dosadašnja iskustva korištenja mjernih instrumenata dosad nedovoljno korištenih u hrvatskom kontekstu.

11. ZAKLJUČAK

Uzimajući u obzir kompleksnost dobrobiti općenito, posebice kod adolescenata, ovim su se istraživanjem ispitale ključne komponente dobrobiti onih adolescenata koji imaju sestru/brata s teškoćama u razvoju / invaliditetom.

Temeljem pregleda literature, odabrani su mjerni instrumenti koji mjere obje dimenzije subjektivne dobrobiti (emocionalne i kognitivne), roditeljska ponašanja, sestrinsko-bratski odnos, roditeljevu podršku autonomiji, nepoželjna ponašanja i prikupljeni su sociodemografski podatci.

Nadalje, temeljem pregleda literature određen je problem te su postavljeni cilj i hipoteze istraživanja.

Značajnim faktorima za pozitivan afekt dobrobiti adolescenata pokazali su se dob i nepoželjna ponašanja sestre/brata s teškoćama u razvoju / invaliditetom. Točnije, stariji adolescenti i oni čiji sestra/brat s teškoćama u razvoju / invaliditetom imaju više nepoželjnih ponašanja imat će slabiju dobrobit, odnosno pozitivan afekt emocionalne dimenzije subjektivne dobrobiti. Znači da će se povećanjem nepoželjnih ponašanja sestre/brata s teškoćama u razvoju / invaliditetom, adolescenti tipičnog razvoja osjećati češće negativne emocije nego pozitivne.

Stariji adolescenti također su ocijenili niži pozitivan afekt, znači da su kod njih bile prisutnije negativne emocije od pozitivnih.

Očevo prihvaćanje i nepoželjna ponašanja pokazali su se značajnima za kognitivnu dimenziju subjektivne dobrobiti. Točnije, slabije očevo prihvaćanje i više nepoželjnih ponašanja sestre/brata značajno će utjecati na evaluaciju dobrobiti i vlastita života. Nasuprot tomu, očevim prihvaćanjem, i rjeđe manifestiranim nepoželjnim ponašanjima od sestre/brata s teškoćama u razvoju / invaliditetom adolescenti će kognitivnu dobrobit ocijeniti boljom.

Sestrinsko-bratski odnos pokazao se važnijim od roditeljskih ponašanja, no na njega će utjecati dimenzija očeva prihvaćanja/odbijanja. Rezultati pokazuju povezanost kvalitetnog sestrinsko-bratskog odnosa s pozitivnim afektom. Nepoželjnim ponašanjima djeteta s teškoćama u razvoju / osobe s invaliditetom može se narušiti sestrinsko-bratski odnos i dobrobit adolescenata tipičnog razvoja.

Nalazi ovog istraživanja odstupaju od očekivanog obzirom da se autonomija nije pokazala značajnom za dobrobit adolescenata. Temeljem ovih rezultata može se pretpostavljati da adolescenti imaju optimalnu razinu autonomije ili da je podržavaju drugi članovi obitelji. Moguće su i kulturološke razlike hrvatskog i inozemnog konteksta iz kojih proizlaze dosadašnje spoznaje u ovom području. Svakako je važno autonomiju i dalje istraživati kod ove populacije s fokusom na vrstu autonomije, razinu i detekciju osoba koje nisu nužno roditelji, a koje ju podržavaju iz okoline. Kao što je već spomenuto, nalazi ovog istraživanja za autonomiju ne iznenađuju s obzirom na to da se roditeljska ponašanja nisu pokazala važnim faktorom za dobrobit adolescenata. Međutim, u skladu s prethodnim istraživanjima, pokazalo se da se majčina kontrola smanjuje s dobi.

Zaključno, ovim se istraživanjem ispitao relativno zanemaren koncept, posebice u Hrvatskoj. Rezultati mogu istraživačima dati ideju u kojem smjeru planirati buduća istraživanja kojima bi se ovaj koncept bolje ispitao. U skladu s ovim i rezultatima budućih istraživanja moguće je planirati podršku ne samo adolescentima tipičnog razvoja koji imaju sestru/brata s teškoćama / invaliditetom nego i roditeljima da što bolje razumiju koncept dobrobiti svakog člana obitelji i čimbenike koji pridonose dobrobiti.

12. LITERATURA

1. Aguilar, B., O'Brien, K. M., August, G. J., Aoun, S. L., Hektner, J. M. (2001). Relationship quality of aggressive children and their siblings: A multiinformant, multimeasure investigation. *Journal of abnormal child psychology*, 29, 479-489. <https://doi.org/10.1023/A:1012273024211>
2. Aguirre-Dávila, E., Morales-Castillo, M., Moreno-Vásquez, M. (2023). Parenting, autonomy and academic achievement in the adolescence. *Journal of Family Studies*, 29(1), 63-76. <https://doi.org/10.1080/13229400.2021.1871935>
3. Ainley, M., Ainley, J. (2011). Student engagement with science in early adolescence: The contribution of enjoyment to students' continuing interest in learning about science. *Contemporary educational psychology*, 36(1), 4-12. <https://doi.org/10.1016/j.cedpsych.2010.08.001>
4. Ajduković, M., Benjak, T., Keresteš, G., Kregar Orešković K., Ljubešić, M., Mataga Tintor, A. Matančević, J. Pavić Šimetin, I., Pekeč Knežević, M., Šalinović, M., Vejmelka, L., Vlajčević, M., Vlahović Štetić, V. Žaja T. (2017). *Indikatori dobrobiti djece – prijedlog dokumenta*. Zagreb: Ured UNICEF-a za Hrvatsku. Preuzeto: 17. veljače 2024., s <https://www.unicef.org/croatia/media/4791/file/Indikatori%20dobrobiti%20djece.pdf>
5. Ajduković, M., Keresteš, G. (2020). Etički kodeks istraživanja s djecom-drugo, revidirano izdanje. Nacionalno etičko povjerenstvo za istraživanja s djecom. Preuzeto: 2021. godine s : <https://mrosp.gov.hr/UserDocsImages/dokumenti/Socijalna%20politika/Obitelj%20i%20djeca/Eti%C4%8Dki%20kodeks%20istra%C5%BEivanja%20s%20djecom%20-%20integrirani%20tekst%20s%20prilozima.pdf>
6. Albuquerque, I., De Lima, M. P., Matos, M., Figueiredo, C. (2013). The interplay among levels of personality: The mediator effect of personal projects between the big five and subjective well-being. *Journal of Happiness Studies*, 14, 235-250. <https://doi.org/10.1007/s10902-012-9326-6>.
7. Allison, M., Campbell, M. (2015). Mothers' perceptions of the quality of childhood sibling relationships affected by disability. *The Educational and Developmental Psychologist*, 32(1), 56-70. <https://doi.org/10.1017/edp.2015.8>
8. Alsarrani, A., Hunter, R. F., Dunne, L., Garcia, L. (2022). Association between friendship quality and subjective wellbeing among adolescents: a systematic review. *BMC public health*, 22(1), 2420. <https://doi.org/10.1186/s12889-022-14776-4>
9. Andrews, F. M., Withey, S. B. (1976). *Social indicators of well-being: Americans' perceptions of life quality*. Springer Science & Business Media.

10. Angell, M. E., Meadan, H., Stoner, J. B. (2012). Experiences of siblings of individuals with autism spectrum disorders. *Autism research and treatment*, 2012(1), 949586. <https://doi.org/10.1155/2012/949586>
11. Anglim, J., Horwood, S., Smillie, L. D., Marrero, R. J., Wood, J. K. (2020). Predicting psychological and subjective well-being from personality: A meta-analysis. *Psychological bulletin*, 146(4), 279. <https://dx.doi.org/10.1037/bul0000226>
12. Arslan, G. (2018). Understanding the association between positive psychological functioning at work and cognitive wellbeing in teachers. *Journal of Positive Psychology and wellbeing*, 2(2), 113-127.
13. Attar-Schwartz, S., Mishna, F., Khoury-Kassabri, M. (2019). The role of classmates' social support, peer victimization and gender in externalizing and internalizing behaviors among Canadian youth. *Journal of Child and Family Studies*, 28, 2335-2346. <https://doi.org/10.1007/s10826-017-0852-zssian>
14. Avedissian, T., Alayan, N. (2021). Adolescent well- being: A concept analysis. *International journal of mental health nursing*, 30(2), 357-367. <https://doi.org/10.1111/inm.12833>
15. Aytekin, C. (2016). Siblings of disabled children: a general overview in terms of academic studies. *International Journal of Innovation and Applied Studies*, 16(3), 522-527.
16. Baig, T., Ganesan, G. S., Ibrahim, H., Yousuf, W., Mahfoud, Z. R. (2021). The association of parental involvement with adolescents' well-being in Oman: evidence from the 2015 Global School Health Survey. *BMC psychology*, 9(175), 1-9. <https://doi.org/10.1186/s40359-021-00677-5>
17. Bámaca-Colbert, M. Y., Umaña-Taylor, A. J., Espinosa-Hernández, G. Brown, A. M. (2012). Behavioral autonomy age expectations among Mexican-origin mother–daughter dyads: An examination of within-group variability. *Journal of adolescence*, 35(3), 691-700. <https://doi.org/10.1016/j.adolescence.2011.10.005>
18. Banati, P., Diers, J. (2016). Measuring adolescent well-being: National adolescent assessment cards (NAACs).
19. Barber, B. K., Olsen, J. E., Shagle, S. C. (1994). Associations between parental psychological and behavioral control and youth internalized and externalized behaviors. *Child development*, 65(4), 1120-1136. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.1994.tb00807.x>
20. Barber, B. K. (1996). Parental psychological control: Revisiting a neglected construct. *Child development*, 67(6), 3296-3319. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.1996.tb01915.x>
21. Barber, B. K., Harmon, E. L. (2002). Violating the self: Parental psychological control of children and adolescents. U: B. K. Barber (ur.): *Intrusive parenting: How psychological*

- control affects children and adolescents* (str. 15–52). American Psychological Association. <https://doi.org/10.1037/10422-002>
22. Barber, B. K., Stolz, H. E., Olsen, J. A., Collins, W. A., Burchinal, M. (2005). Parental support, psychological control, and behavioral control: Assessing relevance across time, culture, and method. *Monographs of the society for research in child development*, 70(4), 1-147. <https://www.jstor.org/stable/3701442>
23. Barrett Singer, A. T., Weinstein, R. S. (2000). Differential parental treatment predicts achievement and self-perceptions in two cultural contexts. *Journal of Family Psychology*, 14(3), 491.
24. Baron-Cohen, S. Bolton, P. (2000). Autism. *The new cognitive neurosciences*, 1167-1270. Preuzeto s: https://cbcd.bbk.ac.uk/sites/default/files/cbcd/files/people/scientificstaff/teodora/Gliga__et_al__False_belief_accepted1.pdf:
25. Baumrind, D. (1966). Effects of authoritative parental control on child behavior. *Child development*, 887-907.
26. Baumrind, D. (1967) Child Care Practices Antecedent Three Patterns of Preschool Behavior. *Genetic Psychology Monographs*, 75, 43-88.
27. Baumrind, D. (2013). Authoritative parenting revisited: History and current status. U: R. E. Larzelere, A. S. Morris i A. W. Harrist (ur.): *Authoritative parenting: Synthesizing nurturance and discipline for optimal child development* (str. 11–34). American Psychological Association. <https://doi.org/10.1037/13948-002>
28. Begum, G., Blacher, J. (2011). The siblings relationship of adolescents with and without intellectual disabilities. *Research in Developmental disabilities*, 32(5), 1580-1588. <https://doi.org/10.1016%2Fj.ridd.2011.01.056>
29. Bellani, L., D'Ambrosio, C. (2011). Deprivation, social exclusion and subjective well-being. *Social indicators research*, 104, 67-86. <https://doi.org/10.1007/s11205-010-9718-0>
30. Belsky, J. (1984). The determinants of parenting: A process model. *Child development*, 83-96.
31. Bennett Murphy, L., Thornton, J., Thornton, E. (2023). Psychological adjustment of siblings of children with Prader-Willi syndrome. *Journal of Intellectual & Developmental Disability*, 48(2), 196-205. <https://doi.org/10.3109/13668250.2022.2132630>

32. Berger, C., Alcalay, L., Torretti, A., Milicic, N. (2011). Socio-emotional well-being and academic achievement: Evidence from a multilevel approach. *Psicologia: reflexao e critica*, 24, 344-351. <https://doi.org/10.1590/S0102-79722011000200016>
33. Bernardi, L. (2003). Channels of social influence on reproduction. *Population Research and Policy Review*, 22(5–6), 527–555. <https://doi.org/10.1023/b:Popu.0000020892.15221.44>
34. Bernal Romero, T., Melendro, M., Charry, C. (2020). Transition to adulthood autonomy scale for young people: design and validation. *Frontiers in psychology*, 11, 457. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.00457>
35. Beyers, W., Goossens, L., Vansant, I., Moors, E. (2003). A structural model of autonomy in middle and late adolescence: Connectedness, separation, detachment, and agency. *Journal of youth and adolescence*, 32, 351-365. <https://doi.org/10.1023/A:1024922031510>
36. Bhattashali, A., Ostrosky, M. M., Monda-Amaya, L. (2018). Perceptions of typically developing children in India about their siblings with disabilities. *International Journal of Inclusive Education*, 22(12), 1257-1271. <https://doi.org/10.1080/13603116.2017.1420253>
37. Bireda, A. D. (2013). *Parent-adolescent relationship and adolescents' adjustment problems: adolescents' voices. (Doktorska disertacija)*. Sveučilište sjeverne Afrike.
38. Blatný, M., Millová, K., Jelinek, M., Osecka, T. (2015). Personality predictors of successful development: Toddler temperament and adolescent personality traits predict well-being and career stability in middle adulthood. *PloS one*, 10(4), e0126032. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0126032>
39. Blyth, D. A., Hill, J. P., Thiel, K. S. (1982). Early adolescents' significant others: Grade and gender differences in perceived relationships with familial and nonfamilial adults and young people. *Journal of Youth and Adolescence*, 11(6), 425-450. <https://doi.org/10.1007/BF01538805>
40. Boehm, J. K., Kubzansky, L. D. (2012). The heart's content: The association between positive psychological well-being and cardiovascular health. *Psychological Bulletin*, 138(4), 655–691. <https://doi.org/10.1037/a0027448>
41. Bokhorst, C. L., Sumter, S. R., Westenberg, P. M. (2010). Social support from parents, friends, classmates, and teachers in children and adolescents aged 9 to 18 years: Who is perceived as most supportive?. *Social development*, 19(2), 417-426. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9507.2009.00540.x>
42. Bourke- Taylor, H., Howie, L., Law, M. (2010). Impact of caring for a school- aged child with a disability: Understanding mothers' perspectives. *Australian Occupational Therapy Journal*, 57(2), 127-136. <https://doi.org/10.1111/j.1440-1630.2009.00817.x>

43. Boyle, M. H., Jenkins, J. M., Georgiades, K., Cairney, J., Duku, E., Racine, Y. (2004). Differential- maternal parenting behavior: Estimating within- and between- family effects on children. *Child development*, 75(5), 1457-1476. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.2004.00751.x>
44. Bucchianeri, M. M., Fernandes, N., Loth, K., Hannan, P. J., Eisenberg, M. E., Neumark-Sztainer, D. (2016). Body Dissatisfaction: Are Associations with Disordered Eating and Psychological Well-being Similar in Adolescents from Different Racial/Ethnic Backgrounds?. *Cultural diversity & ethnic minority psychology*, 22(1), 137-146. <https://doi.org/10.1037%2Fc0000036>
45. Braconnier, M. L., Coffman, M. C., Kelso, N., Wolf, J. M. (2018). Sibling relationships: Parent-child agreement and contributions of siblings with and without ASD. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 48, 1612-1622. <https://doi.org/10.1007/s10803-017-3393-9>
46. Brajša-Žganec, A., Raboteg Šarić, Z., Glavak, R., (2002). Spolne razlike u povezanosti između nekih obiteljskih čimbenika i zlouporabe sredstava ovisnosti u adolescenata. *Društvena istraživanja: časopis za opća društvena pitanja*, 11(2-3) (58-59), 335-352.
47. Brenning, K. M., Antrop, I., Van Petegem, S., Soenens, B., De Meulenaere, J., Rodríguez- Meirinhos, A., Vansteenkiste, M. (2019). I won't obey!: Psychologically controlling parenting and (non)- clinical adolescents' responses to rule- setting. *Journal of clinical psychology*, 75(6), 1034-1046. <https://doi.org/10.1002/jclp.22750>
48. Brody, G. H., Stoneman, Z., McCoy, J. K. (1992). Associations of maternal and paternal direct and differential behavior with sibling relationships: Contemporaneous and longitudinal analyses. *Child Development*, 63(1), 82-92. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.1992.tb03597.x>
49. Bronfenbrenner, U. (1987). *La ecología del desarrollo humano*. Barcelona: Paidós.
50. Brown, G. L., McBride, B. A., Bost, K. K., Shin, N. (2011). Parental involvement, child temperament, and parents' work hours: Differential relations for mothers and fathers. *Journal of applied developmental psychology*, 32(6), 313-322. <https://doi.org/10.1016/j.appdev.2011.08.004>
51. Brown, T. J., Clark, C. (2017). Employed parents of children with disabilities and work family life balance: A literature review. *Child & Youth Care Forum*, 46, 857-876. <https://doi.org/10.1007/s10566-017-9407-0>

52. Brdar, I. (2010). Adolescents' Life Goals, Orientations to Happiness and Psychological Needs: Which is the Best Path to Happiness?. *Psihologijske teme*, 19(1), 169-187. <https://orcid.org/0000-0001-6132-1287>
53. Buhrmester, D., Furman, W. (1990). Perceptions of sibling relationships during middle childhood and adolescence. *Child Development*, 61, 1387–1398. <http://dx.doi.org/10.2307/1130750>
54. Buhrmester, D. (1992). The developmental courses of sibling and peer relationships. U: F. Boer i J. Dunn (ur.): Children's sibling relationships: Developmental and clinical issues (str. 19 – 40). Hillsdale, NJ: Erlbaum.
55. Buist, K. L. (2010). Sibling relationship quality and adolescent delinquency: A latent growth curve approach. *Journal of Family Psychology*, 24(4), 400–410. <https://doi.org/10.1037/a0020351>
56. Buist, K. L., Deković, M., Prinzie, P. (2013). Sibling relationship quality and psychopathology of children and adolescents: A meta-analysis. *Clinical Psychology Review*, 33(1), 97-106. <https://doi.org/10.1016/j.cpr.2012.10.007>
57. Buist, K. L., Vermande, M. (2014). Sibling relationship patterns and their associations with child competence and problem behavior. *Journal of Family Psychology*, 28(4), 529–537. <https://doi.org/10.1037/a0036990>
58. Buist, K. L., Paalman, C. H., Branje, S. J., Deković, M., Reitz, E., Verhoeven, M., Meeus, W.H.J., Koot, H.M, Hale III, W. W. (2014). Longitudinal effects of sibling relationship quality on adolescent problem behavior: A cross-ethnic comparison. *Cultural Diversity and Ethnic Minority Psychology*, 20(2), 266. <http://dx.doi.org/10.1037/a0033675>
59. Buist, K. L., Verhoeven, M., Hoksbergen, R., ter Laak, J., Watve, S., Paranjpe, A. (2017). Associations of perceived sibling and parent-child relationship quality with internalizing and externalizing problems: Comparing Indian and Dutch early adolescents. *The Journal of Early Adolescence*, 37(8), 1163-1190. <https://doi.org/10.1177/0272431616653473>
60. Bureau, J. S., Mageau, G. A. (2014). Parental autonomy support and honesty: The mediating role of identification with the honesty value and perceived costs and benefits of honesty. *Journal of Adolescence*, 37(3), 225-236. <https://doi.org/10.1016/j.adolescence.2013.12.007>
61. Burke, M. M., Taylor, J. L., Urbano, R., Hodapp, R. M. (2012). Predictors of future caregiving by adult siblings of individuals with intellectual and developmental disabilities. *American journal on intellectual and developmental disabilities*, 117(1), 33-47. <https://doi.org/10.1352/1944-7558-117.1.33>

62. Burke, M. M., Lee, C. E., Carlson, S. R., Arnold, C. K. (2020). Exploring the preliminary outcomes of a sibling leadership program for adult siblings of individuals with intellectual and developmental disabilities. *International Journal of Developmental Disabilities*, 66(1), 82-89. <https://doi.org/10.1080/20473869.2018.1519632>
63. Butler-Barnes, S. T., Martin, P. P., Boyd, D. T. (2017). African American adolescents' psychological well-being: The impact of parents' religious socialization on adolescents' religiosity. *Race and Social Problems*, 9, 115-126. <https://doi.org/10.1007/s12552-017-9199-8>
64. Buyukkececi, Z., Çineli, B. (2024). Adult sibling relationships: The impact of cohabitation, marriage, separation, and childbearing. *Journal of Marriage and Family*, 86(3), 698-717. <https://doi.org/10.1111/jomf.12949>
65. Cadman, D., Boyle, M., Offord, D. R. (1988). The Ontario Child Health Study: Social adjustment and mental health of siblings of children with chronic health problems. *Journal of Developmental & Behavioral Pediatrics*, 9(3), 117-121.
66. Caldin, R., Cinotti, A. (2016). Living with disability. Taking care of siblings. *Ricerche di Pedagogia e Didattica. Journal of Theories and Research in Education*, 11(3), 1-16. <https://doi.org/10.6092/issn.1970-2221/6442>
67. Campione- Barr, N., Smetana, J. G. (2010). "Who said you could wear my sweater?" Adolescent siblings' conflicts and associations with relationship quality. *Child Development*, 81(2), 464-471. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.2009.01407.x>
68. Campione- Barr, N., Greer, K. B., Kruse, A. (2013). Differential associations between domains of sibling conflict and adolescent emotional adjustment. *Child development*, 84(3), 938-954. <https://doi.org/10.1111/cdev.12022>
69. Campione- Barr, N., Killoren, S. (2015). Sibling relationships and development. *Emerging trends in the social and behavioral sciences: An interdisciplinary, searchable, and linkable resource*, 1-15.
70. Capaldi, D. M., Pears, K. C., Patterson, G. R., Owen, L. D. (2003). Continuity of parenting practices across generations in an at-risk sample: A prospective comparison of direct and mediated associations. *Journal of abnormal child psychology*, 31, 127-142. <https://doi.org/10.1023/A:1022518123387>
71. Carlo, G., McGinley, M., Hayes, R. C., Martinez, M. M. (2012). Empathy as a mediator of the relations between parent and peer attachment and prosocial and physically aggressive behaviors in Mexican American college students. *Journal of Social and Personal Relationships*, 29(3), 337-357. <https://doi.org/10.1177/0265407511431181>

72. Carter, S., Andersen, C. (2023). *Wellbeing in Educational Contexts—Second edition*. University of Southern Queensland.
73. Carver, C.S., Scheier, M.F., Segerstrom, S.C. (2010). Optimism. *Clin. Psychol. Rev.* 30, 879-889. <https://doi.org/10.1016/j.cpr.2010.01.006>
74. Casas, F., Bălăţescu, S., Bertran, I., González, M., Hatos, A. (2013). School satisfaction among adolescents: Testing different indicators for its measurement and its relationship with overall life satisfaction and subjective well-being in Romania and Spain. *Social indicators research*, 111, 665-681. <https://doi.org/10.1007/s11205-012-0025-9>
75. Casas, F., Tiliouine, H., Figuer, C. (2014). The subjective well-being of adolescents from two different cultures: Applying three versions of the PWI in Algeria and Spain. *Social Indicators Research*, 115, 637-651. <https://doi.org/10.1007/s11205-012-0229-z>
76. Casas, F., González-Carrasco, M. (2020). The evolution of positive and negative affect in a longitudinal sample of children and adolescents. *Child Indicators Research*, 13(5), 1503-1521. <https://doi.org/10.1007/s12187-019-09703-w>
77. Castillo, J., Welch, G., Sarver, C. (2011). Fathering: The relationship between fathers' residence, fathers' sociodemographic characteristics, and father involvement. *Maternal and child health journal*, 15, 1342-1349. <https://doi.org/10.1007/s10995-010-0684-6>
78. Chamarro, A., Oberst, U., Cladellas, R., Fuster, H. (2020). Effect of the frustration of psychological needs on addictive behaviors in mobile videogamers—the mediating role of use expectancies and time spent gaming. *International journal of environmental research and public health*, 17(17), 6429. <https://doi.org/10.3390/ijerph17176429>
79. Chambers, J., Power, K., Loucks, N., Swanson, V. (2001). The interaction of perceived maternal and paternal parenting styles and their relation with the psychological distress and offending characteristics of incarcerated young offenders. *Journal of Adolescence*, 24(2), 209-227. <https://doi.org/10.1006/jado.2001.0377>
80. Chan, G. W. Goh, E. C. (2014). 'My Parents told us that they will always Treat my Brother Differently Because he is Autistic'—Are Siblings of Autistic Children the Forgotten Ones?. *Journal of Social Work Practice*, 28(2), 155-171. <https://doi.org/10.1080/02650533.2013.844114>
81. Chan, J. Y., Lai, K. Y. (2016). Psychological adjustment of siblings of children with autism spectrum disorder in Hong Kong. *East Asian Archives of Psychiatry*, 26(4), 141-147.
82. Chen, X., Liu, M., Li, D. (2000). Parental warmth, control, and indulgence and their relations to adjustment in Chinese children: a longitudinal study. *Journal of family psychology*, 14(3), 401-419. <https://doi.org/10.1037//0893-3200.14.3.401>

83. Chirkov, V. I., Ryan, R. M. (2001). Parent and teacher autonomy-support in Russian and US adolescents: Common effects on well-being and academic motivation. *Journal of cross-cultural psychology*, 32(5), 618-635. <https://doi.org/10.1177/0022022101032005006>
84. Choi, H., Van Riper, M. (2014). Maternal perceptions of sibling adaptation in Korean families of children with Down syndrome. *Journal of Intellectual Disability Research*, 58(10), 962-977. <https://doi.org/10.1111/jir.12126>
85. Chu, S. Y., Kassim, S. N. Z. B., Gan, C. H., Fierro, V., Chan, C. M. H., Hersh, D. (2023). "Sometimes I feel grateful...": experiences of the adolescent siblings of children with autism spectrum disorder in Malaysia. *Journal of autism and developmental disorders*, 53, 795-807. <https://doi.org/10.1007/s10803-021-05184-5>
86. Coffman, M. C., Kelso, N., Antezana, L., Braconnier, M., Richey, J. A., Wolf, J. (2021). Understanding of ASD by Siblings is Associated with Warmth and Hostility in the Sibling Relationship. *Journal of Child and Family Studies*, 30, 1577-1585. <https://doi.org/10.1007/s10826-021-01945-z>
87. Coldwell, J., Pike, A., Dunn, J. (2008). Maternal differential treatment and child adjustment: A multi-informant approach. *Social Development*, 17(3), 596-612. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9507.2007.00440.x>
88. Coles, P. (2018). *The importance of sibling relationships in psychoanalysis*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780429482038>
89. Collins, W. A., Madsen, S. D. (2019). Parenting during middle childhood. U: Bornstein M.H. (ur.): *Handbook of parenting* (str. 81-110). Routledge.
90. Corsano, P., Musetti, A., Guidotti, L., Capelli, F. (2017). Typically developing adolescents' experience of growing up with a brother with an autism spectrum disorder. *Journal of Intellectual & Developmental Disability*, 42(2), 151-161. <https://doi.org/10.3109/13668250.2016.1226277>
91. Cosma, A., Stevens, G., Martin, G., Duinhof, E. L., Walsh, S. D., Garcia-Moya, I., Költő, A., Gobina, I., Canale, J., Catunda, C., Inchley, J., De Looze, M. (2020). Cross-national time trends in adolescent mental well-being from 2002 to 2018 and the explanatory role of schoolwork pressure. *Journal of adolescent health*, 66(6), S50-S58. <https://doi.org/10.1016/j.jadohealth.2020.02.010>
92. Cosma, A., Abdrakhmanova, S., Taut, D., Schrijvers, K., Catunda, C., Schnohr, C. (2021). A focus on adolescent mental health and wellbeing in Europe, central Asia and Canada. *Health Behaviour in School-aged Children international report from the, 2022*.

93. Costa, P. T., McCrae, R. R. (1980). Influence of extraversion and neuroticism on subjective well-being: Happy and unhappy people. *Journal of Personality and Social Psychology*, 38(4), 668–678. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.38.4.668>
94. Costa, S., Sireno, S., Larcen, R., Cuzzocrea, F. (2019). The six dimensions of parenting and adolescent psychological adjustment: The mediating role of psychological needs. *Scandinavian Journal of Psychology*, 60(2), 128-137. <https://doi.org/10.1111/sjop.12507>
95. Crnic, K. A., Friedrich, W. N., Greenberg, M. T. (1983). Adaptation of families with mentally retarded children: a model of stress, coping, and family ecology. *American journal of mental deficiency*, 88(2), 125-138.
96. Crnic, K. A., Greenberg, M. T. (1990). Minor parenting stresses with young children. *Child development*, 61(5), 1628-1637. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.1990.tb02889.x>
97. Crnković, M. (2024). *Volontiranje kao kultura provođenja slobodnog vremena adolescenata (Doktorska disertacija)*. Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
98. Cummins, R. A., Eckersley, R., Pallant, J., Van Vugt, J., Misajon, R. (2003). Developing a national index of subjective wellbeing: The Australian Unity Wellbeing Index. *Social indicators research*, 64, 159-190. <https://doi.org/10.1023/A:1024704320683>
99. Cuskelly, M., Gunn, P. (2003). Sibling relationships of children with Down syndrome: Perspectives of mothers, fathers, and siblings. *American journal on mental retardation*, 108(4), 234-244. [https://doi.org/10.1352/0895-8017\(2003\)108<234:SROCWD>2.0.CO;2](https://doi.org/10.1352/0895-8017(2003)108<234:SROCWD>2.0.CO;2)
100. Cuskelly, M., Gunn, P. (2006). Adjustment of children who have a sibling with Down syndrome: Perspectives of mothers, fathers and children. *Journal of Intellectual Disability Research*, 50(12), 917-925. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2788.2006.00922.x>
101. Ćosić, M. (2015). *Osobine ličnosti i subjektivna dobrobit. (Doktorska disertacija)*. Filozofski fakultet Sveučilišta u Osijeku.
102. Ćosić, A. (2024). *Uloga grupnih procesa u subjektivnoj dobrobiti adolescenata u institucijskoj skrbi. (Doktorska disertacija)*. Edukacijsko rehabilitacijski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
103. Daddis, C., Smetana, J. (2005). Middle-class African American families' expectations for adolescents' behavioural autonomy. *International Journal of Behavioral Development*, 29(5), 371-381. <https://doi.org/10.1080/01650250500167053>
104. Daddis, C. (2011). Desire for increased autonomy and adolescents' perceptions of peer autonomy: "Everyone else can; why can't I?". *Child development*, 82(4), 1310-1326. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.2011.01587.x>

105. Daniels, D., Plomin, R. (1985). Differential experience of siblings in the same family. *Developmental Psychology*, 21(5), 747–760. <https://doi.org/10.1037/0012-1649.21.5.747>
106. Daniels, D., Dunn, J., Furstenberg Jr, F. F., Plomin, R. (1985). Environmental differences within the family and adjustment differences within pairs of adolescent siblings. *Child development*, 764-774. <https://doi.org/10.2307/1129765>
107. Darling, N. Steinberg, L. (1993). Parenting style as context: An integrative model. *Psychological Bulletin*, 113(3), 487-496.
108. Davern, M. T., Cummins, R. A., Stokes, M. A. (2007). Subjective wellbeing as an affective-cognitive construct. *Journal of Happiness Studies*, 8, 429-449. <https://doi.org/10.1007/s10902-007-9066-1>
109. Davids, E. L., Roman, N. V., Leach, L. (2017). The link between parenting approaches and health behavior: A systematic review. *Journal of Human Behavior in the Social Environment*, 27(6), 589-608. <https://doi.org/10.1080/10911359.2017.1311816>
110. Deater-Deckard, K., Dunn, J., Lussier, G. (2002). Sibling relationships and social-emotional adjustment in different family contexts. *Social Development*, 11, 571–590. <https://doi.org/10.1111/1467-9507.00216>
111. Deavin, A., Greasley, P., Dixon, C. (2018). Children's perspectives on living with a sibling with a chronic illness. *Pediatrics*, 142(2), 1-11. <https://doi.org/10.1542/peds.2017-4151>
112. De Caroli, M. E., Sagone, E. (2013). Siblings and disability: A study on social attitudes toward disabled brothers and sisters. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 93, 1217-1223. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2013.10.018>
113. Deci, E. L., Ryan, R. M. (2000). The "what" and "why" of goal pursuits: Human needs and the self-determination of behavior. *Psychological inquiry*, 11(4), 227-268. https://doi.org/10.1207/S15327965PLI1104_01
114. Deci, E. L., Ryan, R. M. (2008). Hedonia, eudaimonia, and well-being: An introduction. *Journal of happiness studies*, 9, 1-11. <https://doi.org/10.1007/s10902-006-9018-1>
115. Deci, E. L., Ryan, R. M. (2012). Motivation, personality, and development within embedded social contexts: An overview of self-determination theory. *The Oxford handbook of human motivation*, 18(6), 85-107.
116. De Haan, A. D., Soenens, B., Deković, M., Prinzie, P. (2013). Effects of childhood aggression on parenting during adolescence: The role of parental psychological need

- satisfaction. *Journal of Clinical Child & Adolescent Psychology*, 42(3), 393-404. <https://doi.org/10.1080/15374416.2013.769171>
- 117.De-Juanas, Á., Bernal Romero, T., Goig, R. (2020). The relationship between psychological well-being and autonomy in young people according to age. *Frontiers in psychology*, 11, 559976. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.559976>
- 118.de Maat, D. A., Jansen, P. W., Prinzie, P., Keizer, R., Franken, I. H., Lucassen, N. (2021). Examining longitudinal relations between mothers' and fathers' parenting stress, parenting behaviors, and adolescents' behavior problems. *Journal of Child and Family Studies*, 30, 771-783. <https://doi.org/10.1007/s10826-020-01885-0>
- 119.Demaray, M. K., Malecki, C. K. (2002). The relationship between perceived social support and maladjustment for students at risk. *Psychology in the Schools*, 39(3), 305-316. <https://doi.org/10.1002/pits.10018>
- 120.DeNeve, K. M., Cooper, H. (1998). The happy personality: A meta-analysis of 137 personality traits and subjective well-being. *Psychological Bulletin*, 124(2), 197-229. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.124.2.197>
- 121.Deniz, M. E., Karakuş, Ö., Traş, Z., Eldeleklioğlu, J., Özyeşil, Z., Hamarta, E. (2013). Parental attitude perceived by university students as predictors of subjective well-being and life satisfaction. *Psychology*, 4(3), 169-173. <http://dx.doi.org/10.4236/psych.2013.43025>
- 122.Dervishaliaj, E. Murati, E. (2014). Families of children with developmental disabilities: perceptions and experiences of adolescent siblings of children with developmental disabilities. *European Scientific Journal*, 10(2), 129-142.
- 123.Desimpelaere, E. N., De Clercq, L. E., Soenens, B., Prinzie, P., De Pauw, S. S. (2024). Parenting a child with Down syndrome: A qualitative study on parents' experiences and behaviors from a self-determination theory perspective. *Journal of Pediatric Nursing*, 74, e14-e27. <https://doi.org/10.1016/j.pedn.2023.10.021>
- 124.Dieleman, L. M., Moyson, T., De Pauw, S. S., Prinzie, P., Soenens, B. (2018). Parents' need-related experiences and behaviors when raising a child with autism spectrum disorder. *Journal of Pediatric Nursing*, 42, e26-e37. <https://doi.org/10.1016/j.pedn.2018.06.005>
- 125.Dieleman, L. M., Soenens, B., Vansteenkiste, M., Prinzie, P., Laporte, N., De Pauw, S. S. (2019). Daily sources of autonomy-supportive and controlling parenting in mothers of children with ASD: The role of child behavior and mothers' psychological needs. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 49, 509-526. <https://doi.org/10.1007/s10803-018-3726-3>

126. Diener, E. (1984). Subjective well-being. *Psychological Bulletin*, 95(3), 542–575. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.95.3.542>
127. Diener, E., Suh, E. M., Lucas, R. E., Smith, H. L. (1999). Subjective well-being: Three decades of progress. *Psychological Bulletin*, 125(2), 276–302. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.125.2.276>
128. Diener, E., Seligman, M. E. (2002). Very happy people. *Psychological science*, 13(1), 81–84. <https://doi.org/10.1111/1467-9280.00415>
129. Diener, E. (2006). Guidelines for national indicators of subjective well-being and ill-being. *Applied research in quality of life*, 1(2), 151–157. <https://doi.org/10.1007/s11482-006-9007-x>
130. Diener, E., Heintzelman, S. J., Kushlev, K., Tay, L., Wirtz, D., Lutes, L. D., Oishi, S. (2017). Findings all psychologists should know from the new science on subjective well-being. *Canadian Psychology/psychologie canadienne*, 58(2), 87–104. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/cap0000063>
131. Dishion, T. J., Nelson, S. E., Bullock, B. M. (2004). Premature adolescent autonomy: Parent disengagement and deviant peer process in the amplification of problem behaviour. *Journal of adolescence*, 27(5), 515–530. <https://doi.org/10.1016/j.adolescence.2004.06.005>
132. Dodge, R. (1930). U: C. Murchison (ur.), *A history of psychology in autobiography* Vol. 1, (str.99–121). Clark University Press; Russell & Russell/Atheneum Publishers. <https://doi.org/10.1037/11401-004>
133. Dowdy, B. B., Kliewer, W. (1998). Dating, parent–adolescent conflict, and behavioral autonomy. *Journal of Youth and Adolescence*, 27(4), 473–492. <https://doi.org/10.1023/A:1022852102847>
134. Dreer, B. (2024). Teachers' well-being and job satisfaction: The important role of positive emotions in the workplace. *Educational studies*, 50(1), 61–77. <https://doi.org/10.1080/03055698.2021.1940872>
135. Duineveld, J. J., Parker, P. D., Ryan, R. M., Ciarrochi, J., Salmela-Aro, K. (2017). The link between perceived maternal and paternal autonomy support and adolescent well-being across three major educational transitions. *Developmental Psychology*, 53(10), 1978–1994. <https://doi.org/10.1037/dev0000364>
136. Dunn, J., Munn, P. (1985). Becoming a family member: Family conflict and the development of social understanding in the second year. *Child Development*, 56(2), 480–492. <https://doi.org/10.2307/1129735>

137. Dunn, J., Slomkowski, C., Bcardsall, L., Rende, R. (1994). Adjustment in middle childhood and early adolescence: Links with earlier and contemporary sibling relationships. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 35(3), 491-504. <https://doi.org/10.1111/j.1469-7610.1994.tb01736.x>
138. Dunn, E. W., Aknin, L. B., Norton, M. I. (2008). Spending money on others promotes happiness. *Science*, 319(5870), 1687-1688. <https://doi.org/10.1126/science.1150952>
139. Dunlop-Bennett, E., Bryant-Tokalau, J., Dowell, A. (2019). When you ask the fish: Child wellbeing through the eyes of Samoan children. *International Journal of Wellbeing*, 9(4). <https://doi.org/10.5502/ijw.v9i4.1005>
140. Dunn, J., Munn, P. (1985). Becoming a family member: Family conflict and the development of social understanding in the second year. *Child Development*, 480-492. <https://doi.org/10.2307/1129735>
141. Durlak, J. A., Weissberg, R. P., Dymnicki, A. B., Taylor, R. D., Schellinger, K. B. (2011). The impact of enhancing students' social and emotional learning: A meta- analysis of school- based universal interventions. *Child development*, 82(1), 405-432. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.2010.01564.x>
142. Dutra-Thomé, L., Marques, L. F., Seidl-de-Moura, M. L., Ramos, D. D. O., Koller, S. (2019). Autonomy development: Gender and age differences from adolescence to emerging adulthood. *Acta de investigación psicológica*, 9(2), 14-24. <https://doi.org/10.22201/fpsi.20074719e.2019.2.259>
143. Eagly, A. H. (2013). *Sex differences in social behavior: A social-role interpretation*. Psychology Press. <https://doi.org/10.4324/9780203781906>
144. Eberly, M. B., Montemayor, R. (1999). Adolescent affection and helpfulness toward parents: A 2-year follow-up. *The Journal of Early Adolescence*, 19(2), 226-248. <https://doi.org/10.1177/0272431699019002005>
145. Eichengreen, A., Zaidman-Zait, A. (2020). Relationships among deaf/hard-of-hearing siblings: Developing a sense of self. *The Journal of Deaf Studies and Deaf Education*, 25(1), 43-54. <https://doi.org/10.1093/deafed/enz038>
146. Elgar, F. J., Gariépy, G., Torsheim, T., Currie, C. (2017). Early-life income inequality and adolescent health and well-being. *Social science & medicine*, 174, 197-208. <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2016.10.014>
147. Elmore, G. M., Huebner, E. S. (2010). Adolescents' satisfaction with school experiences: Relationships with demographics, attachment relationships, and school engagement behavior. *Psychology in the Schools*, 47(6), 525-537. <https://doi.org/10.1002/pits.20488>

- 148.Emerson, E., Giallo, R. (2014). The wellbeing of siblings of children with disabilities. *Research in developmental disabilities*, 35(9), 2085-2092. <https://doi.org/10.1016/j.ridd.2014.05.001>
- 149.Eradus, M., Leijten, P., Melendez-Torres, G. J., Foo, X. Q., Oliver, B. R. (2024). Parental differential warmth, hostility, and sibling differences in internalizing and externalizing behavior problems: A meta-analysis. *Journal of Family Psychology*, 38(3), 387–399. <https://doi.org/10.1037/fam0001194>
- 150.Erel, O., Burman, B. (1995). Interrelatedness of marital relations and parent-child relations: A meta-analytic review. *Psychological Bulletin*, 118(1), 108–132. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.118.1.108>
- 151.Eriksson, M., Boman, E., Svedberg, P. (2022). Autonomy and health-related quality of life in adolescents. *BMC pediatrics*, 22(1), 555. <https://doi.org/10.1186/s12887-022-03607-5>
- 152.Esteban-Gonzalo, S., Esteban-Gonzalo, L., Cabanas-Sánchez, V., Miret, M., Veiga, O. L. (2020). The investigation of gender differences in subjective wellbeing in children and adolescents: The UP&DOWN study. *International journal of environmental research and public health*, 17(8), 2732. <https://doi.org/10.3390/ijerph17082732>
- 153.European Youth Portal (n.d.).European Union. Pristupljeno 16.7.2024, https://youth.europa.eu/strategy/health-wellbeing_en
- 154.Feldman, S. S., Wood, D. N. (1994). Parents' expectations for preadolescent sons' behavioral autonomy: A longitudinal study of correlates and outcomes. *Journal of Research on Adolescence*, 4(1), 45-70.
- 155.Ferguson, Y. L., Kasser, T., Jahng, S. (2011). Differences in life satisfaction and school satisfaction among adolescents from three nations: The role of perceived autonomy support. *Journal of research on Adolescence*, 21(3), 649-661. <https://doi.org/10.1111/j.1532-7795.2010.00698.x>
- 156.Field, A. (2024). *Discovering statistics using IBM SPSS statistics*. Sage publications limited.
- 157.Fisman, S., Wolf, L., Ellison, D., Freeman, T. (2000). A longitudinal study of siblings of children with chronic disabilities. *The Canadian Journal of Psychiatry*, 45(4), 369-375. <https://doi.org/10.1177/070674370004500406>
- 158.Fleming, M. (2005). Adolescent Autonomy: Desire, Achievement and Disobeying Parents between Early and Late Adolescence. *Australian Journal of Educational & Developmental Psychology*, 5, 1-16.

- 159.Forehand, R., Nousiainen, S. (1993). Maternal and paternal parenting: Critical dimensions in adolescent functioning. *Journal of Family Psychology*, 7(2), 213–221. <https://doi.org/10.1037/0893-3200.7.2.213>
- 160.Fredriksen, T., Marie Vatne, T., Bjartveit Haukeland, Y., Tudor, M., Fjermestad, K. W. (2023). Siblings of children with chronic disorders: Family and relational factors as predictors of mental health. *Journal of Child Health Care*, 27(1), 145-159. <https://doi.org/10.1177/13674935211052157>
- 161.French, D. C., Rianasari, M., Pidada, S., Nelwan, P., Buhrmester, D. (2001). Social support of Indonesian and US children and adolescents by family members and friends. *Merrill-Palmer Quarterly (1982-)*, 377-394. <https://www.jstor.org/stable/23093404>
- 162.Fousiani, K., Van Petegem, S., Soenens, B., Vansteenkiste, M., Chen, B. (2014). Does parental autonomy support relate to adolescent autonomy? An in-depth examination of a seemingly simple question. *Journal of Adolescent Research*, 29(3), 299-330. <https://doi.org/10.1177/0743558413502536>
- 163.Furman, W., Buhrmester, D. (1985). Children's perceptions of the qualities of sibling relationships. *Child development*, 448-461. <https://doi.org/10.2307/1129733>
- 164.Galambos, N. L., Barker, E. T., Almeida, D. M. (2003). Parents do matter: Trajectories of change in externalizing and internalizing problems in early adolescence. *Child development*, 74(2), 578-594. <https://doi.org/10.1111/1467-8624.7402017>
- 165.Galinha, I. C., Pais-Ribeiro, J. L. (2012). Cognitive, affective and contextual predictors of subjective well-being. *International Journal of Wellbeing*, 2(1), 34-53. <https://doi.org/10.5502/ijw.v2i1.3>
- 166.García-Moya, I., Brooks, F., Morgan, A., Moreno, C. (2015). Subjective well-being in adolescence and teacher connectedness: A health asset analysis. *Health Education Journal*, 74(6), 641-654. <https://doi.org/10.1177/0017896914555039>
- 167.Gass, K., Jenkins, J., Dunn, J. (2007). Are sibling relationships protective? A longitudinal study. *Journal of child psychology and psychiatry*, 48(2), 167-175. <https://doi.org/10.1111/j.1469-7610.2006.01699.x>
- 168.Gaspar, T., Cerqueira, A., Branquinho, C. S. D. S., Matos, M. G. (2018). The effect of a social-emotional school-based intervention upon social and personal skills in children and adolescents. *Journal of Education and Learning*, 7(6), 57-66. <http://dx.doi.org/10.5539/jel.v7n6p57>
- 169.Gau, S. S.F., Chou, M.C., Lee, J.C., Wong, C.C., Chou, W.J., Chen, M.F., Soong, W.T. Wu, Y.Y. (2010). Behavioral problems and parenting style among Taiwanese children with autism

- and their siblings. *Psychiatry and Clinical Neurosciences*, 64(1), 70–78.
<https://doi.org/10.1111/j.1440-1819.2009.02034.x>
170. Gennings, E. K., Brown, H., Hewlett, D. (2021). Constructing a definition: Adolescent wellbeing from the perspective of the child and expert. *International Journal of Wellbeing*, 11(1), 69-88. <http://dx.doi.org/10.5502/ijw.v11i1.1461>
171. Georgiou, S. N., Symeou, M. (2018). Parenting practices and the development of internalizing/externalizing problems in adolescence. U: L. Benedetto i M. Ingrassia (ur.): *Parenting—empirical advances and intervention resources* (str. 13-15). Intech. <http://dx.doi.org/10.5772/66985>
172. Gestsdottir, S., Bowers, E., von Eye, A., Napolitano, C. M., Lerner, R. M. (2010). Intentional self regulation in middle adolescence: The emerging role of loss-based selection in positive youth development. *Journal of youth and adolescence*, 39, 764-782. <https://doi.org/10.1007/s10964-010-9537-2>
173. Geuze, L., Goossensen, A., Schrevel, S. (2023). “Continuously struggling for balance”: The lived experiences of Dutch parents caring for children with profound intellectual and multiple disabilities. *Journal of Intellectual & Developmental Disability*, 48(2), 161-171. <https://doi.org/10.3109/13668250.2022.2073707>
174. Ghuge, S. (2022). Study of feelings, perceived impact amongst siblings of down syndrome. *Trends. Clin. Medi. Sci. Speccial Issue: Recent Developments of medical and surgical reseach*, 45-55. <https://doi.org/10.30538/psrp-tmcs2023.si-rdmsr006>
175. Giallo, R., Roberts, R., Emerson, E., Wood, C., Gavidia-Payne, S. (2014). The emotional and behavioural functioning of siblings of children with special health care needs across childhood. *Research in developmental disabilities*, 35(4), 814-825. <https://doi.org/10.1016/j.ridd.2014.01.017>
176. Glidden, L. M., Schoolcraft, S. A. (2007). Family assessment and social support. U: *Handbook of intellectual and developmental disabilities* (str. 391-422). Boston, MA: Springer US. https://doi.org/10.1007/0-387-32931-5_21
177. Gold, N. (1993). Depression and social adjustment in siblings of boys with autism. *Journal of autism and developmental disorders*, 23(1), 147-163. <https://doi.org/10.1007/BF01066424>
178. Goodnow, J. J., Collins, W. A. (1990). *Development according to parents: The nature, sources, and consequences of parents' ideas*. Psychology Press.

179. Gómez-Ortiz, O., Del Rey, R., Casas, J. A., Ortega-Ruiz, R. (2014). Parenting styles and bullying involvement/Estilos parentales e implicación en bullying. *Culture and Education*, 26(1), 132-158. <https://doi.org/10.1080/11356405.2014.908665>
180. Gómez, D. O., Casas, F., Inzunza, J. A., Costa, P. A. (2017). School and neighborhood: Influences of subjective well-being in Chilean children. *Psychosocial well-being of children and adolescents in Latin America: Evidence-based interventions*, 153-165. https://doi.org/10.1007/978-3-319-55601-7_8
181. Goossens, L. (2008). The many faces of adolescent autonomy: Parent-adolescent conflict, behavioral decision making, and emotional distancing. U: S. Jackson i L. Goossens (ur.): *Handbook of adolescent development* (str. 135-153). Psychology Press.
182. Goudie, R. J., Mukherjee, S., De Neve, J. E., Oswald, A. J., Wu, S. (2014). Happiness as a driver of risk- avoiding behaviour: Theory and an empirical study of seatbelt wearing and automobile accidents. *Economica*, 81(324), 674-697. <https://doi.org/10.1111/ecca.12094>
183. Graff, C., Mandleco, B., Dyches, T. T., Coverston, C. R., Roper, S. O., Freeborn, D. (2012). Perspectives of adolescent siblings of children with Down syndrome who have multiple health problems. *Journal of family nursing*, 18(2), 175-199. <https://doi.org/10.1177/1074840712439797>
184. Graham, C. L. (2012). *The pursuit of happiness: An economy of well-being*. Brookings Institution Press.
185. Green, B. L., Furrer, C., McAllister, C. (2007). How do relationships support parenting? Effects of attachment style and social support on parenting behavior in an at-risk population. *American Journal of Community Psychology*, 40, 96-108. <https://doi.org/10.1007/s10464-007-9127-y>
186. Greenberg, J. S., Seltzer, M. M., Orsmond, G. I., Krauss, M. W. (1999). Siblings of adults with mental illness or mental retardation: Current involvement and expectation of future caregiving. *Psychiatric Services*, 50(9), 1214-1219. <https://doi.org/10.1176/ps.50.9.1214>
187. Grolnick, W. S., Weiss, L., McKenzie, L., Wrightman, J. (1996). Contextual, cognitive, and adolescent factors associated with parenting in adolescence. *Journal of Youth and Adolescence*, 25, 33-54. <https://doi.org/10.1007/BF01537379>
188. Grolnick, W. S. (2002). *The psychology of parental control: How well-meant parenting backfires*. Psychology Press.
189. Grolnick, W. S., Pomerantz, E. M. (2009). Issues and challenges in studying parental control: Toward a new conceptualization. *Child Development Perspectives*, 3(3), 165-170. <https://doi.org/10.1111/j.1750-8606.2009.00099.x>

190. Guay, F., Ratelle, C. F., Duchesne, S., Dubois, P. (2018). Mothers' and fathers' autonomy-supportive and controlling behaviors: An analysis of interparental contributions. *Parenting*, 18(1), 45-65. <https://doi.org/10.1080/15295192.2017.1337461>
191. Gugliandolo, M. C., Costa, S., Kuss, D. J., Cuzzocrea, F., Verrastro, V. (2020). Technological addiction in adolescents: The interplay between parenting and psychological basic needs. *International Journal of Mental Health and Addiction*, 18(5), 1389-1402. <https://doi.org/10.1007/s11469-019-00156-4>
192. Guidotti, L., Musetti, A., Barbieri, G. L., Ballocchi, I., Corsano, P. (2021). Conflicting and harmonious sibling relationships of children and adolescent siblings of children with autism spectrum disorder. *Child: Care, Health and Development*, 47(2), 163-173. <https://doi.org/10.1111/cch.12823>
193. Guite, J., Lobato, D., Kao, B., Plante, W. (2004). Discordance between sibling and parent reports of the impact of chronic illness and disability on siblings. *Children's Health Care*, 33(1), 77-92. https://doi.org/10.1207/s15326888chc3301_5
194. Guo, Q., Feng, L. (2017). The associations between perceived parenting styles, empathy, and altruistic choices in economic games: A study of Chinese children. *Frontiers in psychology*, 8, 1843. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2017.01843>
195. Gutiérrez, J. L. G., Jiménez, B. M., Hernández, E. G., Pén, C. (2005). Personality and subjective well-being: Big five correlates and demographic variables. *Personality and individual differences*, 38(7), 1561-1569. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2004.09.015>
196. Guven, C. (2012). Reversing the question: Does happiness affect consumption and savings behavior?. *Journal of Economic Psychology*, 33(4), 701-717. <https://doi.org/10.1016/j.joep.2012.01.002>
197. Hadjikakou, K., Nicolaou, N., Antonopoulou, K., Stampoltzis, A. (2010). Psychological adjustment and emotional well-being of hearing siblings of children who are deaf or hard of hearing in Cyprus. *Deafness & education international*, 12(4), 180-203. <https://doi.org/10.1179/146431510X12708100133126>
198. Halleröd, B., Seldén, D. (2013). The multi-dimensional characteristics of wellbeing: How different aspects of wellbeing interact and do not interact with each other. *Social indicators research*, 113(3), 807-825. <https://doi.org/10.1007/s11205-012-0115-8>
199. Hamama, L., Sharon, M. (2013). Posttraumatic growth and subjective well-being among caregivers of chronic patients: A preliminary study. *Journal of Happiness Studies*, 14, 1717-1737. <https://doi.org/10.1007/s10902-012-9405-8>

- 200.Hamilton, K. (2023). *Experiences and Support Needs of Typically Developing Siblings of Children with Autism Spectrum Disorders. (Magistarski rad)*. School of Liberal Arts and Education at Dominican University of California.<https://doi.org/10.33015/dominican.edu/2023.EDU.09>
- 201.Hanewald, R. (2013). Transition between primary and secondary school: Why it is important and how it can be supported. *Australian Journal of Teacher Education (Online)*, 38(1), 62-74.
- 202.Hare, A. L., Szwedlo, D. E., Schad, M. M., Allen, J. P. (2015). Undermining adolescent autonomy with parents and peers: The enduring implications of psychologically controlling parenting. *Journal of Research on Adolescence*, 25(4), 739-752. <https://doi.org/10.1111/jora.12167>
- 203.Harper, J. M., Padilla- Walker, L. M., Jensen, A. C. (2016). Do siblings matter independent of both parents and friends? Sympathy as a mediator between sibling relationship quality and adolescent outcomes. *Journal of Research on Adolescence*, 26(1), 101-114. <https://doi.org/10.1111/jora.12174>
- 204.Hartling, L., Milne, A., Tjosvold, L., Wrightson, D., Gallivan, J., Newton, A. S. (2014). A systematic review of interventions to support siblings of children with chronic illness or disability. *Journal of paediatrics and child health*, 50(10), E26-E38. <https://doi.org/10.1111/j.1440-1754.2010.01771.x>
- 205.Hastings, R. P. (2003). Brief report: Behavioral adjustment of siblings of children with autism. *Journal of Autism and developmental Disorders*, 33, 99-104. <https://doi.org/10.1023/A:1022290723442>
- 206.Hassan, S. B., Riaz, M. N. (2012). Perception of parental acceptance and rejection in emotionally empathic and non-empathic adolescents. *Pakistan Journal of Social and Clinical Psychology*, 10(2), 60-69.
- 207.Hayden, N. K., McCaffrey, M., Fraser- Lim, C., Hastings, R. P. (2019). Supporting siblings of children with a special educational need or disability: an evaluation of sibs talk, a one- to- one intervention delivered by staff in mainstream schools. *Support for Learning*, 34(4), 404-420. <https://doi.org/10.1111/1467-9604.12275>
- 208.Heller, D., Watson, D., Ilies, R. (2004). The Role of Person Versus Situation in Life Satisfaction: A Critical Examination. *Psychological Bulletin*, 130(4), 574-600. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.130.4.574>

- 209.Henn, C. M., Hill, C., Jorgensen, L. I. (2016). An investigation into the factor structure of the Ryff Scales of Psychological Well-Being. *SA Journal of Industrial Psychology*, 42(1), 1-12. <http://dx.doi.org/10.4102/sajip.v42i1.1275>
- 210.Her, Y. C., Batur, Z. Z., Vergauwen, J., Mortelmans, D. (2021). Siblings' similarities and dissimilarities: A review of theoretical perspectives and empirical insights. *Journal of Family Theory & Review*, 13(4), 447-462. <https://doi.org/10.1111/jftr.12436>
- 211.Henderson, S. H., Hetherington, E. M., Mekos, D., Reiss, D. (1996). Stress, parenting, and adolescent psychopathology in nondivorced and stepfamilies: A within-family perspective. U: E. M. Hetherington i E. A. Blechman (ur.): *Advances in family research: Stress, coping, and resiliency in children and families* (str. 39–66). Psychology Press.
- 212.Hill, N. E., Tyson, D. F. (2009). Parental involvement in middle school: a meta-analytic assessment of the strategies that promote achievement. *Developmental psychology*, 45(3), 740. <https://doi.org/10.1037/a0015362>
- 213.Hinek, S. Tokić Milaković, A. (2019). Growing up with a brother diagnosed with autism spectrum disorder: the siblings' perspective. *Croatian Review of Rehabilitation Research*, 55(1), 1-12. <https://doi.org/10.31299/hrri.55.1.1>
- 214.Hodapp, R. M., Urbano, R. C. (2007). Adult siblings of individuals with Down syndrome versus with autism: findings from a large- scale US survey. *Journal of Intellectual Disability Research*, 51(12), 1018-1029. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2788.2007.00994.x>
- 215.Hodapp, R. M., Urbano, R. C., Burke, M. M. (2010). Adult female and male siblings of persons with disabilities: Findings from a national survey. *Intellectual and developmental disabilities*, 48(1), 52-62. <https://doi.org/10.1352/1934-9556-48.1.52>
- 216.Holmes, M. R., Bender, A. E., O'Donnell, K. A., Miller, E. K., Conard, I. T. (2024). Illuminating the landscape of sibling relationship quality: An evidence and gap map. *Child Development*, 95, 1425-1440. <https://doi.org/10.1111/cdev.14065>
- 217.Hombrados- Mendieta, M. I., Gomez- Jacinto, L., Dominguez- Fuentes, J. M., Garcia- Leiva, P., Castro- Travé, M. (2012). Types of social support provided by parents, teachers, and classmates during adolescence. *Journal of Community Psychology*, 40(6), 645-664. <https://doi.org/10.1002/jcop.20523>
- 218.Hooper, L. M., Doehler, K., Wallace, S. A., Hannah, N. J. (2011). The Parentification Inventory: Development, validation, and cross-validation. *The American Journal of Family Therapy*, 39(3), 226-241.

- 219.Horvat, M. (2023). *Utjecaj izvanškolskih tjelesnih aktivnosti na percepciju subjektivne dobrobiti djece osnovnoškolske dobi. (Diplomski rad)*. Filozofski fakultet Sveučilišta u Osijeku.
- 220.Hsu, H. Y., Zhang, D., Kwok, O. M., Li, Y., Ju, S. (2011). Distinguishing the influences of father's and mother's involvement on adolescent academic achievement: Analyses of Taiwan Education Panel Survey data. *The Journal of Early Adolescence*, 31(5), 694-713. <https://doi.org/10.1177/0272431610373101>
- 221.Hughes, E. K., Burton, C., Le Grange, D., Sawyer, S. M. (2018). The participation of mothers, fathers, and siblings in family-based treatment for adolescent anorexia nervosa. *Journal of Clinical Child & Adolescent Psychology*, 47(1), S456-S466. <https://doi.org/10.1080/15374416.2017.1390756>
- 222.Huta, V. (2012). Linking peoples' pursuit of eudaimonia and hedonia with characteristics of their parents: Parenting styles, verbally endorsed values, and role modeling. *Journal of Happiness Studies*, 13, 47-61. <https://doi.org/10.1007/s10902-011-9249-7>
- 223.Hutchison, L., Feder, M., Abar, B. Winsler, A. (2016). Relations between parenting stress, parenting style, and child executive functioning for children with ADHD or autism. *Journal of Child and Family Studies*, 25, 3644-3656. <https://doi.org/10.1007/s10826-016-0518-2>
- 224.Idris, M. S., Hadi, P. (2020). Sibling rivalry and its management (A case study of a family in makassar). *Jurnal Psikologi Pendidikan & Konseling*, 6(2). <https://doi.org/10.26858/jpkk.v6i2.5977>
- 225.Jeannin, R., Van Leeuwen, K. (2015). Associations between direct and indirect perceptions of parental differential treatment and child socio-emotional adaptation. *Journal of Child and Family Studies*, 24, 1838-1855. <https://doi.org/10.1007/s10826-014-9987-3>
- 226.Jenkins, J. M., Rasbash, J., O'Connor, T. G. (2003). The role of the shared family context in differential parenting. *Developmental Psychology*, 39(1), 99–113. <https://doi.org/10.1037/0012-1649.39.1.99>
- 227.Jensen, A. C., McHale, S. M. (2017). Mothers', fathers', and siblings' perceptions of parents' differential treatment of siblings: Links with family relationship qualities. *Journal of adolescence*, 60, 119-129. <https://doi.org/10.1016/j.adolescence.2017.08.002>

228. Jiménez- Iglesias, A., García- Moya, I., Moreno, C. (2017). Parent–child relationships and adolescents' life satisfaction across the first decade of the new millennium. *Family Relations*, 66(3), 512-526. <https://doi.org/10.1111/fare.12249>
229. Johansson, S. (1970). Om levnadsniva°undersöknngen. Stockholm: Allmänna Förlaget
230. Johnson, V., Pandina, R. J. (1991). Effects of the family environment on adolescent substance use, delinquency, and coping styles. *The American journal of drug and alcohol abuse*, 17(1), 71-88. <https://doi.org/10.3109/00952999108992811>
231. Jones, E. A., Fiani, T., Stewart, J. L., Sheikh, R., Neil, N., Fienup, D. M. (2019). When one sibling has autism: Adjustment and sibling relationship. *Journal of Child and Family Studies*, 28, 1272-1282. <https://doi.org/10.1007/s10826-019-01374-z>
232. Jurkin, M. (2014) *Uloga nekih obilježja obiteljskih procesa u objašnjenju kvalitete odnosa među braćom i sestrama (Neobjavljena doktorska disertacija)*. Sveučilište u Zagrebu.
233. Kahraman, Ö., Karadayı, N. (2015). Engelli kardeşe sahip olan çocukların engelli kardeşleriyle deneyimlerine ilişkin görüşleri. *Hacettepe University Faculty of Health Sciences Journal*, 1(2), 390-408.
234. Kaminsky, L., Dewey, D. (2002). Psychosocial adjustment in siblings of children with autism. *Journal of child psychology and psychiatry*, 43(2), 225-232. <https://doi.org/10.1111/1469-7610.00015>
235. Kardum, A. (2021). *Odrednice roditeljskog ponašanja u obiteljima djece s poremećajem iz spektra autizma. (Doktorska disertacija)*. Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
236. Karst, J. S., Van Hecke, A. V. (2012). Parent and family impact of autism spectrum disorders: A review and proposed model for intervention evaluation. *Clinical child and family psychology review*, 15, 247-277. <https://doi.org/10.1007/s10567-012-0119-6>
237. Katz, L. F., Hunter, E. C. (2007). Maternal meta- emotion philosophy and adolescent depressive symptomatology. *Social Development*, 16(2), 343-360. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9507.2007.00388.x>
238. Keresteš, G. (1999). *Agresivno i prosocijalno ponašanje školske djece u kontekstu ratnih zbivanja: provjera posredujućeg utjecaja roditeljskog ponašanja. (Doktorska disertacija)*. Filozofski fakultet u Sveučilišta Zagrebu.
239. Keresteš, G., Brković, I., Kuterovac Jagodić, G., Greblo, Z. (2012). Razvoj i validacija upitnika roditeljskog ponašanja. *Suvremena psihologija*, 15(1), 23-41.

- 240.Kessler, R. C., Berglund, P., Demler, O., Jin, R., Merikangas, K. R., Walters, E. E. (2005). Lifetime prevalence and age-of-onset distributions of DSM-IV disorders in the National Comorbidity Survey Replication. *Archives of general psychiatry*, 62(6), 593-602. <https://doi.org/10.1001/archpsyc.62.6.593>
- 241.Keyes, C. L. (2006). Mental health in adolescence: is America's youth flourishing?. *American journal of orthopsychiatry*, 76(3), 395-402. <https://doi.org/10.1037/0002-9432.76.3.395>
- 242.Khanna, P., Singh, K. (2016). Effect of gratitude educational intervention on well-being indicators among North Indian adolescents. *Contemporary School Psychology*, 20, 305-314. <https://doi.org/10.1007/s40688-016-0087-9>
- 243.Kim, J. Y., McHale, S. M., Wayne Osgood, D., Crouter, A. C. (2006). Longitudinal course and family correlates of sibling relationships from childhood through adolescence. *Child development*, 77(6), 1746-1761. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.2006.00971.x>
- 244.Kim, J.Y., McHale, S. M., Crouter, A. C., Osgood, D. W. (2007). Longitudinal linkages between sibling relationships and adjustment from middle childhood through adolescence. *Developmental Psychology*, 43(4), 960–973. <https://doi.org/10.1037/0012-1649.43.4.960>
- 245.King, V., Sobolewski, J. M. (2006). Nonresident fathers' contributions to adolescent well- being. *Journal of Marriage and Family*, 68(3), 537-557. <https://doi.org/10.1111/j.1741-3737.2006.00274.x>
- 246.King, V., Boyd, L. M., Pragg, B. (2018). Parent–adolescent closeness, family belonging, and adolescent well-being across family structures. *Journal of family issues*, 39(7), 2007-2036. <https://doi.org/10.1177/0192513X17739048>
- 247.Kirshner, B. (2018). Activism. U: R. Levesque (ur.): *Encyclopedia of adolescence* 2nd ed. (str. 69– 76). Springer International Publishing
- 248.Klarin, M. (2006). Razvoj djece u socijalnom kontekstu: roditelji, vršnjaci, učitelji-kontekst razvoja djeteta. Naklada Slap.
- 249.Klarin, M., Đerđa, V. (2014). Roditeljsko ponašanje i problemi u ponašanju kod adolescenata. *Ljetopis socijalnog rada*, 21(2), 243-262.
- 250.Kleinkorres, R., Stang- Rabrig, J., McElvany, N. (2023). The longitudinal development of students' well- being in adolescence: The role of perceived teacher autonomy

- support. *Journal of Research on Adolescence*, 33(2), 496-513.
<https://doi.org/10.1111/jora.12821>
- 251.Kohn, A. J. (1983). Feeding biology of gastropods. *The mollusca physiology*, (Part 2), 2-64.
- 252.Koraj, I., Protić, D., Pranjić, V. (2020). Adolescenti i alkohol. *Nastavnička revija: Stručni časopis Škole za medicinske sestre Vinogradska*, 1(1), 94-116.
- 253.Koštić, L., Wagner Jakab, A., Löw, A. (2024). Parenting styles and behaviours towards typically developing children and children with developmental disabilities: an overview of contemporary insights. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 60(1), 92-118.
<https://doi.org/10.31299/hrri.60.1.5>
- 254.Kowal, A., Kramer, L. (1997). Children's understanding of parental differential treatment. *Child Development*, 68(1), 113-126.
<https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.1997.tb01929.x>
- 255.Kramer, L., Kowal, A. K. (2005). Sibling relationship quality from birth to adolescence: the enduring contributions of friends. *Journal of Family Psychology*, 19(4), 503.
<https://doi.org/10.1037/0893-3200.19.4.503>
- 256.Kramer, L., Conger, K. J. (2009). What we learn from our sisters and brothers: For better or for worse. *New directions for child and adolescent development*, 2009(126), 1-12.
<https://doi.org/10.1002/cd.253>
- 257.Ku, B., Stinson, J. D., MacDonald, M. (2019). Parental behavior comparisons between parents of children with autism spectrum disorder and parents of children without autism spectrum disorder: A meta-analysis. *Journal of Child and Family Studies*, 28, 1445-1460.
<https://doi.org/10.1007/s10826-019-01412-w>
- 258.Kuhn, E. S., Laird, R. D. (2011). Individual differences in early adolescents' beliefs in the legitimacy of parental authority. *Developmental Psychology*, 47(5), 1353–1365. <https://doi.org/10.1037/a0024050>
- 259.Kuykendall, L., Tay, L., Ng, V. (2015). Leisure engagement and subjective well-being: A meta-analysis. *Psychological bulletin*, 141(2), 364.
- 260.Lachmann, B., Sariyska, R., Kannen, C., Błaszczewicz, K., Trendafilov, B., Andone, I., Elbes, M., Markowitz, A., Li, M., Kendrick, K.K., Montag, C. (2017). Contributing to overall life satisfaction: personality traits versus life satisfaction variables revisited—is replication impossible?. *Behavioral sciences*, 8(1), 1. <https://doi.org/10.3390/bs8010001>

- 261.Lacković-Grgin, K. (2006). *Psihologija adolescencije*. Naklada Slap.
- 262.Lamarche, V., Brendgen, M., Boivin, M., Vitaro, F., Pérouse, D., Dionne, G. (2006). Do friendships and sibling relationships provide protection against peer victimization in a similar way?. *Social Development*, 15(3), 373-393. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9507.2006.00347.x>
- 263.Lambert, L., Lomas, T., van de Weijer, M. P., Passmore, H. A., Joshanloo, M., Harter, J., Ishikawa, Y., Lai, A., Kitarawa, T., Chen, D., Kawakami, T., Miyata, H., Diener, E. (2020). Towards a greater global understanding of wellbeing: A proposal for a more inclusive measure. *International Journal of Wellbeing*, 10(2), 1-18. <http://orcid.org/0000-0002-3415-0432>
- 264.Lamborn, S. D., Mounts, N. S., Steinberg, L. Dornbusch, S. M. (1991). Patterns of Competence and Adjustment among Adolescents from Authoritative, Authoritarian, Indulgent, and Neglectful Families. *Child Development*, 62(5), 1049. <https://doi.org/10.2307/1131151>
- 265.Lansford, J. E., Laird, R. D., Pettit, G. S., Bates, J. E., Dodge, K. A. (2014). Mothers' and fathers' autonomy-relevant parenting: Longitudinal links with adolescents' externalizing and internalizing behavior. *Journal of youth and adolescence*, 43, 1877-1889. <https://doi.org/10.1007/s10964-013-0079-2>
- 266.Larsen, R. J. Buss, D. M. (2008). *Psihologija ličnosti*. Naklada Slap.
- 267.Lauderdale-Littin, S., Blacher, J. (2017). Young adults with severe intellectual disability: Culture, parent, and sibling impact. *Journal of Intellectual & Developmental Disability*, 42(3), 230-239. <https://doi.org/10.3109/13668250.2016.1230843>
- 268.Law, C., Imran, M. (2024). Birth Order and Sibling Pairs: A Comparative Study of Older and Younger Siblings' Perceived Sibling Relationship and Differences in Gender Dyads. *International Journal of Indian Psychology*, 12(1), 1089-1103. <https://doi.org/10.25215/1201.102>
- 269.Leane, M. (2019). Siblings caring for siblings with intellectual disabilities: naming and negotiating emotional tensions. *Social Science & Medicine*, 230, 264-270. <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2019.04.022>
- 270.Leung, A., Kier, C., Fung, T., Fung, L., Sproule, R. (2013). Searching for happiness: The importance of social capital. *The exploration of happiness: Present and future perspectives*, 247-267. https://doi.org/10.1007/978-94-007-5702-8_13

271. Lewis, A. D., Huebner, E. S., Malone, P. S., Valois, R. F. (2011). Life satisfaction and student engagement in adolescents. *Journal of youth and adolescence*, 40, 249-262. <https://doi.org/10.1007/s10964-010-9517-6>
272. Li, X., Li, D., Newman, J. (2013). Parental behavioral and psychological control and problematic Internet use among Chinese adolescents: The mediating role of self-control. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 16(6), 442-447. <https://doi.org/10.1089/cyber.2012.0293>
273. Lindell, A. K., Campione-Barr, N., Greer, K. B. (2013). Association Between Adolescent Sibling Conflict and Relationship Quality During The Transition to College. *Emerging Adulthood*, 00(0), 1-13. <https://doi.org/10.1177/2167696813502778/>
274. Longobardi, C., Prino, L. E., Gastaldi, F. G. M., Jungert, T. (2019). Sibling relationships, personality traits, emotional, and behavioral difficulties in autism spectrum disorders. *Child Development Research*, 2019(1), 9576484. <https://doi.org/10.1155/2019/9576484>
275. Lovejoy, M. C., Graczyk, P. A., O'Hare, E., Neuman, G. (2000). Maternal depression and parenting behavior: A meta-analytic review. *Clinical psychology review*, 20(5), 561-592. [https://doi.org/10.1016/S0272-7358\(98\)00100-7](https://doi.org/10.1016/S0272-7358(98)00100-7)
276. Lovell, B., Wetherell, M. A. (2016). The psychophysiological impact of childhood autism spectrum disorder on siblings. *Research in developmental disabilities*, 49, 226-234. <https://doi.org/10.1016/j.ridd.2015.11.023>
277. Lucas, R. E., Le, K., Dyrenforth, P. S. (2008). Explaining the extraversion/positive affect relation: Sociability cannot account for extraverts' greater happiness. *Journal of personality*, 76(3), 385-414. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6494.2008.00490.x>
278. Luijkx, J., Van Der Putten, A. A., Vlaskamp, C. (2016). "I love my sister, but sometimes I don't": A qualitative study into the experiences of siblings of a child with profound intellectual and multiple disabilities. *Journal of intellectual & developmental disability*, 41(4), 279-288. <https://doi.org/10.3109/13668250.2016.1224333>
279. Luijkx, J., Van der Putten, A. A. J., Vlaskamp, C. (2017). Time use of parents raising children with severe or profound intellectual and multiple disabilities. *Child: care, health and development*, 43(4), 518-526. <https://doi.org/10.1111/cch.12446>
280. Luijten, C. C., van de Bongardt, D., Jongerling, J., Nieboer, A. P. (2021). Associations between adolescents' internalizing problems and well-being: is there a buffering role of boys'

- and girls' relationships with their mothers and fathers?. *BMC Public Health*, 21, 1-11.
<https://doi.org/10.1186/s12889-021-11920-4>
- 281.Luijten, C. C., van de Bongardt, D., Nieboer, A. P. (2023). Adolescents' friendship quality and over- time development of well- being: The explanatory role of self- esteem. *Journal of Adolescence*, 95(5), 1057-1069. <https://doi.org/10.1002/jad.12175>
- 282.Lukač, N. (2019). *Uloga percepcije budućnosti i roditeljskih ponašanja u depresivnosti mladih na prijelaznim obrazovnim razdobljima. (Diplomski rad)*. Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci.
- 283.Lyubomirsky, S., King, L., Diener, E. (2005). The benefits of frequent positive affect: Does happiness lead to success?. *Psychological bulletin*, 131(6), 803. <http://doi.org/10.1037/0033-2909.131.6.803>
- 284.Ljubetić, M., Reić Ercegovac, I. (2020). The relationship between mindful parenting, cognitive parental awareness, and the subjective well-being of adolescents. *Metodički ogledi: časopis za filozofiju odgoja*, 27(1), 103-126. <https://doi.org/10.21464/mo.27.1.10>
- 285.Mabbe, E., Soenens, B., Vansteenkiste, M., van der Kaap-Deeder, J., Mouratidis, A. (2018). Day-to-day variation in autonomy-supportive and psychologically controlling parenting: The role of parents' daily experiences of need satisfaction and need frustration. *Parenting*, 18(2), 86-109. <https://doi.org/10.1080/15295192.2018.1444131>
- 286.Maccoby, E., Martin, J. (1983). U: Mussen P.H. (ur.): *Handbook of Child Psychology: Socialization, Personality and Social Development*. Michigan University.
- 287.Macks, R. J., Reeve, R. E. (2007). The adjustment of non-disabled siblings of children with autism. *Journal of autism and developmental disorders*, 37, 1060-1067. <https://doi.org/10.1007/s10803-006-0249-0>
- 288.Macuka, I. (2008). Uloga dječje percepcije roditeljskoga ponašanja u objašnjenju internaliziranih. *Društvena istraživanja-Časopis za opća društvena pitanja*, 17(98), 1179-1202.
- 289.Maddux, J. E. (2018). Subjective well-being and life satisfaction: An introduction to conceptions, theories, and measures. U: J. E. Maddux (ur.): *Subjective well-being and life satisfaction* (str.3–31).Routledge/Taylor&FrancisGroup.
<https://doi.org/10.4324/9781351231879-1>

- 290.Mageau, G. A., Ranger, F., Joussemet, M., Koestner, R., Moreau, E., Forest, J. (2015). Validation of the Perceived Parental Autonomy Support Scale (P-PASS). *Canadian Journal of Behavioural Science / Revue canadienne des sciences du comportement*, 47(3), 251–262. <https://doi.org/10.1037/a0039325>
- 291.Majorano, M., Musetti, A., Brondino, M., Corsano, P. (2015). Loneliness, emotional autonomy and motivation for solitary behavior during adolescence. *Journal of child and family studies*, 24, 3436-3447. <https://doi.org/10.1007/s10826-015-0145-3>
- 292.Malcolm, C., Gibson, F., Adams, S., Anderson, G., Forbat, L. (2014). A relational understanding of sibling experiences of children with rare life-limiting conditions: Findings from a qualitative study. *Journal of child health care*, 18(3), 230-240. <https://doi.org/10.1177/13674935134858>
- 293.Malvaso, A., Kang, W. (2022). The relationship between areas of life satisfaction, personality, and overall life satisfaction: An integrated account. *Frontiers in psychology*, 13, 894610. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.894610>
- 294.Mandara, J., Pikes, C. L. (2008). Guilt trips and love withdrawal: Does mothers' use of psychological control predict depressive symptoms among African American adolescents?. *Family Relations*, 57(5), 602-612.<https://doi.org/10.1111/j.1741-3729.2008.00526.x>
- 295.Mandleco, B., Olsen, S. F., Dyches, T., Marshall, E. (2003). The relationship between family and sibling functioning in families raising a child with a disability. *Journal of family nursing*, 9(4), 365-396. <https://doi.org/10.1177/1074840703258329>
- 296.Mandolesi, L., Polverino, A., Montuori, S., Foti, F., Ferraioli, G., Sorrentino, P., Sorrentino, G. (2018). Effects of physical exercise on cognitive functioning and wellbeing: biological and psychological benefits. *Frontiers in psychology*, 9, 509. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2018.00509>
- 297.Margolis, S., Lyubomirsky, S. (2020). Experimental manipulation of extraverted and introverted behavior and its effects on well-being. *Journal of Experimental Psychology: General*, 149(4), 719–731. <https://doi.org/10.1037/xge0000668>
- 298.Martín-María, N., Miret, M., Caballero, F. F., Rico-Urbe, L. A., Steptoe, A., Chatterji, S., Ayuso-Mateos, J. L. (2017). The impact of subjective well-being on mortality: a meta-analysis of longitudinal studies in the general population. *Psychosomatic medicine*, 79(5), 565-575. <https://doi.org/10.1097/PSY.0000000000000444>

- 299.Martínez, M. L., Pérez, J. C., Cumsille, P. (2014). Chilean adolescents' and parents' views on autonomy development. *Youth & Society*, 46(2), 176-200. <https://doi.org/10.1177/0044118X11434215>
- 300.Marquis, S., McGrail, K., Hayes, M. V. (2020). Using administrative data to examine variables affecting the mental health of siblings of children who have a developmental disability. *Research in Developmental Disabilities*, 96, 103516. <https://doi.org/10.1016/j.ridd.2019.103516>
- 301.Marquez, J., Taylor, L., Boyle, L., Zhou, W., De Neve, J. E. (2024). Child and adolescent well-being: Global trends, challenges and opportunities. <https://doi.org/10.18724/whr-91b0-ek06>
- 302.Maynard, A. E. (2002). Cultural teaching: The development of teaching skills in Maya sibling interactions. *Child development*, 73(3), 969-982. <https://doi.org/10.1111/1467-8624.00450>
- 303.Mayungbo, O. A. (2016). Agreeableness, conscientiousness and subjective wellbeing. *People: International Journal of Social Sciences*, 2(3), 68-87. <https://dx.doi.org/10.20319/pijss.2016.23.6887>
- 304.McClellan, L. S., Fry, C. M., Telzer, E. H., Rogers, C. R. (2024). Exploring Family Obligation as a Buffer Between Parental Differential Treatment and Sibling Hostility. *Journal of Child and Family Studies*, 1-12. <https://doi.org/10.1007/s10826-024-02814-1>
- 305.McCrae, R. R., Costa, P. T., Jr. (1996). Toward a new generation of personality theories: Theoretical contexts for the Five-Factor Model. U: J. S. Wiggins (ur.): *The Five-Factor Model of personality: Theoretical perspectives* (str. 51–87). New York: Guilford.
- 306.McElhaney, K. B., Allen, J. P., Stephenson, J. C., Hare, A. L. (2009). Attachment and autonomy during adolescence. *Handbook of adolescent psychology*, 1. John Wiley & Sons, Inc.
- 307.McHale, S. M., Gamble, W. C. (1989). Sibling relationships of children with disabled and nondisabled brothers and sisters. *Developmental Psychology*, 25(3), 421–429. <https://doi.org/10.1037/0012-1649.25.3.421>
- 308.McHale, S. M. Pawletko, T. M. (1992). Differential treatment of siblings in two family contexts. *Child development*, 63(1), 68-81. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.1992.tb03596.x>

- 309.McHale, S. M., Updegraff, K. A., Jackson- Newsom, J., Tucker, C. J., Crouter, A. C. (2000). When does parents' differential treatment have negative implications for siblings?. *Social Development*, 9(2), 149-172. <https://doi.org/10.1111/1467-9507.00117>
- 310.McHale, S. M., Kim, J.Y., Whiteman, S. D. (2006). Sibling Relationships in Childhood and Adolescence. U: P. Noller i J. A. Feeney (ur.): *Close relationships: Functions, forms and processes* (str. 127–149). Psychology Press/Taylor & Francis (UK).
- 311.McHale, S. M., Updegraff, K. A., Whiteman, S. D. (2012). Sibling relationships and influences in childhood and adolescence. *Journal of marriage and family*, 74(5), 913-930. <https://doi.org/10.1111/j.1741-3737.2012.01011.x>
- 312.McHale, S. M., Updegraff, K. A., Feinberg, M. E. (2016). Siblings of youth with autism spectrum disorders: Theoretical perspectives on sibling relationships and individual adjustment. *Journal of autism and developmental disorders*, 46, 589-602. <https://doi.org/10.1007%2Fs10803-015-2611-6>
- 313.McKinney, C., Renk, K. (2008). Differential parenting between mothers and fathers: Implications for late adolescents. *Journal of family Issues*, 29(6), 806-827. <https://doi.org/10.1177/0192513X07311222>
- 314.McLeod, B. D., Weisz, J. R., Wood, J. J. (2007). Examining the association between parenting and childhood depression: A meta-analysis. *Clinical psychology review*, 27(8), 986-1003. <https://doi.org/10.1016/j.cpr.2007.03.001>
- 315.McStay, R. L., Dissanayake, C., Scheeren, A., Koot, H. M., Begeer, S. (2014). Parenting stress and autism: The role of age, autism severity, quality of life and problem behaviour of children and adolescents with autism. *Autism*, 18(5), 502-510. <https://doi.org/10.1177/1362361313485>
- 316.McVey, A. J., Liu, Q., Bedford, S. A., Zaidman-Zait, A., Szatmari, P., Smith, I. M., Vaillancort, T., Zwaigenbaum, T., Bennett, T., Duku, E., Elsabbagh, M., Georgiades, S., Kerns, C. M. (2023). Examining clinical characteristics of autism and links with parent perceptions of sibling relationship quality. *Autism*, 27(2), 309-320. <https://doi.org/10.1177/13623613221094672>
- 317.Mehl, M. R., Vazire, S., Holleran, S. E., Clark, C. S. (2010). Eavesdropping on happiness: Well-being is related to having less small talk and more substantive conversations. *Psychological science*, 21(4), 539-541. <https://doi.org/10.1177%2F0956797610362675>

- 318.Meireles, A. L., Xavier, C. C., Proietti, F. A., Caiaffa, W. T. (2015). Influence of individual and socio-environmental factors on self-rated health in adolescents. *Revista Brasileira de Epidemiologia*, 18, 538-551. <https://doi.org/10.1590/1980-5497201500030002>
- 319.Meltzer, A. (2018). Embodying and enacting disability as siblings: Experiencing disability in relationships between young adult siblings with and without disabilities. *Disability & Society*, 33(8), 1212-1233. <https://doi.org/10.1080/09687599.2018.1481016>
- 320.Meter, D. J., Ehrenreich, S. E., Underwood, M. K. (2019). Relations between parent psychological control and parent and adolescent social aggression. *Journal of child and family studies*, 28, 140-151. <https://doi.org/10.1007/s10826-018-1240-z>
- 321.Meteyer, K. B., Perry- Jenkins, M. (2009). Dyadic parenting and children's externalizing symptoms. *Family Relations*, 58(3), 289-302. <https://doi.org/10.1111/j.1741-3729.2009.00553.x>
- 322.Meunier, J. C., Bisceglia, R., Jenkins, J. M. (2012). Differential parenting and children's behavioral problems: Curvilinear associations and mother–father combined effects. *Developmental Psychology*, 48(4), 987.<https://doi.org/10.1037/a0026321>
- 323.Meyer, K. A., Ingersoll, B., Hambrick, D. Z. (2011). Factors influencing adjustment in siblings of children with autism spectrum disorders. *Research in Autism Spectrum Disorders*, 5(4), 1413-1420. <https://doi.org/10.1016/j.rasd.2011.01.027>
- 324.Miller, S., Gorman-Smith, D., Sullivan, T., Orpinas, P. Simon, T.R. (2009.). Roditelji i vršnjaci prediktori počinjenja fizičkog nasilja u spojevima u ranoj adolescenciji: testovi umjerenosti i rodni razlika. *Journal of Clinical Child & Adolescent Psychology*, 38 (4), 538-550. <https://doi.org/10.1080/15374410902976270>
- 325.Milevsky, A., Smoot, K., Leh, M., Ruppe, A. (2005). Familial and contextual variables and the nature of sibling relationships in emerging adulthood. *Marriage & Family Review*, 37(4), 123-141. https://doi.org/10.1300/J002v37n04_07
- 326.Milevsky, A. Singer, O. (2022). Growing up alongside a sibling with a disability: A phenomenological examination of growth and deficiency in adulthood. *Research in Developmental Disabilities*, 130, 104336. <https://doi.org/10.1016/j.ridd.2022.104336>
- 327.Mills, R. S. L., Rubin, K. H. (1998). Are behavioural and psychological control both differentially associated with childhood aggression and social withdrawal? *Canadian Journal of Behavioural Science / Revue canadienne des sciences du comportement*, 30(2), 132–136. <https://doi.org/10.1037/h0085803>

- 328.Mills, D. J., Milyavskaya, M., Mettler, J., Heath, N. L., Derevensky, J. L. (2018). How do passion for video games and needs frustration explain time spent gaming?. *British Journal of Social Psychology*, 57(2), 461-481. <https://doi.org/10.1111/bjso.12239>
- 329.Mohammadi, M. Zarafshan, H. (2014). Family function, parenting style and broader autism phenotype as predicting factors of psychological adjustment in typically developing siblings of children with autism spectrum disorders. *Iranian journal of psychiatry*, 9(2), 55.
- 330.Moore, M. L., Howard, V. McLaughlin, T. F. (2002). Siblings of children with disabilities: A review and analysis. *International Journal of Special Education*, 17(1), 49-64. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2014.01494>
- 331.Moreira, P. A., Cloninger, C. R., Dinis, L., Sá, L., Oliveira, J. T., Dias, A., Oliveira, J. (2015). Personality and well-being in adolescents. *Frontiers in psychology*, 5, 1494. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2014.01494>
- 332.Morrow, V. (2016). Responsible children and children's responsibilities? Sibling caretaking and babysitting by school-age children. U J. Bridgeman, C. Lind i H. Keating (ur.): *Responsibility, law and the family* (str. 105-123). Routledge.
- 333.Moyson, T., Roeyers, H. (2011). The quality of life of siblings of children with autism spectrum disorder. *Exceptional Children*, 78(1), 41-55. <https://doi.org/10.1177/001440291107800103>
- 334.Moyson, T., Roeyers, H. (2012). 'The overall quality of my life as a sibling is all right, but of course, it could always be better'. Quality of life of siblings of children with intellectual disability: the siblings' perspectives. *Journal of Intellectual Disability Research*, 56(1), 87-101. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2788.2011.01393.x>
- 335.Mulroy, S., Robertson, L., Aiberti, K., Leonard, H., Bower, C. (2008). The impact of having a sibling with an intellectual disability: Parental perspectives in two disorders. *Journal of Intellectual Disability Research*, 52(3), 216-229. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2788.2007.01005.x>
- 336.Murray, K. W., Haynie, D. L., Howard, D. E., Cheng, T. L., Simons-Morton, B. (2010). Perceptions of parenting practices as predictors of aggression in a low-income, urban, predominately African American middle school sample. *Journal of School Violence*, 9(2), 174-193. <https://doi.org/10.1080/15388220903585853>

337. Murray, K. W., Dwyer, K. M., Rubin, K. H., Knighton-Wisor, S., Booth-LaForce, C. (2014). Parent–child relationships, parental psychological control, and aggression: Maternal and paternal relationships. *Journal of youth and adolescence*, 43, 1361-1373. <https://doi.org/10.1007/s10964-013-0019-1>
338. Múries- Cantán, O., Giné, C., Brown, R. I., Aguiar, N. B., Schippers, A. P. (2023). Siblings of children with intellectual and developmental disabilities: Quality of life perceptions from Catalonia. *Journal of Policy and Practice in Intellectual Disabilities*, 20(2), 192-204. <https://doi.org/10.1111/jppi.12451>
339. Nakazato, N., Schimmack, U., Oishi, S. (2011). Effect of changes in living conditions on well-being: A prospective top–down bottom–up model. *Social indicators research*, 100, 115-135. <https://doi.org/10.1007/s11205-010-9607-6>
340. Neece, C. L., Blacher, J., Baker, B. L. (2010). Impact on siblings of children with intellectual disability: The role of child behavior problems. *American Journal on Intellectual and Developmental Disabilities*, 115(4), 291-306. <https://doi.org/10.1352/1944-7558-115.4.291>
341. Nelson-Coffey, S. K., Killingsworth, M., Layous, K., Cole, S. W., Lyubomirsky, S. (2019). Parenthood is associated with greater well-being for fathers than mothers. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 45(9), 1378-1390. <https://doi.org/10.1177/0146167219829174>
342. Nguyen, L., Jack, S. M., Davis, H., Bellefeuille, S., Arafeh, D., Di Rezze, B., Ketelaar, M., Gorter, J. W. (2024). Being a sibling of a youth with a neurodisability: A qualitative study about the roles and responsibilities during the transition to adulthood. *Child: Care, Health and Development*, 50(2), e13241. <https://doi.org/10.1111/cch.13241>
343. Nnamchi, O., Okafor, S., Adubi, P., Kalu, S., Ikem, O. (2024). Family Relationship and Attitude towards Children with Disability among Households with Children living with Disability in Southeast Nigeria: Implication to Sustainable Development. *Turkish Psychological Counseling and Guidance Journal*, 14(73), 228-240. https://doi.org/10.17066/tpdrd.1340703_7
344. Noller, P. (2005). Sibling relationships in adolescence: Learning and growing together. *Personal relationships*, 12(1), 1-22. <https://doi.org/10.1111/j.1350-4126.2005.00099.x>

345. Nuckolls, C. W. E. (1993). *Siblings in South Asia: Brothers and sisters in cultural context*. The Guilford Press.
346. Nucci, L. P. (2001). *Education in the moral domain*. Cambridge University Press.
347. O'Neill, L. P., Murray, L. E. (2016). Anxiety and depression symptomatology in adult siblings of individuals with different developmental disability diagnoses. *Research in developmental disabilities*, 51, 116-125. <https://doi.org/10.1016/j.ridd.2015.12.017>
348. Oishi, S., Diener, E., Suh, E., Lucas, R. E. (1999). Value as a moderator in subjective well-being. *Journal of personality*, 67(1), 157-184. <https://doi.org/10.1111/1467-6494.00051>
349. Okagaki, L., Luster, T. (2006). Research on parental socialization of child outcomes: Current controversies and future directions. U: M.H. Bornstein (ur.): *Parenting* (str. 393-418). Routledge.
350. Olivari, M. G., Wahn, E. H., Maridaki-Kassotaki, K., Antonopoulou, K., Confalonieri, E. (2015). Adolescent perceptions of parenting styles in Sweden, Italy and Greece: An exploratory study. *Europe's journal of psychology*, 11(2), 244. <https://doi.org/10.5964/ejop.v11i2.887>
351. Ombla, J., Slišković, A., Nikolić Ivanišević, M., Šimunić, A., Ljubičić, M. (2023). Kako zaposleni roditelji djece s teškoćama u razvoju usklađuju zahtjeve radne i obiteljske uloge? Kvalitativno istraživanje. *Revija za sociologiju*, 53(1), 67-97. <https://doi.org/10.5613/rzs.53.1.3>
352. Onyskiw, J. E., Hayduk, L. A. (2001). Processes underlying children's adjustment in families characterized by physical aggression. *Family relations*, 50(4), 376-385. <https://doi.org/10.1111/j.1741-3729.2001.00376.x>
353. Opačak, L. (2023). *Aktivnosti obitelji djece s teškoćama u razvoju. (Diplomski rad)*. Edukacijsko rehabilitacijski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
354. Opperman, S., Alant, E. (2003). The coping responses of the adolescent siblings of children with severe disabilities. *Disability and rehabilitation*, 25(9), 441-454. <https://doi.org/10.1080/0963828031000069735>
355. Orsmond, G. I., Seltzer, M. M. (2007). Siblings of individuals with autism spectrum disorders across the life course. *Mental retardation and developmental disabilities research reviews*, 13(4), 313-320. <https://doi.org/10.1002/mrdd.20171>

- 356.Orsmond, G. I., Seltzer, M. M. (2009). Adolescent siblings of individuals with an autism spectrum disorder: Testing a diathesis-stress model of sibling well-being. *Journal of autism and developmental disorders*, 39, 1053-1065. <https://doi.org/10.1007/s10803-009-0722-7>
- 357.Orsmond, G. I., Fulford, D. (2018). Adult siblings who have a brother or sister with autism: Between-family and within-family variations in sibling relationships. *Journal of autism and developmental disorders*, 48(12), 4090-4102. <https://doi.org/10.1007/s10803-018-3669-8>
- 358.Oti-Boadi, M., Salifu Yendork, J., Omari, E. B., Oppong, S. (2023). Experiences of siblings of individuals with autism spectrum disorders. *International Journal of Developmental Disabilities*, 1-14. <https://doi.org/10.1080/20473869.2023.2246764>
- 359.Oudekerk, B. A., Allen, J. P., Hessel, E. T., Molloy, L. E. (2015). The cascading development of autonomy and relatedness from adolescence to adulthood. *Child development*, 86(2), 472-485. <https://doi.org/10.1111/cdev.12313>
- 360.Oxford English Dictionary. (2014). „wellbeing, n.“. U: *Oxford English Dictionary Online* (3rd ed.). Oxford University Press. Preuzeto 3.1.2023., s <https://www.oed.com/search/dictionary/?scope=Entries&q=wellbeing>
- 361.Padilla-Walker, L. M., Harper, J. M., Jensen, A. C. (2010). Self-regulation as a mediator between sibling relationship quality and early adolescents' positive and negative outcomes. *Journal of family Psychology*, 24(4), 419.<https://doi.org/10.1037/a0020387>
- 362.Padilla-Walker, L. M., Nielson, M. G., Day, R. D. (2016). The role of parental warmth and hostility on adolescents' prosocial behavior toward multiple targets. *Journal of Family Psychology*, 30(3), 331. <http://dx.doi.org/10.1037/fam0000157>
- 363.Park, N., Huebner, E. S. (2005). A cross-cultural study of the levels and correlates of life satisfaction among adolescents. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 36(4), 444-456. <https://doi.org/10.1177/0022022105275961>
- 364.Patton, C. L., Deutsch, N. L., Das, A. (2016). Coordination, competition, and neutrality: Autonomy and relatedness patterns in girls' interactions with mentors and peers. *The Journal of Early Adolescence*, 36(1), 29-53. <https://doi.org/10.1177/0272431614556349>
- 365.Paulussen-Hoogeboom, M. C., Stams, G. J. J. M., Hermanns, J. M. A., Peetsma, T. T. D. (2007). Child negative emotionality and parenting from infancy to preschool: A meta-analytic review. *Developmental Psychology*, 43(2), 438–453. <https://doi.org/10.1037/0012-1649.43.2.438>

- 366.Pavlopoulou, G., Dimitriou, D. (2019). 'I don't live with autism; I live with my sister'. Sisters' accounts on growing up with their preverbal autistic siblings. *Research in developmental disabilities*, 88, 1-15. <https://doi.org/10.1016/j.ridd.2019.01.013>
- 367.Paquette, D. (2004). Theorizing the father-child relationship: Mechanisms and developmental outcomes. *Human development*, 47(4), 193-219. <https://doi.org/10.1159/000078723>
- 368.Pećnik, N., Tokić, A. (2011). *Roditelji i djeca na pragu adolescencije: pogled iz tri kuta*. Ministarstvo obitelji, branitelja i međugeneracijske solidarnosti.
- 369.Penezić, Z. (1996.) *Zadovoljstvo životom-provjera konstrukta. (Diplomski rad)*. Filozofski fakultet u Sveučilišta u Zadru.
- 370.Penezić, Z. (2006). Zadovoljstvo životom u adolescentnoj i odrasloj dobi. *Društvena istraživanja: časopis za opća društvena pitanja*, 15(4-5 (84-85)), 643-669.
- 371.Peng, S., Suitor, J. J., Gilligan, M. (2021). Maternal differential treatment and psychological well-being: The mediating role of marital tension and sibling tension?. *The Journals of Gerontology: Series B*, 76(2), 370-379. <https://doi.org/10.1093/geronb/gbz158>
- 372.Perez- Brena, N. J., Duncan, J. C., Bámaca, M. Y., Perez, R. (2022). Progress and gaps: A systematic review of the family demographics and family subsystems represented in top family science journals 2008–2018. *Journal of Family Theory & Review*, 14(1), 59-78. <https://doi.org/10.1111/jftr.12446>
- 373.Petalas, M. A., Hastings, R. P., Nash, S., Dowey, A., Reilly, D. (2009). "I like that he always shows who he is": The perceptions and experiences of siblings with a brother with autism spectrum disorder. *International Journal of Disability, Development and Education*, 56(4), 381-399. <https://doi.org/10.1080/10349120903306715>
- 374.Petalas, M. A., Hastings, R. P., Nash, S., Hall, L. M., Joannidi, H., Dowey, A. (2012). Psychological adjustment and sibling relationships in siblings of children with autism spectrum disorders: Environmental stressors and the broad autism phenotype. *Research in Autism Spectrum Disorders*, 6(1), 546-555. <https://doi.org/10.1016/j.rasd.2011.07.015>
- 375.Petani, R. (2015). Sociodemografska obilježja adolescenata i njihova percepcija dimenzija ponašanja roditelja. *Acta Iadertina*, 12(1), 0-0.

376. Pettit, G. S., Bates, J. E., Dodge, K. A. (1997). Supportive parenting, ecological context, and children's adjustment: A seven- year longitudinal study. *Child development*, 68(5), 908-923. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.1997.tb01970.x>
377. Pike, A., McGuire, S., Hetherington, E. M., Reiss, D., Plomin, R. (1996). Family environment and adolescent depressive symptoms and antisocial behavior: A multivariate genetic analysis. *Developmental Psychology*, 32(4), 590–603. <https://doi.org/10.1037/0012-1649.32.4.590>
378. Pilowsky, T., Yirmiya, N., Doppelt, O., Gross- Tsur, V., Shalev, R. S. (2004). Social and emotional adjustment of siblings of children with autism. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 45(4), 855-865. <https://doi.org/10.1111/j.1469-7610.2004.00277.x>
379. Pinto, S., Fumincelli, L., Mazzo, A., Caldeira, S., Martins, J. C. (2017). Comfort, well-being and quality of life: Discussion of the differences and similarities among the concepts. *Porto Biomedical Journal*, 2(1), 6-12. <https://doi.org/10.1016/j.pbj.2016.11.003>
380. Pinquart, M. (2013). Do the parent–child relationship and parenting behaviors differ between families with a child with and without chronic illness? A meta-analysis. *Journal of pediatric psychology*, 38(7), 708-721. <https://doi.org/10.1093/jpepsy/jst020>
381. Piotrowski, C. C. (2024). Exploring Linkages Between Mother–Child and Sibling Relationship Quality and Prosocial Behavior Between School-Aged and Adolescent Siblings. *Journal of Family Issues*, 45(4), 833-851. <https://doi.org/10.1177/0192513X231162965>
382. Pit-Ten Cate, M. Loots, I. (2000). Experiences of siblings of children with physical disabilities: An empirical investigation. *Disability and Rehabilitation*, 22(9), 399-408. <https://doi.org/10.1080/096382800406013>
383. Platt, C., Roper, S. O., Mandleco, B. Freeborn, D. (2014). Sibling cooperative and externalizing behaviors in families raising children with disabilities. *Nursing Research*, 63(4), 235-242. <https://doi.org/10.1097/NNR.0000000000000046>
384. Pocrnić, M., Bratko, D. (2021). Subjektivna dobrobit i osobine ličnosti: Povezanost na fenotipskoj i etiološkoj razini. *Psihologijske teme*, 30(3), 525-546.
385. Pomerantz, E. M., Ruble, D. N. (1998). The role of maternal control in the development of sex differences in child self- evaluative factors. *Child development*, 69(2), 458-478. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.1998.tb06202.x>

- 386.Pomerantz, E. M., Eaton, M. M. (2001). Maternal intrusive support in the academic context: Transactional socialization processes. *Developmental Psychology*, 37(2), 174–186. <https://doi.org/10.1037/0012-1649.37.2.174>
- 387.Prager, K. J. (2000). Intimacy in personal relationships. U: C. Hendrick i S. S. Hendrick (ur.), *Close relationships* (str. 230-242). Thousand Oaks, CA: Sage Publications, Inc.
- 388.Pravilnik o osnovnoškolskom i srednjoškolskom odgoju i obrazovanju učenika s teškoćama u razvoju. *Narodne novine*, 87/2008, 86/2009, 92/2010, 105/2010, 90/2011, 5/2012, 16/2012, 86/2012, 126/2012, 94/2013, 152/2014. Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta (2015). Zagreb: Vlada, RH, Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta.
- 389.Prinz, P., Stams, G. J. J. M., Deković, M., Reijntjes, A. H. A., Belsky, J. (2009). The relations between parents' Big Five personality factors and parenting: A meta-analytic review. *Journal of Personality and Social Psychology*, 97(2), 351–362. <https://doi.org/10.1037/a0015823>
- 390.Proctor, C., Linley, P. A., Maltby, J., Port, G. (2017). Life satisfaction. *Encyclopedia of adolescence*, 2(1), 2165-2176. https://doi.org/10.1007/978-3-319-32132-5_125-2
- 391.Pugh, J. (2020). The Prudential Value of Autonomy. U: W.Child, R.S. Chrisp, A.W.S. Mulhall, C.G. i Timpson (ur.): *Autonomy, Rationality, and Contemporary Bioethics* (str. 234-257).Oxford University Press.
- 392.Putnick, D. L., Bornstein, M. H., Hendricks, C., Painter, K. M., Suwalsky, J. T., Collins, W. A. (2010). Stability, continuity, and similarity of parenting stress in European American mothers and fathers across their child's transition to adolescence. *Parenting: Science and practice*, 10(1), 60-77. <https://doi.org/10.1080/15295190903014638>
- 393.Ramos, P., Moreno, C., Rivera, F., De Matos, M. G., Morgan, A. (2012). Analysis of social inequalities in health through an integrated measure of perceived and experienced health in Spanish and Portuguese adolescents. *Journal of health psychology*, 17(1), 57-67. <https://doi.org/10.1177/1359105311406154>
- 394.Reeve, J. (2009). Why teachers adopt a controlling motivating style toward students and how they can become more autonomy supportive. *Educational psychologist*, 44(3), 159-175. <https://doi.org/10.1080/00461520903028990>
- 395.Reimers, B., Hess, R. S., Johnston, J., Martino, M. K., Mort, C. Ybarra, J. (2023). Resiliency perspectives among older siblings of children with significant disabilities. *Journal of Family Studies*, 29(3), 1101-1116. <https://doi.org/10.1080/13229400.2022.2032273>

396. Richards, M., Huppert, F. A. (2011). Do positive children become positive adults? Evidence from a longitudinal birth cohort study. *The Journal of positive psychology*, 6(1), 75-87. <https://doi.org/10.1080/17439760.2011.536655>
397. Richmond, M. K., Stocker, C. M., Rienks, S. L. (2005). Longitudinal associations between sibling relationship quality, parental differential treatment, and children's adjustment. *Journal of Family Psychology*, 19(4), 550–559. <https://doi.org/10.1037/0893-3200.19.4.550>
398. Richardson, S. L., Stoneman, Z. (2019). It takes a sister: sisterhood and Black womanhood in families of people with intellectual and developmental disabilities. *Disability & Society*, 34(4), 607-628. <https://doi.org/10.1080/09687599.2018.1555451>
399. Rizvi, Z. A., Kumar, D., Mehta, R., Singh, S., Bansal, S., Newby, H., Storey, S., Guthold, R., Karna, P. (2024). Improving adolescent mental health measurement in India. *Journal of Adolescent Health*, 74(6), S24-S26. <https://doi.org/10.1016/j.jadohealth.2024.01.005>
400. Rodrigue, J. R., Geffken, G. R., Morgan, S. B. (1993). Perceived competence and behavioral adjustment of siblings of children with autism. *Journal of autism and Developmental Disorders*, 23, 665-674. <https://doi.org/10.1007/BF01046108>
401. Roeyers, H., Mycke, K. (1995). Siblings of children with autism, with mental retardation and with a normal development. *Child: Care, Health and Development*, 21, 305–319. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2214.1995.tb00760.x>
402. Rolan, E., Marceau, K. (2018). Individual and sibling characteristics: Parental differential treatment and adolescent externalizing behaviors. *Journal of youth and adolescence*, 47, 2535-2553. <https://doi.org/10.1007/s10964-018-0892-8>
403. Roper, S. O., Allred, D. W., Mandleco, B., Freeborn, D., Dyches, T. (2014). Caregiver burden and sibling relationships in families raising children with disabilities and typically developing children. *Families, Systems, & Health*, 32(2), 241-246. <http://dx.doi.org/10.1037/fsh0000047>
404. Ross, P., Cuskelly, M. (2006). Adjustment, sibling problems and coping strategies of brothers and sisters of children with autistic spectrum disorder. *Journal of Intellectual and Developmental Disability*, 31(2), 77-86. <https://doi.org/10.1080/13668250600710864>
405. Ross, D. A., Hinton, R., Melles-Brewer, M., Engel, D., Zeck, W., Fagan, L., Banarjee, A., Mohan, A. (2020). Adolescent well-being: a definition and conceptual framework. *Journal of Adolescent Health*, 67(4), 472-476. <https://doi.org/10.1016/j.jadohealth.2020.06.042>

406. Rossiter, L. Sharpe, D. (2001). The siblings of individuals with mental retardation: A quantitative integration of the literature. *Journal of Child and Family Studies*, 10, 65-84. <https://doi.org/10.1023/A:1016629500708>
407. Rudan, V. (2004). Normalni adolescentni razvoj. *Medix: specijalizirani medicinski dvomjesečnik*, 10(52), 36-39.
408. Ruiz-Hernández, J. A., Moral-Zafra, E., Llor-Esteban, B., Jiménez-Barbero, J. A. (2018). Influence of parental styles and other psychosocial variables on the development of externalizing behaviors in adolescents: A systematic review. *European Journal of Psychology Applied to Legal Context*, 11(1), 9-21. <https://doi.org/10.5093/ejpalc2018a11>
409. Rum, Y., Zachor, D. A., Armony, Y., Daniel, E., Dromi, E. (2024). Sibling Relationships in Families of Autistic and Typical Children: Similarities and Differences in the Perspectives of Siblings and Mothers. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 1-15. <https://doi.org/10.1007/s10803-023-06222-0>
410. Ryan, R. M. (2016). 66 The Empirical Study of Human Autonomy Using Self-Determination Theory. U: R.J. Steinberg, S.T. Fiske i Donald, J. Foss (ur.): *Scientists making a difference: One hundred eminent behavioral and brain scientists talk about their most important contributions* (str. 311). Cambridge University Press.
411. Ryff, C. D. (1989). Beyond Ponce de Leon and life satisfaction: New directions in quest of successful ageing. *International journal of behavioral development*, 12(1), 35-55. <https://doi.org/10.1177/016502548901200102>
412. Sahler, O. J. Z., Roghmann, K. J., Carpenter, P. J., Mulhern, R. K., Dolgin, M. J., Sargent, J. R., Barbarian, O., Copeland, D., Zeltzer, L. K. (1994). Sibling adaptation to childhood cancer collaborative study: Prevalence of sibling distress and definition of adaptation levels. *Journal of Developmental & Behavioral Pediatrics*, 15(5), 353-366.
413. Samper, P., Cortés, M. T., Mestre, V., Nacher, M. J., Tur, A. M. (2006). Adaptation of child's report of parent behavior inventory for a Spanish population. *Psicothema*, 18(2), 263-271.
414. Sanders, R. (2004). *Sibling relationships: Theory and issues for practice*. Hampshire, UK: Palgrave Macmillan.
415. Sangha, S., Anderson, J. K. Burn, A. M. (2023). A qualitative study investigating the experiences of young adults caring for a sibling with disability within immigrant families in the UK: "Challenges are just the constant". *Journal of Intellectual & Developmental Disability*, 48(4), 421-431. <https://doi.org/10.3109/13668250.2023.2233238>

- 416.Scavarda, A. (2023). Disability by association for siblings of adolescents and adults with cognitive disabilities. *Disability & Society*, 1-19. <https://doi.org/10.1080/09687599.2023.2215393>
- 417.Schaefer, E. S. (1965). Children's reports of parental behavior: An inventory. *Child development*, 36(2), 413-424. <https://doi.org/10.2307/1126465>
- 418.Scheibner, C., Scheibner, M., Hornemann, F., Arélin, M., Hennig, Y. D., Kiep, H., Wurst, U., Merkschlager, A., Gburek- Augustat, J. (2024). Parenting stress in families of children with disabilities: Impact of type of disability and assessment of attending paediatricians. *Child: Care, Health and Development*, 50(1), e13193. <https://doi.org/10.1111/cch.13193>
- 419.Scher, A., Sharabany, R. (2005). Parenting anxiety and stress: Does gender play a part at 3 months of age?. *The Journal of Genetic Psychology*, 166(2), 203-214. <https://doi.org/10.3200/GNTP.166.2.203-214>
- 420.Schimmack, U. (2008). The structure of subjective well-being. *The science of subjective well-being*, 54(1), 97-123. <https://doi.org/10.1007/s11205-007-9230-3>
- 421.Schimmack, U., Schupp, J., Wagner, G. G. (2008). The influence of environment and personality on the affective and cognitive component of subjective well-being. *Social indicators research*, 89, 41-60. [10.1007/s11205-007-9230-3](https://doi.org/10.1007/s11205-007-9230-3)
- 422.Schludermann, S., Schludermann, E. (1988). Notes on the methodological properties of the CRPBI-108. *Unpublished manuscript, Department of Psychology, University of Manitoba, Winnipeg, Canada.*
- 423.Scholte, R. H., Engels, R. C., de Kemp, R. A., Harakeh, Z., Overbeek, G. (2007). Differential parental treatment, sibling relationships and delinquency in adolescence. *Journal of Youth and Adolescence*, 36, 661-671. <https://doi.org/10.1007/s10964-006-9155-1>
- 424.Schumann, A., Vatne, T. M., Fjermestad, K. W. (2024). What challenges do siblings of children with chronic disorders express to their parents? A thematic analysis of 73 sibling-parent dialogues. *Journal of Pediatric Nursing*, 76, 91-98. <https://doi.org/10.1016/j.pedn.2024.01.032>
- 425.Schwarz, N., Strack, F. (1999). Reports of subjective well-being: Judgmental processes and their methodological implications. U: D. Kahneman, E. Diener, i N. Schwarz (ur.): *Well-being: The foundations of hedonic psychology* (str. 61–84). Russell Sage Foundation.
- 426.Sealy, J., McMahon, C. Sweller, N. (2023). Parenting Deaf Children: Exploring Relationships Between Resolution of Diagnosis, Parenting Styles and Morale, and Perceived Child Vulnerability. *Journal of Child and Family Studies*, 1-15. <https://doi.org/10.1007/s10826-023-02579-z>

427. Sha, J., Tang, T., Shu, H., He, K., Shen, S. (2022). Emotional intelligence, emotional regulation strategies, and subjective well-being among university teachers: A moderated mediation analysis. *Frontiers in Psychology*, 12, 811260. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.811260>
428. Shanahan, L., McHale, S. M., Crouter, A. C., Osgood, D. W. (2008). Linkages between parents' differential treatment, youth depressive symptoms, and sibling relationships. *Journal of Marriage and Family*, 70(2), 480-494. <https://doi.org/10.1111/j.1741-3737.2008.00495.x>
429. Sharpe, D., Rossiter, L. (2002). Siblings of children with a chronic illness: A meta-analysis. *Journal of pediatric psychology*, 27(8), 699-710. <https://doi.org/10.1093/jpepsy/27.8.699>
430. Shebloski, B., Conger, K. J., Widaman, K. F. (2005). Reciprocal links among differential parenting, perceived partiality, and self-worth: a three-wave longitudinal study. *Journal of family psychology*, 19(4), 633. <https://doi.org/10.1037/0893-3200.19.4.633>
431. Shek, D. T. (2000). Differences between fathers and mothers in the treatment of, and relationship with, their teenage children: perceptions of Chinese adolescents. *Adolescence*, 35(137).
432. Shek, D. T. (2008). Perceived parental control and parent-child relational qualities in early adolescents in Hong Kong: Parent gender, child gender and grade differences. *Sex Roles*, 58, 666-681. <https://doi.org/10.1007/s11199-007-9371-5>
433. Shek, D. T., Dou, D. (2020). Perceived parenting and parent-child relational qualities in fathers and mothers: Longitudinal findings based on Hong Kong adolescents. *International journal of environmental research and public health*, 17(11), 4083. <https://doi.org/10.3390/ijerph17114083>
434. Shivers, C. M., Jackson, J. B., McGregor, C. M. (2019). Functioning among typically developing siblings of individuals with autism spectrum disorder: A meta-analysis. *Clinical child and family psychology review*, 22, 172-196. <https://doi.org/10.1007/s10567-018-0269-2>
435. Silk, J. S., Morris, A. S., Kanaya, T., Steinberg, L. (2003). Psychological control and autonomy granting: Opposite ends of a continuum or distinct constructs?. *Journal of research on adolescence*, 13(1), 113-128. <https://doi.org/10.1111/1532-7795.1301004>
436. Sin, J., Murrells, T., Spain, D., Norman, I., Henderson, C. (2016). Wellbeing, mental health knowledge and caregiving experiences of siblings of people with psychosis, compared to their peers and parents: an exploratory study. *Social psychiatry and psychiatric epidemiology*, 51, 1247-1255. <https://doi.org/10.1007/s00127-016-1222-7>

- 437.Skotko, B. G., Levine, S. P. (2006). What the other children are thinking: brothers and sisters of persons with Down syndrome. *American Journal of Medical Genetics Part C: Seminars in Medical Genetics*, 142(3), 180-186. <https://doi.org/10.1002/ajmg.c.30101>
- 438.Skotko, B. G., Levine, S. P., Goldstein, R. (2011). Having a brother or sister with Down syndrome: Perspectives from siblings. *American Journal of Medical Genetics Part A*, 155(10), 2348-2359. <https://doi.org/10.1002/ajmg.a.34228>
- 439.Slagt, M., Dubas, J. S., Deković, M., van Aken, M. A. G. (2016). Differences in sensitivity to parenting depending on child temperament: A meta-analysis. *Psychological Bulletin*, 142(10), 1068–1110. <https://doi.org/10.1037/bul0000061>
- 440.Smetana, J. G., Daddis, C. (2002). Domain- specific antecedents of parental psychological control and monitoring: The role of parenting beliefs and practices. *Child development*, 73(2), 563-580. <https://doi.org/10.1111/1467-8624.00424>
- 441.Smetana, J. G., Campione- Barr, N., Daddis, C. (2004). Longitudinal development of family decision making: Defining healthy behavioral autonomy for middle- class African American adolescents. *Child development*, 75(5), 1418-1434. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.2004.00749.x>
- 442.Smith, L. M., Case, J. L., Smith, H. M., Harwell, L. C., Summers, J. K. (2013). Relating ecosystem services to domains of human well-being: Foundation for a US index. *Ecological Indicators*, 28, 79-90. <https://doi.org/10.1016/j.ecolind.2012.02.032>
- 443.Soenens, B., Vansteenkiste, M., Lens, W., Luyckx, K., Goossens, L., Beyers, W., Ryan, R. M. (2007). Conceptualizing parental autonomy support: adolescent perceptions of promotion of independence versus promotion of volitional functioning. *Developmental psychology*, 43(3), 633. <https://doi.org/10.1037/0012-1649.43.3.633>
- 444.Soenens, B., Vansteenkiste, M., Beyers, W. (2019). Parenting adolescents. U: M.H.Bornstein (ur.), *Handbook of parenting* (str. 111-167). Routledge.
- 445.Solmeyer, A. R., McHale, S. M. (2017). Parents' differential treatment of adolescent siblings in African American families. *Family process*, 56(1), 171-188. <https://doi.org/10.1111/famp.12166>
- 446.Song, J., Bong, M., Lee, K., Kim, S.I. (2015). Longitudinal investigation into the role of perceived social support in adolescents' academic motivation and achievement. *Journal of Educational Psychology*, 107(3), 821–841. <https://doi.org/10.1037/edu0000016>
- 447.Soto, C. J. (2015). Is happiness good for your personality? Concurrent and prospective relations of the big five with subjective well- being. *Journal of personality*, 83(1), 45-55. <https://doi.org/10.1111/jopy.12081>

448. Stach, W. (2007). Sister sister: Interpreting intimacy in sibling relationships. *Journal of Undergraduate Research*, 10(1), 1-15.
449. Stainton, T., Besser, H. (1998). The positive impact of children with an intellectual disability on the family. *Journal of intellectual and developmental disability*, 23(1), 57-70. <https://doi.org/10.1080/13668259800033581>
450. Stampoltzis, A., Defingou, G., Antonopoulou, K., Kouvava, S., Polychronopoulou, S. (2014). Psycho-social characteristics of children and adolescents with siblings on the autistic spectrum. *European Journal of Special Needs Education*, 29(4), 474-490. <https://doi.org/10.1080/08856257.2014.922811>
451. Steel, P., Schmidt, J., Shultz, J. (2008). Refining the relationship between personality and subjective well-being. *Psychological Bulletin*, 134(1), 138–161. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.134.1.138>
452. Steeger, C. M., Gondoli, D. M. (2013). Mother–adolescent conflict as a mediator between adolescent problem behaviors and maternal psychological control. *Developmental Psychology*, 49(4), 804–814. <https://doi.org/10.1037/a0028599>
453. Steinberg, L., Lamborn, S. D., Dornbusch, S. M., Darling, N. (1992). Impact of parenting practices on adolescent achievement: Authoritative parenting, school involvement, and encouragement to succeed. *Child development*, 63(5), 1266-1281. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.1992.tb01694.x>
454. Steinmayr, R., Wirthwein, L., Modler, L., Barry, M. M. (2019). Development of subjective well-being in adolescence. *International journal of environmental research and public health*, 16(19), 3690. <https://doi.org/10.3390/ijerph16193690>
455. Stewart, L. M. (2013). Family care responsibilities and employment: Exploring the impact of type of family care on work–family and family–work conflict. *Journal of family issues*, 34(1), 113-138. <https://doi.org/10.1177/0192513X12437708>
456. Stocker, C. M., McHale, S. M. (1992). The nature and family correlates of preadolescents' perceptions of their sibling relationships. *Journal of Social and Personal Relationships*, 9(2), 179-195. <https://doi.org/10.1177/0265407592092002>
457. Stocker, C. M. (1994). Children's perceptions of relationships with siblings, friends, and mothers: Compensatory processes and links with adjustment. *Child Psychology & Psychiatry & Allied Disciplines*, 35 (8), 1447–1459. <https://doi.org/10.1111/j.1469-7610.1994.tb01286.x>

458. Stocker, C. M., Burwell, R. A., Briggs, M. L. (2002). Sibling conflict in middle childhood predicts children's adjustment in early adolescence. *Journal of Family Psychology*, 16(1), 50-57. [https://doi.org/ 10.1037//0893-3200.16.1.50](https://doi.org/10.1037//0893-3200.16.1.50)
459. Stoneman, Z., Brody, G. H., Davis, C. H., Crapps, J. M., Malone, D. M. (1991). Ascribed role relations between children with mental retardation and their younger siblings. *American Journal of Mental Retardation: AJMR*, 95(5), 537-550.
460. Stoneman, Z. (2001). Supporting positive sibling relationships during childhood. *Mental retardation and developmental disabilities research reviews*, 7(2), 134-142. <https://doi.org/10.1002/mrdd.1019>
461. Stuyck, P. A., González, J. J. Z. (2013). BEHAVIORAL AND EMOTIONAL AUTONOMY IN ADOLESCENCE.
462. Suldo, S., Thalji, A., Ferron, J. (2011). Longitudinal academic outcomes predicted by early adolescents' subjective well-being, psychopathology, and mental health status yielded from a dual factor model. *The Journal of Positive Psychology*, 6(1), 17-30. <https://doi.org/10.1080/17439760.2010.536774>
463. Šarić Drnas, M., Pavin Ivanec, T., Miljević-Ridički, R. (2018). Odnos roditeljskog ponašanja i otvorene i relacijske agresije adolescenata. *Ljetopis socijalnog rada*, 25(2), 195-221. <https://doi.org/10.3935/ljsr.v25i2.231>
464. Tabor, D., Yull, J. (2018). Personal Wellbeing in the UK: July 2017 to June 2018. *Office for National Statistics*, 1-12.
465. Tan, J. J., Kraus, M. W., Carpenter, N. C., Adler, N. E. (2020). The association between objective and subjective socioeconomic status and subjective well-being: A meta-analytic review. *Psychological Bulletin*, 146(11), 970-1020. <https://doi.org/10.1037/bul0000258>
466. Taraban, L., Shaw, D. S. (2018). Parenting in context: Revisiting Belsky's classic process of parenting model in early childhood. *Developmental Review*, 48, 55-81. <https://doi.org/10.1016/j.dr.2018.03.006>
467. Taylor, V., Charman, T., Fuggle, P. (2001). Well sibling psychological adjustment to chronic physical disorder in a sibling: How important is maternal awareness of their illness attitudes and perceptions?. *The Journal of Child Psychology and Psychiatry and Allied Disciplines*, 42(7), 953-962. <https://doi.org/10.1017/S0021963001007752>
468. Teti, D. M., Ablard, K. E. (1989). Security of attachment and infant-sibling relationships: A laboratory study. *Child development*, 1519-1528. <https://doi.org/10.2307/1130940>

- 469.Tripathi, N. (2015). Parenting style and parents level of stress having children with autistic spectrum disorder (CWASD): a study based on Northern India. *Neuropsychiatry*, 5(1), 42-49.
- 470.Tokić, A. (2008). Suvremene spoznaje u istraživanju povezanosti roditeljstva i adolescentske prilagodbe. *Društvena istraživanja-Časopis za opća društvena pitanja*, 17(98), 1133-1155.
- 471.Tomeny, T. S., Barry, T. D., Bader, S. H. (2014). Birth order rank as a moderator of the relation between behavior problems among children with an autism spectrum disorder and their siblings. *Autism*, 18(2), 199-202. <https://doi.org/10.1177/1362361312458185>
- 472.Tov, W., Diener, E. (2013). Subjective well-being. *Research Collection School of Social Sciences*, 1395. <https://doi.org/10.1002/9781118339893>
- 473.Tóth- Király, I., Bóthe, B., Márki, A. N., Rigó, A., Orosz, G. (2019). Two sides of the same coin: The differentiating role of need satisfaction and frustration in passion for screen- based activities. *European Journal of Social Psychology*, 49(6), 1190-1205. <https://doi.org/10.1002/ejsp.2588>
- 474.Tsai, H. W. J., Cebula, K., Liang, S. H., Fletcher-Watson, S. (2018). Siblings' experiences of growing up with children with autism in Taiwan and the United Kingdom. *Research in Developmental Disabilities*, 83, 206-216. <https://doi.org/10.1016/j.ridd.2018.09.001>
- 475.Tsao, L. L., Davenport, R. Schmiede, C. (2012). Supporting siblings of children with autism spectrum disorders. *Early Childhood Education Journal*, 40, 47-54. <https://doi.org/10.1007/s10643-011-0488-3>
- 476.Tuce, Đ., Fako, I. (2014). Odrednice zadovoljstva životom kod adolescenata. *Psiholgijske teme*, 23(3), 407-433.
- 477.Tucker, C. J., Updegraff, K. A., McHale, S. M., Crouter, A. C. (1999). Older siblings as socializers of younger siblings' empathy. *The Journal of Early Adolescence*, 19(2), 176-198. <https://doi.org/10.1177/0272431699019002003>
- 478.Tynkkynen, L., Nurmi, J. E., Salmela-Aro, K. (2010). Career goal-related social ties during two educational transitions: Antecedents and consequences. *Journal of Vocational Behavior*, 76(3), 448-457. <https://doi.org/10.1016/j.jvb.2009.12.001>
- 479.Ueda, M. M., Ding, Y., Blumberg, F., Zhang, C., Yu, Q., Lantier, K. (2020). Maternal parenting style in relation to parenting stress and behavioral outcomes in Japanese children with and without autism. *Journal of Developmental and Physical Disabilities*, 32, 983-1006. <https://doi.org/10.1007/s10882-020-09727-z>
- 480.Van Boven, L., Gilovich, T. (2003). To do or to have? That is the question. *Journal of personality and social psychology*, 85(6), 1193. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.85.6.1193>

481. Vandell, D. L., Bailey, M. D. (1992). Conflicts between siblings. U: C.U. Shantz i W.W. Hartup(ur.): *Conflict in child and adolescent development*. (str. 242-269). Cambridge University Press.
482. van der Kaap-Deeder, J., Vansteenkiste, M., Soenens, B., Mabbe, E. (2017). Children's daily well-being: The role of mothers', teachers', and siblings' autonomy support and psychological control. *Developmental Psychology*, 53(2), 237–251. <https://doi.org/10.1037/dev0000218>
483. Van Der Kaap-Deeder, J., Soenens, B., Mabbe, E., Dieleman, L., Mouratidis, A., Campbell, R., Vansteenkiste, M. (2019). From daily need experiences to autonomy-supportive and psychologically controlling parenting via psychological availability and stress. *Parenting*, 19(3), 177-202. <https://doi.org/10.1080/15295192.2019.1615791>
484. Van Holland De Graaf, J., Hoogenboom, M., De Roos, S., Bux, F. (2018). Socio-demographic correlates of fathers' and mothers' parenting behaviors. *Journal of child and family studies*, 27, 2315-2327. <https://doi.org/10.1007/s10826-018-1059-7>
485. Van Lissa, C. J., Keizer, R., Van Lier, P. A. C., Meeus, W. H. J. Branje, S. (2019). The role of fathers' versus mothers' parenting in emotion-regulation development from mid-late adolescence: Disentangling between-family differences from within-family effects. *Developmental Psychology*, 55(2), 377–389. <https://doi.org/10.1037/dev0000612>
486. Van Petegem, S., Beyers, W., Vansteenkiste, M., Soenens, B. (2012). On the association between adolescent autonomy and psychosocial functioning: examining decisional independence from a self-determination theory perspective. *Developmental psychology*, 48(1), 76-88.
487. Van Riper, M. (2000). Family variables associated with well-being in siblings of children with Down syndrome. *Journal of Family Nursing*, 6(3), 267-286. <https://doi.org/10.1177/107484070000600305>
488. Van Volkom, M., Machiz, C., Reich, A. E. (2011). Sibling relationships in the college years: Do gender, birth order, and age spacing matter?. *North American Journal of Psychology*, 13(1).
489. Vasquez, A. C., Patall, E. A., Fong, C. J., Corrigan, A. S., Pine, L. (2016). Parent autonomy support, academic achievement, and psychosocial functioning: A meta-analysis of research. *Educational Psychology Review*, 28, 605-644. <https://doi.org/10.1007/s10648-015-9329-z>

490. Vatne, T. M., Dahle, S. S., Haukeland, Y. B., Fjermestad, K. W. (2023). A Qualitative Study of Men's Experience of Being a Father in Families with Childhood Disability. *Journal of Developmental and Physical Disabilities*, 35(1), 111-131. <https://doi.org/10.1007/s10882-022-09847-8>
491. Vella Gera, J., Martin, G. M. Camilleri Zahra, A. J. (2021). An insight into the lives of young siblings of disabled children in Malta. *Disability & Society*, 36(1), 58-80. <https://doi.org/10.1080/09687599.2020.1712188>
492. Verhoeven, M., Junger, M., Van Aken, C., Deković, M., Van Aken, M. A. (2007). Parenting during toddlerhood: Contributions of parental, contextual, and child characteristics. *Journal of Family Issues*, 28(12), 1663-1691. <https://doi.org/10.1177/0192513X07302098>
493. Vergara, A. I., Alonso- Alberca, N., San- Juan, C., Aldás, J., Vozmediano, L. (2015). Be water: Direct and indirect relations between perceived emotional intelligence and subjective well- being. *Australian Journal of Psychology*, 67(1), 47-54. <https://doi.org/10.1111/ajpy.12065>
494. Verté, S., Roeyers, H., Buysse, A. (2003). Behavioural problems, social competence and self- concept in siblings of children with autism. *Child: Care, Health and Development*, 29(3), 193-205. <https://doi.org/10.1046/j.1365-2214.2003.00331.x>
495. Vitterso, J. (2016). Handbook of eudaimonic well-being. Springer. <https://doi.org/10.1007/978-3-319-42445-3>.
496. Vogt Yuan, A. S. (2009). Sibling relationships and adolescents' mental health: The interrelationship of structure and quality. *Journal of Family Issues*, 30(9), 1221-1244. <https://doi.org/10.1177/0192513X09334906>
497. Volling, B. L., Kennedy, D. E., Jackey, L. M. (2010). The development of sibling jealousy. U: S.L. Hart i M.Legerstee (ur.): *Handbook of jealousy: Theory, research, and multidisciplinary approaches*. (str. 387-417). Blackwell Publishing Ltd.
498. Vroljik, P., Van Lissa, C. J., Branje, S. J., Meeus, W. H., Keizer, R. (2020). Longitudinal linkages between father and mother autonomy support and adolescent problem behaviors: Between-family differences and within-family effects. *Journal of youth and adolescence*, 49(11), 2372-2387. <https://doi.org/10.1007/s10964-020-01309-8>
499. Vrselja, I. (2017). Kasna delinkvencija kod adolescenata: uloga želje za autonomijom i druženja s devijantnim vršnjacima. *Društvena istraživanja: časopis za opća društvena pitanja*, 26(4), 477-497. <https://doi.org/10.5559/di.26.4.02>

- 500.Vujica, P. (2019). *Odnos roditeljskog ponašanja, perfekcionizma, samopoštovanja i psihološke dobrobiti adolescenata. (Diplomski rad)*. Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu.
- 501.Voukelatou, V., Gabrielli, L., Miliou, I., Cresci, S., Sharma, R., Tesconi, M., Pappalardo, L. (2021). Measuring objective and subjective well-being: dimensions and data sources. *International Journal of Data Science and Analytics*, 11, 279-309. <https://doi.org/10.1007/s41060-020-00224-2>
- 502.Walsh, C. S., Kliwer, W., Sullivan, T. N. (2024). Adolescents' Subjective Well-Being: The Unique Contribution of Fathers. *Child & Youth Care Forum*, 1-23. <https://doi.org/10.1007/s10566-024-09801-z>
- 503.Walton, K. M., Ingersoll, B. R. (2015). Psychosocial adjustment and sibling relationships in siblings of children with autism spectrum disorder: Risk and protective factors. *Journal of autism and developmental disorders*, 45, 2764-2778. <https://doi.org/10.1007/s10803-015-2440-7>
- 504.Wang, B., Zhao, H., Shen, H., Jiang, Y. (2023). Socioeconomic status and subjective well-being: The mediating role of class identity and social activities. *Plos one*, 18(9), e0291325. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0291325>
- 505.Ward, B., Smith Tanner, B., Mandleco, B., Dyches, T. T., Freeborn, D. (2016). Sibling Experiences: Living with Young Persons with Autism Spectrum Disorders. *Pediatric nursing*, 42(2), 69.
- 506.Watanabe, K., Kawakami, N., Nishi, D. (2020). Association between personal values in adolescence and mental health and well-being in adulthood: a cross-cultural study of working populations in Japan and the United States. *Annals of General Psychiatry*, 19, 1-10. <https://doi.org/10.1186/s12991-020-0260-4>
- 507.Watson, D., Clark, L. A., Tellegen, A. (1988). Development and validation of brief measures of positive and negative affect: The PANAS scales. *Journal of Personality and Social Psychology*, 54(6), 1063–1070. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.54.6.1063>
508. Wei, S., Teo, T., Malpique, A., Lausen, A. (2022). Parental autonomy support, parental psychological control and Chinese university students' behavior regulation: The mediating role of basic psychological needs. *Frontiers in psychology*, 12, 735570. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.735570>
509. Weisner TS. Comparing sibling relationships across cultures. U: P.G.Zukow (ur.): *Sibling interaction across cultures: Theoretical and methodological issues*. New York: Springer-Verlag; 1989. pp. 11–22.

510. Wennick, A., Huus, K. (2012). What it is like being a sibling of a child newly diagnosed with type 1 diabetes: An interview study. *European Diabetes Nursing*, 9(3), 88-92. <https://doi.org/10.1002/edn.213>
511. Western, M., Tomaszewski, W. (2016). Subjective wellbeing, objective wellbeing and inequality in Australia. *PloS one*, 11(10), e0163345. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0163345>
512. Whiteman, S. D., Christiansen, A. (2008). Processes of sibling influence in adolescence: Individual and family correlates. *Family Relations*, 57(1), 24-34. <https://doi.org/10.1111/j.1741-3729.2007.00480.x>
513. Whiteman, S. D., McHale, S. M., Soli, A. (2011). Theoretical perspectives on sibling relationships. *Journal of family theory & review*, 3(2), 124-139. <https://doi.org/10.1111/j.1756-2589.2011.00087.x>
514. Whiteman, S. D., Solmeyer, A. R., McHale, S. M. (2015). Sibling relationships and adolescent adjustment: Longitudinal associations in two-parent African American families. *Journal of youth and adolescence*, 44, 2042-2053. <https://doi.org/10.1007/s10964-015-0286-0>
515. Wiest, M., Schüz, B., Webster, N., Wurm, S. (2011). Subjective well-being and mortality revisited: Differential effects of cognitive and emotional facets of well-being on mortality. *Health Psychology*, 30(6), 728–735. <https://doi.org/10.1037/a0023839>
516. Williams, C. A., Thompson, P. A., Hayden, N. K., Hastings, R. P. (2024). Sibling Relationship and Behavioral Adjustment in Families of Disabled Children: Cross-Lagged Associations. *American Journal on Intellectual and Developmental Disabilities*, 129(1), 73-85. <https://doi.org/10.1352/1944-7558-129.1.73>
517. Wilson, W. R. (1967). Correlates of avowed happiness. *Psychological Bulletin*, 67(4), 294–306. <https://doi.org/10.1037/h0024431>
518. Wigston, C., Falkmer, M., Vaz, S., Parsons, R., Falkmer, T. (2017). Participation in extracurricular activities for children with and without siblings with autism spectrum disorder. *Developmental neuropsychology*, 20(1), 25-39. <https://doi.org/10.3109/17518423.2015.1046091>
519. Wolfradt, U., Hempel, S., Miles, J. N. (2003). Perceived parenting styles, depersonalisation, anxiety and coping behaviour in adolescents. *Personality and individual differences*, 34(3), 521-532. [https://doi.org/10.1016/S0191-8869\(02\)00092-2](https://doi.org/10.1016/S0191-8869(02)00092-2)
520. Woodgate, R. L., Edwards, M., Ripat, J. D., Rempel, G., Johnson, S. F. (2016). Siblings of children with complex care needs: their perspectives and experiences of participating in

- everyday life. *Child: care, health and development*, 42(4), 504-512.
<https://doi.org/10.1111/cch.12345>
521. Wray- Lake, L., Crouter, A. C., McHale, S. M. (2010). Developmental patterns in decision- making autonomy across middle childhood and adolescence: European American parents' perspectives. *Child development*, 81(2), 636-651. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.2009.01420.x>
522. Xia, M., Fosco, G. M., Lippold, M. A., Feinberg, M. E. (2018). A developmental perspective on young adult romantic relationships: Examining family and individual factors in adolescence. *Journal of youth and adolescence*, 47, 1499-1516.
<https://doi.org/10.1007%2Fs10964-018-0815-8>
523. Xu, X., Dai, D., Liu, M. Deng, C. (2018). Relations between parenting and adolescents' academic functioning: The mediating role of achievement goal orientations. *Frontiers in Education*, 3. <https://doi.org/10.3389/feduc.2018.00001>
524. Yaffe, Y. (2023). Systematic review of the differences between mothers and fathers in parenting styles and practices. *Current psychology*, 42(19), 16011-16024.
<https://doi.org/10.1007/s12144-020-01014-6>
525. Yang, T., Gai, X., Wang, S., Gai, S. (2024). The Relationship between Parenting Behaviors and Adolescent Well-Being Varies with the Consistency of Parent–Adolescent Cultural Orientation. *Behavioral Sciences*, 14(3), 193. <https://doi.org/10.3390/bs14030193>
526. Yap, M. B., Whittle, S., Yücel, M., Sheeber, L., Pantelis, C., Simmons, J. G., Allen, N. B. (2008). Interaction of parenting experiences and brain structure in the prediction of depressive symptoms in adolescents. *Archives of general psychiatry*, 65(12), 1377-1385.
<https://doi.org/10.1001/archpsyc.65.12.1377>
527. Yavuz, M., COŞKUN, İ. (2014). NORMAL GELİŞİM GÖSTEREN BİREYİN ZİHİNSEL ENGELLİ KARDEŞİYLE VAKİT GEÇİRME DURUMU. *Electronic Turkish Studies*, 9(8), 295-313.
528. Yogman, M., Garfield, C. F., Bauer, N. S., Gambon, T. B., Lavin, A., Lemmon, K. M., Mattson, G., Rafferty, J.R., Wissow, L.S. (2016). Fathers' roles in the care and development of their children: The role of pediatricians. *Pediatrics*, 138(1).
<https://doi.org/10.1542/peds.2016-1128>

529. Yoon, Y., Eisenstadt, M., Lereya, S. T., Deighton, J. (2023). Gender difference in the change of adolescents' mental health and subjective wellbeing trajectories. *European Child & Adolescent Psychiatry*, 32(9), 1569-1578. <https://doi.org/10.1007/s00787-022-01961-4>

13. PRILOZI

Mjerni instrumenti

DOBROBIT

13.1. Upitnik pozitivnog i negativnog afekta (Brdar, 2010)

Ova se skala sastoji od nekoliko riječi koje opisuju različita osjećanja i osjećaje. Pročitaj pažljivo svaku stavku i zaokruži prikladan odgovor. Procjeni u kojoj se mjeri općenito tako osjećaš, odnosno kako se osjećaš u prosjeku.

1- Vrlo malo ili ni malo

2- Malo

3- Umjereno

4- Prilično

5- Izrazito

1. Zainteresirano	1	2	3	4	5	11. Razdražljivo	1	2	3	4	5
2. Nesretno	1	2	3	4	5	12. Budno	1	2	3	4	5
3. Uzbudeno	1	2	3	4	5	13. Posramljeno	1	2	3	4	5
4. Uznemireno	1	2	3	4	5	14. Nadahnuto	1	2	3	4	5
5. Snažno	1	2	3	4	5	15. Nervozno	1	2	3	4	5
6. Krivo zbog nečega	1	2	3	4	5	16. Odlučno	1	2	3	4	5
7. Prestrašeno	1	2	3	4	5	17. Pozorno	1	2	3	4	5
8. Neprijateljski	1	2	3	4	5	18. Živčano	1	2	3	4	5
9. Poletno	1	2	3	4	5	19. Aktivno	1	2	3	4	5
10. Ponosno	1	2	3	4	5	20. Uplašeno	1	2	3	4	5

Kognitivna komponenta dobrobiti

13.2. Skala općeg zadovoljstva životom (Penezić, 1996)

SKALA ZADOVOLJSTVA ŽIVOTOM

Ispred tebe se nalaze određene tvrdnje koje se odnose na procjenu tvog života. Molim te da što iskrenije odgovoriš koliko se slažeš ili ne slažeš sa svakom od njih. Uz svaku tvrdnju označi odgovarajući broj. Koristi pri tome skalu na kojoj brojevi imaju slijedeća značenja:

- 1 - uopće se ne slažem
- 2 - uglavnom se ne slažem
- 3 - niti se slažem, niti se ne slažem
- 4 - uglavnom se slažem
- 5 - u potpunosti se slažem

1. U više aspekata moj život je blizak idealnom.....	1	2	3	4	5
2. Uvjeti moga života su izvrsni.....	1	2	3	4	5
3. Zadovoljan/na sam svojim životom.....	1	2	3	4	5
4. Do sada imam sve važne stvari koje sam želio u životu.....	1	2	3	4	5
5. Kada bih ponovno živio/la svoj život ne bih mijenjao gotovo ništa.	1	2	3	4	5
6. Sve u svemu ja sam jako sretna osoba.....	1	2	3	4	5
7. Život mi donosi puno zadovoljstva.....	1	2	3	4	5
8. Ja se općenito dobro osjećam.....	1	2	3	4	5
9. Mislim da sam sretna osoba.....	1	2	3	4	5
10. U cjelini gledajući ja sam manje sretan od drugih ljudi.....	1	2	3	4	5 ®
11. Često sam utučen/na i žalostan/na.....	1	2	3	4	5 ®
12. Mislim da sam sretan/na barem koliko i drugi ljudi.....	1	2	3	4	5
13. Moja budućnost izgleda dobro.....	1	2	3	4	5
14. Zadovoljan/na sam načinom na koji mi se ostvaruju planovi.....	1	2	3	4	5
15. Što god da se dogodi mogu vidjeti i svijetlu stranu.....	1	2	3	4	5
16. Uživam živjeti.....	1	2	3	4	5
17. Moj mi se život čini smislen	1	2	3	4	5

Molim te da sada odgovoriš i na slijedeće tvrdnje, zaokruživši pri tome odgovarajući broj uz svaku od njih. Brojevi imaju slijedeće značenje:

- 1 - nikada mi se to nije dogodilo
- 2 - rijetko mi se to događa
- 3 - to mi se događa i ne događa
- 4 - često mi se to događa
- 5 - uvijek mi se to događa

Da li ti se posljednjih nekoliko tjedana dogodilo. . .

18. ...da si bio/la zadovoljan/na jer si nešto postigao/la.....	1	2	3	4	5
19. ...da si bio/la zadovoljan/na jer te drugi ljudi vole.....	1	2	3	4	5
20. ...da si se osjećao/la potpuno sretan/na.....	1	2	3	4	5

Roditeljsko ponašanje

13.3. Upitnik za procjenu roditeljskog ponašanja (Keresteš, 1999)

CRPBI-M57

Kako djeca rastu i postaju starija ona sve više znaju o svojim roditeljima i o načinu na koji njihovi roditelji odgajaju svoju djecu.

Pred tobom se nalaze rečenice pomoću kojih bismo željeli saznati nešto o tvojim iskustvima s tvojom majkom. Molimo te da pročitaš svaku rečenicu i da zaokružiš onaj odgovor koji najbolje opisuje **način na koji se tvoja majka odnosi prema tebi**.

Ako ono što je napisano u rečenici uopće **ne vrijedi za tvoju majku**, odnosno nije za nju točno, zaokružiti ćeš odgovor **“NETOČNO”**.

Ako ono što je napisano u rečenici samo **napola vrijedi za tvoju majku**, odnosno samo je djelomice točno za nju, zaokružiti ćeš odgovor **“DJELOMICE TOČNO”**.

Ako ono što je napisano u rečenici **jako dobro opisuje tvoju majku**, odnosno potpuno je točno za nju, zaokružiti ćeš odgovor **“POTPUNO TOČNO”**.

Pazi da ne preskočiš ni jedno pitanje!

1) Nakon što s majkom razgovaram o svojim brigama, osjećam se bolje.	NETOČNO O	DJELOMICE TOČNO	POTPUNO TOČNO
2) Moja majka uvijek želi točno znati gdje sam i što radim.	NETOČNO O	DJELOMICE TOČNO	POTPUNO TOČNO
3) Moja je majka blaga prema meni.	NETOČNO O	DJELOMICE TOČNO	POTPUNO TOČNO
4) Moja majka ne priča baš puno sa mnom.	NETOČNO O	DJELOMICE TOČNO	POTPUNO TOČNO
5) Majka mi uvijek govori kako bih se trebao/trebala ponašati.	NETOČNO O	DJELOMICE TOČNO	POTPUNO TOČNO
6) Moja majka provodi vrlo malo vremena sa mnom.	NETOČNO O	DJELOMICE TOČNO	POTPUNO TOČNO
7) Moja majka gotovo uvijek razgovara sa mnom toplim i prijateljskim glasom.	NETOČNO O	DJELOMICE TOČNO	POTPUNO TOČNO
8) Moja majka uvijek misli na stvari koje će me razveseliti.	NETOČNO O	DJELOMICE TOČNO	POTPUNO TOČNO
9) Moja majka uvijek provjerava što sam radio/radila u školi ili vani.	NETOČNO O	DJELOMICE TOČNO	POTPUNO TOČNO
10) Moja mi majka dopušta da joj kažem ako mislim da su moje ideje bolje od njezinih.	NETOČNO O	DJELOMICE TOČNO	POTPUNO TOČNO
11) Moja mi majka lako oprostí kad nešto pogriješim.	NETOČNO O	DJELOMICE TOČNO	POTPUNO TOČNO

12) Moja mi majka točno govori kako da nešto učinim.	NETOČN O	DJELOMI CE TOČNO	POTPUN O TOČNO
13) Moja bi majka htjela da sam/sama odlučim kako ću nešto učiniti.	NETOČN O	DJELOMI CE TOČNO	POTPUN O TOČNO
14) Ako prekršim obećanje, majka mi dugo nakon toga ne vjeruje.	NETOČN O	DJELOMI CE TOČNO	POTPUN O TOČNO
15) Čini se da moja majka ne misli baš često na mene.	NETOČN O	DJELOMI CE TOČNO	POTPUN O TOČNO
16) Kad idem van, majka mi ne kaže u koliko se sati moram vratiti kući.	NETOČN O	DJELOMI CE TOČNO	POTPUN O TOČNO
17) Moja mi majka poklanja puno brige i pažnje.	NETOČN O	DJELOMI CE TOČNO	POTPUN O TOČNO
18) Moja majka traži od mene da joj ispričam sve što se događa kad sam izvan kuće.	NETOČN O	DJELOMI CE TOČNO	POTPUN O TOČNO
19) Moja majka ne zaboravlja baš brzo moje pogreške.	NETOČN O	DJELOMI CE TOČNO	POTPUN O TOČNO
20) Moja majka želi da joj kažem ako mi se ne sviđa način na koji postupa sa mnom.	NETOČN O	DJELOMI CE TOČNO	POTPUN O TOČNO
21) Kad nešto radimo zajedno, majka mi dopušta da joj pomognem odlučiti kako ćemo to učiniti.	NETOČN O	DJELOMI CE TOČNO	POTPUN O TOČNO
22) Moja majka kaže da ću jednog dana biti kažnjen/kažnjena za svoje loše ponašanje.	NETOČN O	DJELOMI CE TOČNO	POTPUN O TOČNO
23) Moja mi majka daje slobode koliko god želim.	NETOČN O	DJELOMI CE TOČNO	POTPUN O TOČNO
24) Moja majka mi se vrlo često nasmiješi.	NETOČN O	DJELOMI CE TOČNO	POTPUN O TOČNO
25) Majka me stalno detaljno ispituje o mojim prijateljima, kako bi bila sigurna da su oni za mene dobro društvo.	NETOČN O	DJELOMI CE TOČNO	POTPUN O TOČNO
26) Moja mi majka oprašta moje loše ponašanje.	NETOČN O	DJELOMI CE	POTPUN O

		TOČNO	TOČNO
27) Moja majka ne pokazuje da me voli.	NETOČN O	DJELOMI CE TOČNO	POTPUN O TOČNO
28) Kad sam uzrujan/uzrujana, majka me može oraspoložiti.	NETOČN O	DJELOMI CE TOČNO	POTPUN O TOČNO
29) Moja bi majka voljela da mi stalno može govoriti što da radim.	NETOČN O	DJELOMI CE TOČNO	POTPUN O TOČNO
30) Moja majka misli i govori o mojem lošem ponašanju još dugo nakon toga.	NETOČN O	DJELOMI CE TOČNO	POTPUN O TOČNO
31) Moja majka ne dijeli sa mnom baš puno aktivnosti.	NETOČN O	DJELOMI CE TOČNO	POTPUN O TOČNO
32) Moja mi majka dopušta da idem gdje god želim bez da je pitam.	NETOČN O	DJELOMI CE TOČNO	POTPUN O TOČNO
33) Moja majka uživa raditi nešto zajedno sa mnom.	NETOČN O	DJELOMI CE TOČNO	POTPUN O TOČNO
34) Osjećam se kao da sam najvažnija osoba u majčinom životu.	NETOČN O	DJELOMI CE TOČNO	POTPUN O TOČNO
35) Moju majku uistinu zanimaju moji osjećaji.	NETOČN O	DJELOMI CE TOČNO	POTPUN O TOČNO
36) Moja majka nastoji razumjeti kako ja o nečemu razmišljam.	NETOČN O	DJELOMI CE TOČNO	POTPUN O TOČNO
37) Moja se majka žali da joj idem na živce.	NETOČN O	DJELOMI CE TOČNO	POTPUN O TOČNO
38) Moja se majka raspituje kod drugih što radim izvan kuće.	NETOČN O	DJELOMI CE TOČNO	POTPUN O TOČNO
39) Moja se majka jako razljuti na mene kad ne pomažem u kući.	NETOČN O	DJELOMI CE TOČNO	POTPUN O TOČNO
40) Moja majka ne zahtijeva da je poslušam u nečemu ako se požalim ili pobunim.	NETOČN O	DJELOMI CE TOČNO	POTPUN O TOČNO
41) Kad sam tužan/tužna, majka me razveseli.	NETOČN	DJELOMI	POTPUN

	O	CE TOČNO	O TOČNO
42) Moja majka želi kontrolirati sve što radim.	NETOČN O	DJELOMI CE TOČNO	POTPUN O TOČNO
43) Moja majka misli da je svako loše ponašanje vrlo ozbiljno i da će imati daljnje posljedice.	NETOČN O	DJELOMI CE TOČNO	POTPUN O TOČNO
44) Moja se majka uvijek žali na mene.	NETOČN O	DJELOMI CE TOČNO	POTPUN O TOČNO
45) Moja majka često govori o dobrim stvarima koje činim.	NETOČN O	DJELOMI CE TOČNO	POTPUN O TOČNO
46) Moja je majka čitav svoj život posvetila svojoj djeci.	NETOČN O	DJELOMI CE TOČNO	POTPUN O TOČNO
47) Kad god je to moguće, majka mi dopušta da sam/sama izaberem što ću učiniti.	NETOČN O	DJELOMI CE TOČNO	POTPUN O TOČNO
48) Moja me majka stalno pokušava promijeniti.	NETOČN O	DJELOMI CE TOČNO	POTPUN O TOČNO
49) S mojom je majkom lako razgovarati.	NETOČN O	DJELOMI CE TOČNO	POTPUN O TOČNO
50) Moja bi majka željela da sam ja drugačija osoba.	NETOČN O	DJELOMI CE TOČNO	POTPUN O TOČNO
51) Moja mi majka dopušta da idem van uvijek kad želim.	NETOČN O	DJELOMI CE TOČNO	POTPUN O TOČNO
52) Moja je majka ponosna na ono što činim.	NETOČN O	DJELOMI CE TOČNO	POTPUN O TOČNO
53) Moja majka gotovo svo svoje slobodno vrijeme provodi sa svojom djecom.	NETOČN O	DJELOMI CE TOČNO	POTPUN O TOČNO
54) Mojoj se majci ne sviđa kako se ponašam kod kuće.	NETOČN O	DJELOMI CE TOČNO	POTPUN O TOČNO
55) Moju je majku lako nagovoriti na nešto.	NETOČN O	DJELOMI CE TOČNO	POTPUN O TOČNO

56) Kad učinim bilo što loše, majka me uvijek ponovno za to grdi.	NETOČN O	DJELOMI CE TOČNO	POTPUN O TOČNO
57) Moja mi majka dopušta da radim sve što volim.	NETOČN O	DJELOMI CE TOČNO	POTPUN O TOČNO

CRPBI-O57

Kako djeca rastu i postaju starija ona sve više znaju o svojim roditeljima i o načinu na koji njihovi roditelji odgajaju svoju djecu.

Pred tobom se nalaze rečenice pomoću kojih bismo željeli saznati nešto o tvojim iskustvima s tvojim ocem. Molimo te da pročitaš svaku rečenicu i da zaokružiš onaj odgovor koji najbolje opisuje **način na koji se tvoj otac odnosi prema tebi**.

Ako ono što je napisano u rečenici uopće **ne vrijedi za tvog oca**, odnosno nije za njega točno, zaokružit ćeš odgovor “**NETOČNO**”.

Ako ono što je napisano u rečenici samo **napola vrijedi za tvog oca**, odnosno samo je djelomice točno za njega, zaokružit ćeš odgovor “**DJELOMICE TOČNO**”.

Ako ono što je napisano u rečenici **jako dobro opisuje tvog oca**, odnosno potpuno je točno za njega, zaokružit ćeš odgovor “**POTPUNO TOČNO**”.

Pazi da ne preskočiš ni jedno pitanje!

1) Nakon što s ocem razgovaram o svojim brigama, osjećam se bolje.	NETOČN O	DJELOMI CE TOČNO	POTPUN O TOČNO
2) Moj otac uvijek želi točno znati gdje sam i što radim.	NETOČN O	DJELOMI CE TOČNO	POTPUN O TOČNO
3) Moj je otac blag prema meni.	NETOČN O	DJELOMI CE TOČNO	POTPUN O TOČNO
4) Moj otac ne priča baš puno sa mnom.	NETOČN O	DJELOMI CE TOČNO	POTPUN O TOČNO
5) Otac mi uvijek govori kako bih se trebao/trebala ponašati.	NETOČN O	DJELOMI CE TOČNO	POTPUN O TOČNO
6) Moj otac provodi vrlo malo vremena sa mnom.	NETOČN O	DJELOMI CE TOČNO	POTPUN O TOČNO
7) Moj otac gotovo uvijek razgovara sa mnom toplim i prijateljskim glasom.	NETOČN O	DJELOMI CE TOČNO	POTPUN O TOČNO
8) Moj otac uvijek misli na stvari koje će me razveseliti.	NETOČN O	DJELOMI CE TOČNO	POTPUN O TOČNO
9) Moj otac uvijek provjerava što sam radio/radila u školi ili vani.	NETOČN O	DJELOMI CE TOČNO	POTPUN O TOČNO
10) Moj otac mi dopušta da mu kažem ako mislim da su moje ideje bolje od njegovih.	NETOČN O	DJELOMI CE TOČNO	POTPUN O TOČNO
11) Moj otac mi lako oprostí kad nešto pogriješim.	NETOČN O	DJELOMI CE TOČNO	POTPUN O TOČNO
12) Moj otac mi točno govori kako da nešto učinim.	NETOČN O	DJELOMI CE TOČNO	POTPUN O TOČNO
13) Moj otac bi htio da sam/sama odlučim kako ću nešto učiniti.	NETOČN O	DJELOMI CE TOČNO	POTPUN O TOČNO

14) Ako prekršim obećanje, otac mi dugo nakon toga ne vjeruje.	NETOČN O	DJELOMI CE TOČNO	POTPUN O TOČNO
15) Čini se da moj otac ne misli baš često na mene.	NETOČN O	DJELOMI CE TOČNO	POTPUN O TOČNO
16) Kad idem van, otac mi ne kaže u koliko se sati moram vratiti kući.	NETOČN O	DJELOMI CE TOČNO	POTPUN O TOČNO
17) Moj otac mi poklanja puno brige i pažnje.	NETOČN O	DJELOMI CE TOČNO	POTPUN O TOČNO
18) Moj otac traži od mene da mu ispričam sve što se događa kad sam izvan kuće.	NETOČN O	DJELOMI CE TOČNO	POTPUN O TOČNO
19) Moj otac ne zaboravlja baš brzo moje pogreške.	NETOČN O	DJELOMI CE TOČNO	POTPUN O TOČNO
20) Moj otac želi da mu kažem ako mi se ne sviđa način na koji postupi sa mnom.	NETOČN O	DJELOMI CE TOČNO	POTPUN O TOČNO
21) Kad nešto radimo zajedno, otac mi dopušta da mu pomognem odlučiti kako ćemo to učiniti.	NETOČN O	DJELOMI CE TOČNO	POTPUN O TOČNO
22) Moj otac kaže da ću jednog dana biti kažnjen/kažnjena za svoje loše ponašanje.	NETOČN O	DJELOMI CE TOČNO	POTPUN O TOČNO
23) Moj otac mi daje slobode koliko god želim.	NETOČN O	DJELOMI CE TOČNO	POTPUN O TOČNO
24) Moj otac mi se vrlo često nasmiješi.	NETOČN O	DJELOMI CE TOČNO	POTPUN O TOČNO
25) Otac me stalno detaljno ispituje o mojim prijateljima, kako bi bio siguran da su oni za mene dobro društvo.	NETOČN O	DJELOMI CE TOČNO	POTPUN O TOČNO
26) Moj otac mi oprašta moje loše ponašanje.	NETOČN O	DJELOMI CE TOČNO	POTPUN O TOČNO
27) Moj otac ne pokazuje da me voli.	NETOČN O	DJELOMI CE TOČNO	POTPUN O TOČNO
28) Kad sam uzrujan, otac me može oraspoložiti.	NETOČN O	DJELOMI CE TOČNO	POTPUN O TOČNO
29) Moj otac bi volio da mi stalno može govoriti što da radim.	NETOČN O	DJELOMI CE TOČNO	POTPUN O TOČNO
30) Moj otac misli i govori o mojem lošem ponašanju još dugo nakon toga.	NETOČN O	DJELOMI CE TOČNO	POTPUN O TOČNO

31) Moj otac ne dijeli sa mnom baš puno aktivnosti.	NETOČN O	DJELOMI CE TOČNO	POTPUN O TOČNO
32) Moj otac mi dopušta da idem gdje god želim bez da ga pitam.	NETOČN O	DJELOMI CE TOČNO	POTPUN O TOČNO
33) Moj otac uživa raditi nešto zajedno sa mnom.	NETOČN O	DJELOMI CE TOČNO	POTPUN O TOČNO
34) Osjećam se kao da sam najvažnija osoba u očevom životu.	NETOČN O	DJELOMI CE TOČNO	POTPUN O TOČNO
35) Mog oca uistinu zanimaju moji osjećaji.	NETOČN O	DJELOMI CE TOČNO	POTPUN O TOČNO
36) Moj otac nastoji razumjeti kako ja o nečemu razmišljam.	NETOČN O	DJELOMI CE TOČNO	POTPUN O TOČNO
37) Moj otac se žali da mu idem na živce.	NETOČN O	DJELOMI CE TOČNO	POTPUN O TOČNO
38) Moj otac se raspituje kod drugih što radim izvan kuće.	NETOČN O	DJELOMI CE TOČNO	POTPUN O TOČNO
39) Moj se otac jako razljuti na mene kad ne pomažem u kući.	NETOČN O	DJELOMI CE TOČNO	POTPUN O TOČNO
40) Moj otac ne zahtijeva da ga poslušam u nečemu ako se požalim ili pobunim.	NETOČN O	DJELOMI CE TOČNO	POTPUN O TOČNO
41) Kad sam tužan, otac me razveseli.	NETOČN O	DJELOMI CE TOČNO	POTPUN O TOČNO
42) Moj otac želi kontrolirati sve što radim.	NETOČN O	DJELOMI CE TOČNO	POTPUN O TOČNO
43) Moj otac misli da je svako loše ponašanje vrlo ozbiljno i da će imati daljnje posljedice.	NETOČN O	DJELOMI CE TOČNO	POTPUN O TOČNO
44) Moj otac se uvijek žali na mene.	NETOČN O	DJELOMI CE TOČNO	POTPUN O TOČNO
45) Moj otac često govori o dobrim stvarima koje činim.	NETOČN O	DJELOMI CE TOČNO	POTPUN O TOČNO
46) Moj otac je čitav svoj život posvetio svojoj djeci.	NETOČN O	DJELOMI CE TOČNO	POTPUN O TOČNO
47) Kad god je to moguće, otac mi dopušta da sam izaberem što ću učiniti.	NETOČN O	DJELOMI CE TOČNO	POTPUN O TOČNO

48) Moj otac me stalno pokušava promijeniti.	NETOČN O	DJELOMI CE TOČNO	POTPUN O TOČNO
49) S mojim je ocem lako razgovarati.	NETOČN O	DJELOMI CE TOČNO	POTPUN O TOČNO
50) Moj otac bi želio da sam ja drugačija osoba.	NETOČN O	DJELOMI CE TOČNO	POTPUN O TOČNO
51) Moj otac mi dopušta da idem van uvijek kad želim.	NETOČN O	DJELOMI CE TOČNO	POTPUN O TOČNO
52) Moj je otac ponosan na ono što činim.	NETOČN O	DJELOMI CE TOČNO	POTPUN O TOČNO
53) Moj otac gotovo svo svoje slobodno vrijeme provodi sa svojom djecom.	NETOČN O	DJELOMI CE TOČNO	POTPUN O TOČNO
54) Mom ocu se ne sviđa kako se ponašam kod kuće.	NETOČN O	DJELOMI CE TOČNO	POTPUN O TOČNO
55) Mog je oca lako nagovoriti na nešto.	NETOČN O	DJELOMI CE TOČNO	POTPUN O TOČNO
56) Kad učinim bilo što loše, otac me uvijek ponovno za to grdi.	NETOČN O	DJELOMI CE TOČNO	POTPUN O TOČNO
57) Moj otac mi dopušta da radim sve što volim.	NETOČN O	DJELOMI CE TOČNO	POTPUN O TOČNO

Sestrinsko/bratski odnos**13.4. Upitnik odnosa među braćom i sestrama (Jurkin, 2014)**

Slijedeći niz pitanja odnosi se na to kako ti vidiš **trenutni odnos** kojeg imaš sa sestrom/bratom. Ukoliko imaš više sestara/braće molimo te da nam opišeš odnos (prema pitanjima koji su dolje) sa sestrom/bratom s teškoćama u razvoju. Dakle, trebaš procijeniti kakav je tvoj odnos s njom/njim sada, a ne kakav je bio u prošlosti! Molimo te da pažljivo pročitaš svako pitanje i na skali od 5 stupnjeva zaokružiš onaj broj koji najbolje odgovara tvom mišljenju.

Gotovo nimalo 1 _____ 2 _____ 3 _____ 4 _____ **5 Mnogo**

1. Braća i sestre obično čine lijepe stvari jedni za druge. Koliko ti i tvoja sestra/brat činite lijepih stvari jedno za drugo.	1 _____ 2 _____ 3 _____ 4 _____ 5
2. Koliko pomažeš sestri/bratu kada nešto ne može sama/sam učiniti?	1 _____ 2 _____ 3 _____ 4 _____ 5
3. Koliko sestra/brat pomaže tebi kada nešto ne možeš sam učiniti?	1 _____ 2 _____ 3 _____ 4 _____ 5
4. Naređuješ li sestri/bratu što da radi?	1 _____ 2 _____ 3 _____ 4 _____ 5
5. Naređuje li sestra/brat tebi što da radiš?	1 _____ 2 _____ 3 _____ 4 _____ 5
6. Koliko ste bliski ti i tvoja sestra/brat?	1 _____ 2 _____ 3 _____ 4 _____ 5
7. Koliko često ti i tvoja sestra/brat radite nešto skupa (posjećujete ista mjesta...)?	1 _____ 2 _____ 3 _____ 4 _____ 5
8. Koliko često se ti i sestra/brat međusobno vrijeđate?	1 _____ 2 _____ 3 _____ 4 _____ 5
9. Volite li slične stvari ti i tvoja sestra/brat?	1 _____ 2 _____ 3 _____ 4 _____ 5
10. Povjeravaš li se sestri/bratu?	1 _____ 2 _____ 3 _____ 4 _____ 5
11. Koliko se međusobno natječeš sa sestrom/bratom?	1 _____ 2 _____ 3 _____ 4 _____ 5
12. Koliko se diviš sestri/bratu?	1 _____ 2 _____ 3 _____ 4 _____ 5
13. Koliko se sestra/brat divi tebi?	1 _____ 2 _____ 3 _____ 4 _____ 5
14. Koliko se prepireš sa sestrom/bratom?	1 _____ 2 _____ 3 _____ 4 _____ 5
15. Koliko surađuješ sa sestrom/bratom?	1 _____ 2 _____ 3 _____ 4 _____ 5
16. Pomažeš li sestri/bratu u situacijama kada je pomoć potrebna?	1 _____ 2 _____ 3 _____ 4 _____ 5
17. Pomaže li sestra/brat tebi kada ti je pomoć potrebna?	1 _____ 2 _____ 3 _____ 4 _____ 5
18. Koliko te često sestra/brat pokušava natjerati da nešto učiniš?	1 _____ 2 _____ 3 _____ 4 _____ 5
19. Koliko često ti pokušavaš natjerati sestru/brata da nešto učini?	1 _____ 2 _____ 3 _____ 4 _____ 5

20. Koliko se volite ti i tvoja sestra/brat?	1___2___3___4___5
21. Koliko se često zabavljaš sa sestrom/bratom?	1___2___3___4___5
22. Koliko ti i tvoja sestra/brat značite jedno drugome?	1___2___3___4___5
23. Koliko toga ti i sestra/brat imate zajedničkog?	1___2___3___4___5
24. Koliko ti i sestra/brat govorite jedno drugome o svojim osjećajima ili osobnim problemima?	1___2___3___4___5
25. Koliko se natječeš sa sestrom/bratom?	1___2___3___4___5
26. Koliko se ponosiš sa svojom sestrom/bratom?	1___2___3___4___5
27. Koliko se prema tvom mišljenju tvoja sestra/brat ponosi s tobom?	1___2___3___4___5
28. Koliko se svađaš sa sestrom/bratom?	1___2___3___4___5
29. Koliko toga ti i tvoja sestra/brat dijelite jedno s drugim?	1___2___3___4___5
30. Koliko često te sestra/brat poučava u različitim stvarima?	1___2___3___4___5
31. Koliko često ti poučavaš sestru/brata u različitim stvarima?	1___2___3___4___5
32. Koliko često naređuješ sestri/bratu?	1___2___3___4___5
33. Koliko često sestra/brat naređuje tebi?	1___2___3___4___5
34. Koliko se ti i sestra/brat volite?	1___2___3___4___5
35. Koliko slobodnog vremena ti i sestra/brat provodite skupa?	1___2___3___4___5
36. Koliko često se međusobno zadirkujete?	1___2___3___4___5
37. Koliko ste slični ti i sestra/brat?	1___2___3___4___5
38. Koliko često govorite jedno drugome stvari o kojima ne govorite drugim ljudima?	1___2___3___4___5
39. Koliko pokušavate biti bolji jedno od drugoga?	1___2___3___4___5
40. Koliko često imaš jako visoko mišljenje o sestri/bratu?	1___2___3___4___5
41. Koliko često sestra/brat ima o visoko mišljenje o tebi?	1___2___3___4___5
42. Koliko si sklon neslaganju sa sestrom/bratom?	1___2___3___4___5

Dolje navedena pitanja odnose se na to kakav je odnos tvoje majke prema tebi i tvojoj sestri/bratu. Molimo te da pažljivo pročitaš svako pitanje i na skali od pet stupnjeva zaokružiš onaj broj koji najbolje odgovara tvom mišljenju.

Gotovo nimalo 1 _____ 2 _____ 3 _____ 4 _____ 5 Mnogo

1. Koliko, po tvom mišljenju, majka pokazuje svoju naklonost prema	tebi	1 _____ 2 _____ 3 _____ 4 _____ 5
	Sestri/bratu	1 _____ 2 _____ 3 _____ 4 _____ 5
2. Koliko je, po tvom mišljenju, tvoja majka bliska	tebi	1 _____ 2 _____ 3 _____ 4 _____ 5
	Sestri/bratu	1 _____ 2 _____ 3 _____ 4 _____ 5
3. Koliko, po tvom mišljenju, tvoja majka podržava	tebe	1 _____ 2 _____ 3 _____ 4 _____ 5
	Sestru/brata	1 _____ 2 _____ 3 _____ 4 _____ 5

Dolje navedena pitanja odnose se na to kakav je odnos tvojog oca prema tebi i tvojoj sestri/bratu. Molimo te da pažljivo pročitaš svako pitanje i na skali od pet stupnjeva zaokružiš onaj broj koji najbolje odgovara tvom mišljenju.

Gotovo nimalo 1 _____ 2 _____ 3 _____ 4 _____ 5 Mnogo

1. Koliko, po tvom mišljenju, otac pokazuje svoju naklonost prema	tebi	1 _____ 2 _____ 3 _____ 4 _____ 5
	Sestri/bratu	1 _____ 2 _____ 3 _____ 4 _____ 5
2. Koliko je, po tvom mišljenju, tvoj otac blizak	tebi	1 _____ 2 _____ 3 _____ 4 _____ 5
	Sestri/bratu	1 _____ 2 _____ 3 _____ 4 _____ 5
3. Koliko, po tvom mišljenju, tvoj otac podržava	tebe	1 _____ 2 _____ 3 _____ 4 _____ 5
	Sestru/brata	1 _____ 2 _____ 3 _____ 4 _____ 5

Autonomija**13.5. Skala percipirane roditeljske podrške autonomiji (Lukač, 2019)**

Sljedeći niz pitanja se odnosi na tvoju percepciju majke i oca tijekom tvog odrastanja. Moglo se dogoditi da tijekom odrastanja nisi bila/bio u kontaktu s jednim od roditelja (npr. ocem), ali je netko drugi istog stog spola živio s tobom (očuh), odgovori na pitanja o njemu.

Ako nisi bila/bio u kontaktu s jednim od roditelja i neka druga osoba istog spola nije živjela s tobom, molim te nemoj odgovoriti na pitanja koja se na njega/nju odnose.

Molim te odgovori na pitanja na sljedeći način

1	2	3	4	5	6	7
Uopće se ne slažem	Uglavnom se ne slažem	Donekle se ne slažem	Donekle se slažem	Slažem se	Uglavnom se slažem	U potpunosti se slažem

Budi pažljiva/pažljiv. Redoslijed pitanja za majku i oca se na svakom pitanju mijenjaju.

Tijekom odrastanja: ...

1. Roditelji su mi davali mnogo prilika da samostalno donesem odluku o svojim aktivnostima.	Majka	1	2	3	4	5	6	7
	Otac*	1	2	3	4	5	6	7
2. Kada bi me roditelji zamolili nešto, objasnili bi mi zašto da to učinim.	Otac*	1	2	3	4	5	6	7
	Majka	1	2	3	4	5	6	7
3. Kada bi odbio/la nešto učiniti, roditelji bi mi prijetili da će mi oduzeti privilegije kako bi to učinio.	Majka	1	2	3	4	5	6	7
	Otac*	1	2	3	4	5	6	7
4. Prilikom odlučivanja o onome što se men tiče, roditeljima su važni moji stavovi.	Otac*	1	2	3	4	5	6	7
	Majka	1	2	3	4	5	6	7
5. Moji roditelji ne žele prihvatiti da se ponekad želim zabaviti, ne pokušati biti najbolja/i.	Majka	1	2	3	4	5	6	7
	Otac*	1	2	3	4	5	6	7
6. Kada bi želio/a napraviti nešto drugačije od onoga što žele, roditelji mi stvaraju osjećaj krivnje.	Otac*	1	2	3	4	5	6	7
	Majka	1	2	3	4	5	6	7
7. Roditelji me potiču da budem svoj/a.	Majka	1	2	3	4	5	6	7
	Otac*	1	2	3	4	5	6	7
8. Unutar određenih granica, roditelji mi dozvoljavaju da samostalno donosim odluke za svoje aktivnosti.	Otac*	1	2	3	4	5	6	7
	Majka	1	2	3	4	5	6	7
9. Kada mi nije dopušteno nešto učiniti, znam zašto.	Majka	1	2	3	4	5	6	7
	Otac*	1	2	3	4	5	6	7
10. Uvijek moram raditi što roditelji žele, ako ne prijete mi oduzimanjem privilegija.	Otac*	1	2	3	4	5	6	7
	Majka	1	2	3	4	5	6	7
11. Moji roditelji vjerujem da moram biti najbolja/i da bi uspio/a.	Majka	1	2	3	4	5	6	7
	Otac*	1	2	3	4	5	6	7
12. Roditelji žele da se osjećam krivim za različite situacije i stvari.	Otac*	1	2	3	4	5	6	7
	Majka	1	2	3	4	5	6	7
13. Moji roditelji „se mogu staviti u moje cipele“ i razumijeti kako se osjećam.	Majka	1	2	3	4	5	6	7
	Otac*	1	2	3	4	5	6	7

14. Moji se roditelji nadaju da ću samostalno donositi odluke u skladu sa svojim interesima i sklonostima.	Otac*	1	2	3	4	5	6	7
	Majka	1	2	3	4	5	6	7
15. Kada moji roditelji žele da nešto učinim, moram se pokoriti ili me kažnjavaju.	Majka	1	2	3	4	5	6	7
	Otac*	1	2	3	4	5	6	7
16. Moji roditelji poštuju misli i osjećaje, čak i kad se razlikuju od njihovih.	Otac*	1	2	3	4	5	6	7
	Majka	1	2	3	4	5	6	7
17. Moram biti najbolja/i da se moji roditelji ponose samnom.	Majka	1	2	3	4	5	6	7
	Otac*	1	2	3	4	5	6	7
18. Posrame me kada žele da postupam drugačije kako bi se promijenila/o.	Otac*	1	2	3	4	5	6	7
	Majka	1	2	3	4	5	6	7
19. Potrudili su se da shvatim zašto su neke stvari zabranjene.	Majka	1	2	3	4	5	6	7
	Otac*	1	2	3	4	5	6	7
20. Ako ne napravim što žele, moji roditelji me kažnjavaju.	Otac*	1	2	3	4	5	6	7
	Majka	1	2	3	4	5	6	7
21. Osjećajem krivnje me kontroliraju.	Majka	1	2	3	4	5	6	7
	Otac*	1	2	3	4	5	6	7
22. Inzistiraju da budem bolja/i od drugih.	Otac*	1	2	3	4	5	6	7
	Majka	1	2	3	4	5	6	7
23. Ako ne razumijem zašto nešto moram napraviti, roditelji mi objasne.	Majka	1	2	3	4	5	6	7
	Otac*	1	2	3	4	5	6	7
24. Slušaju me čak i kad se ne slažem s njima.	Otac*	1	2	3	4	5	6	7
	Majka	1	2	3	4	5	6	7

Nepoželjna ponašanja**13.6. Check-lista nepoželjnih ponašanja**

Slijedi niz pitanja o nepoželjnim ponašanjima sestre/brata s teškoćama u razvoju.

Molim te odgovori na pitanja o nepoželjnim ponašanjima tvoje sestre/brata:

	DA	NE
1.Moja sestra/brat viče.		
2.Moja sestra/brat udara samog sebe.		
3.Moja sestra/brat fizički napada mene i druge ukućane.		
4.Moja sestra/brat baca/udara stvari.		
5.Moja sestra/brat verbalno vrijeđa druge.		
6.Moja sestra/brat ima verbalne stereotipije (ponavlja reklame, dijelove iz crtića/filmova,...)		
6.Moja sestra/brat ima stereotipna ponašanja (ljulja se/skače/vrti rukama).		
7.Moja sestra/brat bježi.		
8.Moja sestra/brat noću ne spava.		

Molim te odgovori na pitanja o učestalosti nepoželjnih ponašanja sestre/brata:

	Nekoliko puta dnevno	Svaki dan (1x)	Jednom tjedno	Nekoliko puta tjedno	Samo u specifičnim situacijama (npr. odlazak doktoru)	Ne znam
9.Moja sestra/brat viče.						
10.Moja sestra/brat udara samog sebe.						
11.Moja sestra/brat fizički napada mene i druge ukućane.						
12.Moja sestra/brat baca/udara stvari.						
13.Moja sestra/brat verbalno vrijeđa druge.						
14. Moja sestra/brat ima verbalne stereotipije (ponavlja reklame, dijelove crtića/filma, ...)						

15.Moja sestra/brat ima stereotipna ponašanja (ljulja se/skače/vrti rukama).						
16.Moja sestra/brat bježi.						
17.Moja sestra/brat noću ne spava.						

Sociodemografski podaci**13.7. Upitnik općih podataka**

1. **Spol** (zaokruži): 1. muški 2. ženski

2. **Dob:** _____

3. **Razred** (upiši) _____

4. Zaokruži **ocjenu** s kojom si završio prethodni razred:

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

5. **Stupanj obrazovanja roditelja (zaokruži):**

OCA

MAJKE

1) osnovna škola

1) osnovna škola

2) srednja škola

2) srednja škola

3) viša škola

3) viša škola

4) fakultet

4) fakultet

6. **Kako procjenjuješ socioekonomski status u svojoj obitelji**

a) vrlo ispod prosjeka

b) ispod prosjeka

c) prosječno

d) iznad prosjeka

e) vrlo iznad prosjeka

7. S kojim **članovima obitelji** živiš (možeš zaokružiti više odgovora):

a) sa oba roditelja

b) majkom

c) ocem

d) bratom/braćom (koliko) _____

e) sestrom/sestrama (koliko) _____

f) ostali (tko, koliko) _____

9. Koliko tvojih sestara/braće imaju teškoće u razvoju?

8. Koliko ti brat/braća s teškoćama u razvoju imaju godina: _____

Koliko ti sestra/sestre s teškoćama u razvoju imaju godina: _____

Koja/i si ti po redoslijedu rođenja u tvojoj obitelji (zaokruži)

1 2 3 4 5

9. Zaokruži vrstu teškoće u razvoju sestre/brata

- a) Oštećenje vida
- b) Oštećenje sluha
- c) Oštećenje jezično govorne glasovne komunikacije (sestra/brat teško govori, ima problema izgovoriti određena slova i riječi)
- d) Specifične teškoće učenja (disleksija, disgrafija, diskalkulija)
- e) Motoričke teškoće
- f) Intelektualne teškoće
- g) Poremećaj iz spektra autizma (PSA)
- h) Poremećaj pažnje i hiperaktivnosti (ADHD)
- i) Poremećaj u ponašanju
- j) Više vrsta teškoća

10. Bračni status roditelja (zaokruži):

- a) u braku
- b) razvedeni
koliko si imao godina kada su se roditelji razveli? _____
- c) udovac / udovica
koliko si imao godina kada ti je umro otac ili majka? _____
- d) izvanbračna zajednica
- e) u braku su, ali ne žive zajedno
- f) drugo _____

13.8. Molba za suradnjom

Klasa: 602-04/21-48/46
Ur. broj: 251-74/21-01/3
Zagreb, 13. prosinca 2021. godine

Molba za suradnjom

Poštovani,

molimo Vas da podržite istraživanje "Dobrobit sestara i braće djece s teškoćama u razvoju i osoba s invaliditetom" koje se provodi u okviru Poslijediplomskog doktorskog studija "Prevenicijska znanost i studij invaliditeta" na Edukacijsko-rehabilitacijskom fakultetu. Istraživanje provodi Lorena Koštić pod mentorstvo izv.prof.dr.sc. Ane Wagner Jakab i doc.dr.sc. Ajane Löw a rezultati istraživanja biti će prikazani u doktorskoj disertaciji. Nacrt istraživanja odobrilo je Etičko povjerenstvo Edukacijsko-rehabilitacijskog fakulteta dana i Senat Sveučilišta u Zagrebu.

Obitelji djece s teškoćama suočene su sa brojnim životnim izazovima i stresovima. Jedan od izazova odnosi se i na njegovanje bratsko-sestrinskih odnosa kada jedno od djece ima teškoće u razvoju. Ova tema je nedovoljno istraženo u Hrvatskoj a posljedica toga je i da je podrška sestrama i braći djece s teškoćama i osoba s invaliditetom u tom području nedostatna.

Vaša podrška ovom istraživanju dati će važan doprinos bavljenju ovom temom. Doktorandica Lorena Koštić će Vam se javiti i zamoliti Vas za suradnju i organizacijsku podršku u prikupljanju podataka.

Ukoliko imate bilo kakvih pitanja ili nejasnoća, slobodno se možete obratiti mentoricama ajana.low@erf.unizg.hr ili ana.wagner-jakab@erf.unizg.hr

Nadamo se uspješnoj suradnji te se unaprijed zahvaljujemo na vašoj podršci.

S poštovanjem,

Dekan Edukacijsko-rehabilitacijskog fakulteta

A. Bilić

prof.dr.sc. Ante Bilić Precić

Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet, Znanstveno-učilišni kampus Borongaj, Borongajska cesta 83C, HR - 10000 Zagreb
Tel. +385 (0)1 245 7501, Faks: +385 (0)1 245 7559
OIB: 34967762426, DEKAN / E-mail: dekan@erf.hr, www.erf.unizg.hr

13.9. Suglasnost za predstavnike institucija

UDRUGA _____

ADRESA _____

OIB _____

IME I PREZIME PREDSEDNIKA _____

Lorena Koštić
 Oktavijana Augusta 16
 44000 Sisak

SUGLASNOST

Dajem suglasnost za sudjelovanje obiteljima, članovima udruge na sudjelovanje u istraživanju za izradu doktorske disertacije **“Dobrobit sestara/braće djece s teškoćama u razvoju”**. Ciljana populacije su sestre/braća tipičnog razvoja adolescentske dobi (10-18 godina).

Dobrobit u adolescentskoj dobi vrlo lako može biti narušena, posebice ako je u obitelji prisutno dijete s teškoćama u razvoju. Veliki utjecaj na razvoj dobrobiti u ovoj dobi imaju kako odnosi unutar obitelji, tako odnosi izvan nje. Pokazalo se da su, bez obzira na težnju individualizaciji, roditelji vrlo važan faktor podrške. Nadalje, sestrinsko/bratski odnos se od samog rođenja pokazao jedan od najvažnijih odnosa. Ponekad sama teškoća u razvoju oblikuje sestrinsko/bratski odnos s obzirom da: se roditelji drugačije ponašaju prema sestri/bratu s teškoćama u razvoju, tipični sestre/braća osjećaju potrebu ili imaju obavezu pomoći skrbiti roditeljima za sestru/brata s teškoćama u razvoju zbog čega imaju manje mogućnosti za ostvarivanje autonomije u odnosu na vršnjake. Prema tome, cilj ovog istraživanja je ispitati dobrobit sestara/braće adolescentske dobi djece s teškoćama u razvoju procjenom i samoprocjenom nekoliko upitnika: sociodemografski upitnik, Upitnik odnosa među braćom i sestrama (Jurkin, 2014), Upitnik za procjenu roditeljskog ponašanja (Keresteš, 1999), Skala percipirane roditeljske podrške autonomiji (Lukač, 2019), Upitnik pozitivnog i negativnog afekta (Brdar, 2014), Skala zadovoljstva životom (Penezić, 1996) te upitnik koji će ispitati nepoželjna ponašanja sestre/brata s teškoćama u razvoju.

Prikupljeni podaci će se obrađivati grupno i u svakom trenutku će se poštivati anonimnost. Obradit će se me računalnim programom SPSS. Koristit će se za izradu doktorske disertacije te izlaganje na znanstvenim i stručnim skupovima. Dobiveni podaci bit će vrlo korisni za izradu znanstvenih spoznaja na ovu temu ali i praktičnih smjernica za sustavnu podršku sestrama/braći djece s teškoćama u razvoju.

Prava i obaveze:

1. Upoznat/a sam sa ciljem istraživanja.
2. Pomoći ću istraživaču prikupiti uzorak potreban za istraživanje.
3. Upoznat/a sam s time da će podaci sudionika biti u potpunosti anonimni i da će se rezultati obrađivati grupno.
4. Upoznat/a sam da će moj identitet ostati anoniman.
5. Upoznat/a sam da se u svakom trenutku mogu povući i prestati surađivati sa istraživačem.
6. Upoznat/a sam da će se kontakt podaci sudionika kao i upitnici koje ispune pohraniti na sigurnom.
7. Upoznat/a sam da će se kontakt podaci i ispunjeni upitnici čuvati 10 godina od provedbe istraživanja.
8. Nakon 10 godina, upitnici će biti uništeni rezačem papira.

Potpis

Datum i mjesto

13.10. Suglasnost za sudionike mlade od 14 godina**SUGLASNOST**

Za sudjelovanje moje kćeri/sina _____ (ime i prezime) u istraživanju “Dobrobit sestara/braće djece s teškoćama u razvoju/osoba s invaliditetom”

Adolescencija je vrijeme promjena izgleda, želja, mogućnosti, stila života, ali i mnogih nesigurnosti, no bez obzira obitelj i dalje ima vrlo važnu ulogu. Prisustvo djeteta s teškoćama u razvoju/osobe s invaliditetom u obitelji uvelike može utjecati na dobrobit, kako obitelji u cijelosti, tako i pojedinaca, u svim životnim razdobljima, posebice u ovoj tzv. turbulentnoj dobi. Prema tome, cilj ovog istraživanja je ispitati dobrobit sestara/braće adolescentske dobi djece s teškoćama u razvoju/osoba s invaliditetom procjenom i samoprocjenom nekoliko upitnika: sociodemografskim upitnikom, Upitnikom odnosa među braćom i sestrama (Jurkin, 2014), Upitnikom za procjenu roditeljskog ponašanja (Keresteš, 1999), Skalom percipirane roditeljske podrške autonomiji (Lukač, 2019), Upitnikom pozitivnog i negativnog afekta (Brdar, 2014), Skalom zadovoljstva životom (Penezić, 1996) te check listom koja će ispitati nepoželjna ponašanja sestre/brata s teškoćama u razvoju/invaliditetom.

Prikupljeni podaci će se obrađivati grupno i u svakom trenutku će se poštivati anonimnost. Koristit će se za stvaranje novih spoznaja o dobrobiti sestara/braće djece s teškoćama u razvoju/osoba s invaliditetom koje će se izlagati na znanstvenim i stručnim skupovima te praktičnim radionicama i predavanjima za sudionike.

Prava i dužnosti:

1. Upoznat/a sam da moje dijete sudjeluje u znanstvenom istraživanju kojem je glavna svrha stjecanje novih spoznaja o dobrobiti sestara/braće djece s teškoćama u razvoju/osoba s invaliditetom.
2. Upoznat/a sam sa ciljem istraživanja.
3. Upoznat/a sam da se moje dijete u bilo kojem trenutku može povući iz istraživanja.
4. Upoznat/a sam da će se u potpunosti poštivati anonimnost mog djeteta.
5. Upoznat/a sam da će se podaci obrađivati i objavljivati grupno.
6. Upoznat/a sam da će se upitnici koje moje dijete ispuni čuvati 10 godina na sigurnom mjestu te će potom biti uništeni rezačem papira.

Za sva pitanja, primjedbe, nelagode koja se može javiti tijekom popunjavanja upitnika, molimo Vas kontaktirati broj: 098/9091924 ili mail: lorena.kostic@gmail.com.

Dajem suglasnost da moje dijete dobi 10-14 godina može sudjelovati u istraživanju “Dobrobit sestara/braće djece s teškoćama u razvoju/osoba s invaliditetom”.

Ime i prezime skrbnika: _____

Potpis: _____

Draga/dragi _____ (ime i prezime) veselimo se
(sudionica/sudionik)
zajedničkoj suradnji. Molimo te da potpisom potvrdiš pristanak na suradnju. Sudjelovanjem u ovom
istraživanju doprinosiš stvaranju novih spoznaja zbog čega ti se jako zahvaljujemo.

13.11. Suglasnost za sudionike od 14 godina i starije

SUGLASNOST

Za sudjelovanje u istraživanju “Dobrobit sestara/braće djece s teškoćama u razvoju/osoba s invaliditetom”

Dragi roditelji,

Slijedi suglasnost koji će Vaše dijete potpisati ukoliko želi sudjelovati u znanstvenom istraživanju „Dobrobit sestara/braće djece s teškoćama u razvoju/osoba s invaliditetom“. Molim Vas, zajedno s Vašim djetetom pročitajte suglasnost nakon kojeg ga ona/on potpisati ukoliko želi sudjelovati.

Poštovani _____ (ime i prezime)

molim te pročitaj informacije o istraživanju kojim te pozivamo da se uključiš i nadamo da ćeš se odazvati.

Adolescencija je vrijeme promjena izgleda, želja, mogućnosti, stila života, ali i mnogih nesigurnosti, no bez obzira obitelj i dalje ima vrlo važnu ulogu. Prisustvo djeteta s teškoćama u razvoju/osobe s invaliditetom u obitelji uvelike može utjecati na dobrobit, kako obitelji u cijelosti, tako i pojedinaca, u svim životnim razdobljima, posebice u ovoj tzv. turbulentnoj dobi. Prema tome, cilj ovog istraživanja je ispitati dobrobit sestara/braće adolescentske dobi djece s teškoćama u razvoju/osoba s invaliditetom procjenom i samoprocjenom nekoliko upitnika: sociodemografskim upitnikom, Upitnikom odnosa među braćom i sestrama (Jurkin, 2014), Upitnikom za procjenu roditeljskog ponašanja (Keresteš, 1999), Skalom percipirane roditeljske podrške autonomiji (Lukač, 2019), Upitnikom pozitivnog i negativnog afekta (Brdar, 2014), Skalom zadovoljstva životom (Penezić, 1996) te check listom koja će ispitati nepoželjna ponašanja sestre/brata s teškoćama u razvoju/invaliditetom.

Prikupljeni podaci će se obrađivati grupno i u svakom trenutku će se poštivati anonimnost. Koristit će se za stjecanje novih spoznaja o dobrobiti sestara/braće djece s teškoćama u razvoju/invaliditetom koje će se izlagati na znanstvenim i stručnim skupovima, te praktičnim radionicama i predavanjima za sudionike.

Prava i dužnosti:

1. Upoznat/a sam da sudjelujem u znanstvenom istraživanju kojem je glavna svrha stjecanje novih spoznaja o dobrobiti sestara/braće djece s teškoćama u razvoju/invaliditetom.
2. Upoznat/a sam sa ciljem istraživanja.
3. Upoznat/a sam da se u bilo kojem trenutku mogu povući iz istraživanja.
4. Upoznat/a sam da će se u potpunosti poštivati anonimnost.
5. Upoznat/a sam da će se podaci obrađivati i objavljivati grupno.
6. Upoznat/a sam da će se upitnici koje ispunim čuvati 10 godina na sigurnom mjestu a potom uništeni rezačem papira.

Za sva pitanja, primjedbe ili nelagode koja se može javiti tijekom popunjavanja upitnika te informiranje o rezultatima istraživanja molim te kontaktiraj broj: 098/9091924 ili mail: lorena.kostic@gmail.com.

Dajem suglasnost za sudjelovanje u istraživanju “Dobrobit sestara/braće djece s teškoćama u razvoju/osoba s invaliditetom”.

Ime i prezime sudionika: _____

Potpis: _____

Draga/dragi _____ (ime i prezime) veselimo se

Sudionica/sudionik

zajedničkoj suradnji. Sudjelovanjem u ovom istraživanju doprinosiš stvaranju novih spoznaja, zbog čega ti se jako zahvaljujemo.

14. Životopis autorice

Lorena Koštić rođena je 4.12. 1987. u Sisku. Nakon srednje škole, 2007. upisala je Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet u Zagrebu, smjer rehabilitacija. Nakon završetka studija, 2013. zaposlila se u Osnovnoj školi Dragutina Tadijanovića, Petrinja na posebnim odjeljenjima, gdje je započela i svoj vježbenički staž. Sljedeće, 2014. godine, položila je stručni ispit i zaposlila se na posebnim odjeljenjima Osnovne škole 22.lipnja u Sisku gdje radi i danas. Poslijediplomski studij, Prevencijska znanost i studij invaliditeta upisala je 2014. godine na Edukacijsko-rehabilitacijskom fakultetu. Sudjelovala je na brojnim znanstvenim i stručnim konferencijama.

Kronološki slijed dodatnih edukacija:

Kronološki slijed (od najnovijeg datuma) 2024 – 2015

Edukacije: Edukacije Komore edukacijskih rehabilitatora i Županijskog stručnog aktiva edukacijskih rehabilitatora Sisačko moslavačke županije, Funkcionalna analiza ponašanja (Aba edukacija Hrvatska, 2023), **Procjena VB-Mapp i određivanje funkcionalnih i mjerljivih ciljeva** (Aba edukacija Hrvatska, 2023) **RBT** (registered behavior technician) (2020), **ABA 101** (2020); **ADOS-2** (Opservacijski protokol za dijagnostiku autizma) (2020), **PECS** (basic i advanced), **TEACCH** Autism (2019); Social Change and norms (UNICEF) (2019); Funkcionalno razmišljanje i znanje kao prioritet 21.stoljeća, Zagreb (2019); Asistivne tehnologije (2018);

Radionice:

Izrada socijalnih priča (2019)

Uvod u primijenjenu analizu ponašanja (ABA-u) (2019.)

Vještine zagovaranja u području prevencije i javnog zdravlja (ERF, 17.3.2018.)

C-Change approach, Assessing Parental Capacity to Change (ERF; 6.10.2017.)

Methodology school Basic: Visual Elicitation methods: A comprehensive introduction their use in qualitative research (ERF, 20.05.2017.)

Visual elicitation methods Advanced: A comprehensive introduction to their use in qualitative research (ERF 20.-21.5.2017)

Yoga for children with ADHD (ERF; 19.05.2017.)

Perspectives, Challenges and Support for Families of Children with Autism Spectrum Disorders ERF, 17.05.2017)

An introduction to person-centred active support (ERF; 20.10.2016.)

Taylor & Francis objavljivanje radova (2016)

Stručna usavršavanja Agencija za odgoj i obrazovanje, Sisačko-moslavačka županija

Simpozij:

Međunarodno znanstveni stručni simpozij, Cjeloživotnim obrazovanjem do profesionalnog identiteta, 9.-10.5.2019.

5.hrvatski simpozij o ranoj intervenciji u djetinjstvu, Split, 2019.

Multidisciplinarni pristup u ranoj intervenciji- važnost timskog pristupa i povezivanje usluga (Udruga za ranu intervenciju Varaždinske županije, 13.05.2017.)

4. Brodski simpozij o alkoholizmu, kockanju i modernim ovisnostima, Slavonski Brod, Zavod za javno zdravstvo Brodsko – posavske županije, 9. prosinca 2016.

Simpozij Zajedno možemo više - 10 godina Studentske sekcije za neuroznanost, Studentska sekcija za neuroznanost Medicinskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Hrvatska, Zagreb, 19.-21. 11. 2015.

Pozvana održana predavanja:

Pervazivni razvojni poremećaji, Dječji vrtić Popovača, 19.11.2019.

Komunikacijske vještine, Učiteljsko vijeće, Osnovna škola Josipa Kozarca, Lipovljani, 29.10.2019.

Pristupi i metode rada djeci i odraslima s poremećajem iz spektra autizma, Slatina, Udruga Vretenac, 2.4.2019.

Bihevioralni pristupi u radu s djecom s poremećajem iz spektra autizma, Opća bolnica Dr. Ivo Pedišić, Sisak; Društvo "Naša djeca", Petrinja (5.3.2019).

Metode poučavanja učenika s teškoćama u nastavi hrvatskog jezika, Agencija za odgoj i obrazovanje, (tri održana predavanja, 10.05.2017., 01.12.2016., 30.11.2016.)

Edukacijsko rehabilitacijska podrška djeci s poremećajem iz spektra autizma (Udruga osoba s invaliditetom Sisačko- moslavačke županije, 03.04.2017.)

Sudjelovanje u znanstveno - istraživačkim projektima: Prikupljanje i analiza podataka u projektu Equity and social inclusion through positive parenting (2018) (Edukacijsko rehabilitacijski fakultet Sveučilište u Zagrebu)

Komplementarni pristupi u međunarodnoj zaštiti u Jugoistočnoj Europi – COMP4SEE (2022; Hrvatski pravni centar)

Konferencije i kongresi:

XXIV. Dani psihologije u Zadru, 23.-25.5.2024.

ENCOURAGING LEARNING ENVIRONMENT, 18.11.2021.

Kreativni puls, 28—29.5.2021., Zagreb

Plenareno Depression Conference 2020., 13-14 Srpnja 2020.

2nd European Autism Congress, 28-29 Veljače, 2020.

12th Autism-Europe International Congress, A new dynamic for change and inclusion, Autism Europe, Nice, 13.-15.9.2019.

Interesi potrebe i prava, Konferencija s međunarodnim sudjelovanjem, Savez edukacijskih rehabilitatora, Šibenik, 24.-27.4. 2019.

Motorička znanja djece, 4. znanstveno-stručna konferencija, Kineziološki fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Laboratorij za motorički razvoj, Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 31.08.2018.

IX. Međunarodno naučno-stručna konferencija, "Unapređenje kvalitete života djece i mladih", 22-24.6.2018.

Godišnja konferencija hrvatskih psihologa, 07.-10.11.2018., Hrvatsko psihološko društvo, Hrvatska psihološka komora

Suvremenost programa i pristupa u radu s djecom s teškoćama i osobama s invaliditetom. Savez edukacijskih Rehabilitatora Hrvatske, Osijek, 11.- 13.10.2018.

ICEPS 2017: 19th International Conference on Education and Psychological Sciences, WASET, Lisabon, Portugal, 17-18 August 2017.

9th International Conference of the faculty of Education and rehabilitation Sciences, University of Zagreb, Croatia, 17-19.5.2017.

Oснаživanje roditelja djece s poremećaje iz spektra autizma, Konferencija „Equality and social inclusion through positive parenting, Hrvatska, 13.3.2017.

Multiplier event Conference on the project experimentation, University of Zagreb, Faculty of Education and rehabilitation sciences, Croatia, 16 November 2016

1. hrvatski kongres o mentalnom zdravlju djece i mladih s međunarodnim sudjelovanjem, Hrvatsko društvo za mentalno zdravlje djece i adolescenata, Zagreb, 28.-29.10.2016.

XI. Autism – Europe International Congress 2016., Edinburgh, UK, 16. - 18. September 2016.

7. Međunarodna naučno-stručna konferencija „Unaprjeđenje kvalitete života djece i mladih“, Udruženje za podršku i kreativni razvoj djece i mladih i Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet Sveučilišta u Tuzli, Bosna i Hercegovina, 24.-26. 6. 2016.

2. International Conference on Vocational Rehabilitation - current state, possibilities and perspectives, Centar za edukaciju i profesionalnu rehabilitaciju i Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet Sveučilišta u Tuzli, Bosna i Hercegovina, Tuzla, 10.-13. 12.

2. International Conference on Evolution and Behavior (ICEB), Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Hrvatska, Zagreb, 27.-29. 11. 2015.

4. Naučno-stručni skup sa međunarodnim učešćem -Aktuelnosti u edukaciji i rehabilitaciji osoba sa smetnjama u razvoju, Resursni centar za specijalnu edukaciju Beograd, Srbija, 24. - 25. 10. 2015.

7. Međunarodna konferencija - Rad sa decom i mladima sa smetnjama u razvoju i odraslim

osobama s invaliditetom, Društvo defektologa Vojvodine, Srbija, 16.-18. 10. 2015.

8. Scientific Conference - Students Encounter Science, Sveučilište u Banja Luci, Bosna i Hercegovina, 25.-28.11.2015.

3. International Conference on Vocational Rehabilitation - current state, possibilities and perspectives, Centar za edukaciju i profesionalnu rehabilitaciju i Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet Sveučilišta u Tuzli, Bosna i Hercegovina, Tuzla, 10.-13. 12. 2015.

Međunarodno-stručna konferencija Profesionalna rehabilitacija - stanje, mogućnosti, perspektive, Međunarodni forum solidarnosti - EMMAUS, Bosna i Hercegovina, 10.- 13.12.2015.

Objavljeni znanstveno istraživački i stručni članci i sažeci

1. Koštić, L., Wagner Jakab, A., Löw, A. (2024). Povezanost odnosa sa sestrama/braćom s teškoćama u razvoju/invaliditetom i vlastite autonomije iz perspektive adolescenata bez teškoća. U: I.Macuka, I. Burić, A.Slišković, A.Šimunić i P.Valerjev (ur.): XXIV. Dani psihologije u Zadru (str. 207). Sveučilište u Zadru.
2. Koštić, L., Wagner Jakab, A., Löw, A. (2024). Parenting styles and behaviours towards typically developing children and children with developmental disabilities: an overview of contemporary insights. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 60(1), 92-118. <https://doi.org/10.31299/hrri.60.1.5>
3. Koštić, L., Vuksan, R. (2023). Experiences of grandmothers of children with autism spectrum disorder. U: T.Novak (ur.): Erfcon 2023 Book of Abstracts (str.102). University of Zagreb, Faculty of education and rehabilitation sciences.
4. Karaman, P., Koštić, L. Šabolić, I. (2021). program pripreme djece u odgodi upisa u prvi razred za polazak u školu kroz aktivnosti projekta „Škola-mačji kašalj“. *Autizam: časopis za autizam i razvojne poremećaje*, 40-41(1-2), 10-13.
5. Koštić, L., Radenović, A. (2021). Mirna soba. Krativni puls u praktičnom radu s djecom I adolescentima s teškoćama u razvoju I odraslim osobama s invaliditetom te osobama s psihičkim smetnjama. (predavanje)
6. Koštić, L., Fabijan, L. (2021). Stress and coping strategies of fathers of children with disabilities. U: LJ. Pačić-Turk, A. Bogović i M. Žutić (ur.): *Coping with chrisis. Pathway towards resilience* (str.157).Odjel za psihologiju Hrvatskog katoličkog sveučilišta.
7. Karaman, P., Gvozdanović Debeljak, A., Koštić, L. (2021). Osobe s intelektualnim teškoćama i njihova socijalna uključenost u teoriji i praksi- iskustva Udruge osoba s intelektualnim teškoćama, Vretenac, Slatina. U: S. Potić i I. Sretenović (ur.): *VII. Stručno naučni skup sa*

- međunarodnim učešćem "Aktuelnosti u edukaciji I rehabilitaciji osoba sa smetnjama u razvoju". Big Štampa.
8. Vuksan, R., Koštić, L. (2021). Nasilje u školi i djeca s poremećajem iz spektra autizma. U: M.Željeznov Seničar (ur.): *Encouraging learning environment* (str. 206).On-line, pdf.
 9. Koštić, L. (2020). Medical resistency in epilepsy treatment. *Journal of brain research*. 3-3.
 10. Koštić, L. (2020). Alice stays in wonderland. *Plenareno Depression And Psychiatry Conference, Webinar Proceedings*, 13.
 11. Koštić, L., Čubrilo Franjić, I. (2020). Parent's attitudes towards sexuality of females with autism spectrum disorders. *Plenareno Depression And Psychiatry Conference, Webinar Proceedings*, 16.
 12. Rukavina, I., Karaman, P., Buljubašić, A., Koštić, L. (2020). Stavovi djelatnika odgojno obrazovnog sustava na uključivanje pomoćnika u nastavi/stručnih komunikacijskih posrednika. U: M.Nikolić I M.Vantić-Tanjić (ur.): *Unapređenje kvalitete života djece i mladih. Tematski zbornik. Tuzla II.dio* (str. 359-370). Unapređenje za podršku i kreativni razvoj djece i mladih.
 13. Čakširan, T., Koštić, L., Karaman, P. (2019). Aromaterapija za djecu s poremećajem iz spektra autizma. Prikaz slučaja. U :M.Nikolić i M.Vantić-Tanjić (ur.): *Unapređenje kvalitete života djece i mladih. Tematski zbornik II.dio* (str.439-451).Udruženje za podršku i kreativni razvoj djece i mladih.
 14. Čubrilo Franjić, I., Koštić, L. (2019). Uloga edukacijskog rehabilitatora i njegov djelokrug rada kao stručnjaka u predškolskoj ustanovi sa stajališta roditelja. U: T.Kokanović i S.Opić (ur.): *Knjiga sažetaka Međunarodno znanstveni stručni simpozij Cjeloživotnim obrazovanjem do profesionalnog identiteta* (str.54). Sisak, Dječji vrtić Sisak Stari.
 15. Koštić, L., Rukavina, I., Karaman, P. (2020). Medical service for persons with autism spectrum disorders (ASD). U: *Journal of Child and Adolescent Behavior "2nd European Autism Congress"*. (str.83).
 16. Koštić, L. (2019). Electrical epileptical status during sleep: a case report and family experience. U: *12th Autism Europe International Congress, Abstract book* (str.504).Autism Europe. (Dostupno na: https://www.autismeurope-congress2019.com/upload/programme/abstract_book.pdf)
 17. Koštić, L., Čubrilo Franjić, I. (2019). Rana intervencija kod djece s poremećajem iz spektra autizma u predškolskoj ustanovi: iskustva odgojitelja. U: S.Šimleša i M.Šimanović (ur.): *Hrvatski simpozij o ranoj intervenciji u djetinjstvu, Rano otkrivanje, dijagnostika i podrška kod poremećaja iz spektra autizma* (str.107). HURID.

18. Koštić L., Rukavina, I., Čubrilo Franjić I. (2019). *Važnost rane intervencije za odgojno obrazovni proces*. U: *Interesi prava i potrebe, Zbornik sažetaka* (str. 33).
19. Karaman, P., Koštić, L., Pinjatela, R. (2019). Ispitivanje dječjih stavova prema vršnjacima s Down sindromom. U: M.Nikolić i M.Vantić-Tanjić (ur.): *10. međunarodna naučno-stručna konferencija „Unapređenje kvalitete života djece i mladih”*. Tematski zbornik II.dio (str.119-129). Udruga za podršku i kreativni razvoj djece i mladih.
20. Koštić, L., Karaman, P. (2018). Socijalno uključivanje osoba s poremećajem iz spektra autizma kroz film. U: Nikolić, M., Vantić- Tanjić, M. (ur.): *Unapređenje kvalitete života djece i mladih, IX međunarodna naučno-stručna konferencija. Tematski zbornik, II.dio.* (str.455-464). Udruga za podršku i kreativni razvoj.
21. Karaman, P., Koštić, L. (2018). Rana intervencija kao usluga sustava socijalne skrbi. U: M.Nikolić i M.Vantić-Tanjić (ur.): *IX međunarodna naučno-stručna konferencija Unapređenje kvalitete života djece i mladih. Tematski zbornik II. Dio.*(str.195-205).Udruga za podršku i kreativni razvoj djece i mladih.
22. Mitrović, M., Koštić, L., Erdeš, J., Škegro, K. (2018). Roditelji djece s teškoćama u razvoju- subjektivna procjena kvalitete života i postojećih mehanizama podrške. U: Brajša-Žganec, A., Penezić, Z., Tadić Vujčić, M., (ur.): *Knjiga sažetaka, Kvaliteta života kroz životni vijek: izazovi i preporuke* (str.245). Naklada Slap.
23. Koštić, L., Rukavina, I., Karaman, P., Čakširan, T. (2018). Podrška roditeljima djece s dijagnozom Mowat Wilson sindroma. U: *Suvremenost programa i pristupa u radu s djecom s teškoćama i osobama s invaliditetom* (str.93). Savez edukacijskih rehabilitatora Hrvatske.
24. Koštić, L., Stošić, J. (2018). Well-being of siblings of persons with attention deficit/hyperactivity disorder- literature review. U: G. Ajdinski i O.Rashikj-Canevski (ur.): *5th International Conference “Transformation towards sustainable and resilient society for persons with disabilities”*. Skopje.
25. Koštić, L., Karaman, P. (2018): Kvaliteta provođenja usluge rane intervencije djeci s poremećajem iz spektra autizma. Časopis za autizam, 1, 38.
26. Koštić, L. (2018). Načini informiranja roditelja djece s poremećajem iz spektra autizma. Autizam Časopis za autizam i razvojne poremećaje, 1, 38, 16-20.
27. Koštić, L., Karaman, P. (2017). Tolerance and Perspectives towards disability: a mixed methods study. World Academy of Science, Engineering and Technology. *International Journal of Educational and Pedagogical Sciences*, 4,8, 1973-1980.
28. Koštić, L., Malenica, I., Stošić, J., Wagner Jakab, A. (2017). Growing up with a Brother with Autism Spectrum Disorders-Experience of Adult sisters. U: G . Hrčica, i I.Jeđud Borić (ur.):

- Book of abstracts The 9th International Conference of the Faculty of Education and Rehabilitation Sciences* (str.109). University of Zagreb. Zagreb: Faculty of Education and Rehabilitation Sciences.
29. Gašpar, A., Koštić, L., Karaman, P. (2016). Leisure time of pupils with intellectual disability, Lambert Academic Publishing, Germany.
 30. Koštić, L., Karaman, P. (2016). Utjecaj trgovine ljudima na mentalno zdravlje osoba s invaliditetom. U: *Zbornik radova I. hrvatski kongres o mentalnom zdravlju djece i mladih s međunarodnim sudjelovanjem*.
 31. Gašpar, A., Koštić, L., Karaman P. (2016). Reakcije na stres edukacijskih rehabilitatora s obzirom na radno iskustvo. U: M.Vantić-Tanjić i M.Nikolić (ur.): *Zbornik radova 7. međunarodne naučno-stručne konferencije „Unaprjeđenje kvalitete života djece i mladih“* (str.183-189).Udruženje za podršku i kreativni razvoj djece i mladih.
 32. Koštić, L., Karaman, P. (2015). Modeli podrške djeci i odraslima s invaliditetom. U: Potić, S., Đorđević, S. (ur.): *Zbornik sažetaka, Stručno naučni skup Akteri u edukaciji i rehabilitaciji osoba sa smetnjama u razvoju*. Beograd: Big Štampa.
 33. Koštić, L., Karaman, P., Gašpar, A.(2015): Inkluzija djece s invaliditetom u dječji vrtić Sisak. U: *Zbornik sažetaka: Je li socijalna inkluzija moguća bez zapošljavanja?* (str. 20). Centar za socijalnu inkluziju Šibenik.
 34. Karaman P., Koštić L. (2015.). Podrška obitelji djeteta s teškoćama u razvoju s aspekta rane intervencije. U: S.Potić i S.Đorđević (ur.): *Zbornik rezimea 4. Naučno-stručnog skupa sa međunarodnim učešćem - Aktuelnosti u edukaciji i rehabilitaciji osoba sa smetnjama u razvoju* (str.64). Resursni centar za specijalnu edukaciju Beograd, Srbija.
 35. Gašpar, A., Karaman, P., Koštić, L. (2015). Oblici provođenja slobodnog vremena osoba s intelektualnim teškoćama . U: *Znanstvena konferencija STES, Zbornik radova* (str. 190). Komesgrafika.
 36. Frey Škrinjar, J., Lorena, K. (2013). Kronično žalovanje roditelja djece s dijagnozom invaliditeta. *Autizam: časopis za autizam i razvojne poremećaje*, 1(33), 68-73.